

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Δύο ακόμη 'Οδηγοί Μνημείων τῆς Μακεδονίας ἐκδόθηκαν κατὰ τὰ τελευταία χρόνια ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου (Ι.Μ.Χ.Α.). (Βλ. τὴ σειρά τῶν ἐκδόσεων Ὁδηγῶν Μνημείων τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸ Ι.Μ.Χ.Α. στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ καλύμματος τοῦ Ὁδηγοῦ τῆς Μονῆς Βλατάδων καὶ τοῦ Ὁδηγοῦ τῆς Μονῆς Λατόμου. Βλ. καὶ βιβλιοκρισίες τῶν ἀναθεωρημένων ἐκδόσεων τῆς σειρᾶς στὰ «Μακεδονικά» 21, 1987-1988, σ. 377-387).

I

Χρυσάνθης Μαυροπούλου-Τσιούμη, Μονὴ Βλατάδων. Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Θεσσαλονικη 1987. Σχεδιαγράμματα ἐντὸς κειμένου 1-3. Εἰκόνες ἀσπρόμαυρες ἐκτὸς κειμένου 1-33. (Ὁδηγοὶ Ι.Μ.Χ.Α. ἀριθμ. 9. Ἐμπόπτῃς ἐκδόσεως καθηγ. Π.Α. Βοκοτόπουλος. Γενικὸς ἀριθμὸς Ι.Μ.Χ.Α. 212). Ὁ Ὁδηγὸς εἶναι ἀφιερωμένος στὰ 2.300 χρόνια τῆς Θεσσαλονίκης.

Στὴν Εἰσαγωγὴ (σ. 7-17) ἐξετάζονται: α) Ἡ θ ἔ σ η τ ῆ ς Μ ο ν ῆ ς (σ. 7-8), ἡτοι ἡ προνομιόχος ἀπὸ ἀπόψεως φυσικῆς προστασίας καὶ πανοραματικῆς θέας τῆς πόλεως τοποθεσία τῆς Μονῆς, τῆς μόνῃς ἐπιζώσης ἐν λειτουργίᾳ βυζαντινῆς μονῆς τῆς Θεσσαλονίκης. β) Τ ἄ κ τ ῖ σ μ α τ α τ ῆ ς Μ ο ν ῆ ς (σ. 8-10), ἀπὸ τὰ ὁποῖα σήμερὰ σώζεται μόνον ὁ κεντρικὸς ναὸς, τὸ «Καθολικόν», ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα βυζαντινὰ κτίσματα, ἡτοι κελιά, παλιὸ ἡγουμενεῖο, ξενώνας, παλιὸς περίβολος, ἔχουν κατεδαφισθεῖ καὶ στὶς θέσεις τους ὑπάρχουν σήμερὰ τὰ νεώτερα κτίσματα τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν, ποὺ ἄρχισαν νὰ κτίζονται τὸ 1968 καὶ ἔχουν ἀλλάξει τὴν παλιὰ μορφή τοῦ χώρου τῆς Μονῆς. γ) Ἡ ἔ π ω ν υ μ ῖ α τ ῆ ς Μ ο ν ῆ ς (σ. 10-12). Σήμερὰ ὁ ναὸς εἶναι ἀφιερωμένος στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος, ὑπάρχουν ὅμως παλιᾶς πληροφορίες πηγῶν, ὅτι ἡ Μονὴ ἰδρύθηκε ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τῆς ὡς Μονῆ τοῦ Παντοκράτορος (τῶν Βλατάδων) καὶ ἐνετικῆ πηγῆ τοῦ 1429 τὴν ὀνομάζει «ἀγία Μαρία τοῦ Βλαταδίνου», ἐνῶ ἡ μαρμάρινη ἐπιγραφή τῆς ἀνακαίνισης τοῦ ναοῦ στὰ 1801, ποὺ ὑπάρχει πάνω ἀπὸ τὴ δυτικὴ εἴσοδο τοῦ ναοῦ διασώζει ἐπίσης τὴν ἀφιέρωση τοῦ ναοῦ στὸ Σωτήρα Δεσπότη Χριστό. Ὑπάρχει σήμερὰ ἀπὸ αἰῶνων στὸ ναὸ μεγάλη λατρευτικὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας σύγχρονη μὲ τὴν εἰκονογράφηση τοῦ ναοῦ καὶ ἔτσι δικαιολογοῦνται δύο ἔπωνυμίες, τοῦ ναοῦ καὶ τῆς Μονῆς, ἡ ἐπίσημη ὅμως ὀνομασία τῆς Μονῆς εἶναι τοῦ Παντοκράτορα, ἐνῶ ἡ μεταγενέστερη ἀφιέρωση στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ δόθηκε πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὶς ἡσυχαστικὰς ἐριδες, ἀφοῦ καὶ ἡ λατρευτικὴ εἰκόνα τοῦ ναοῦ, ποὺ παριστάνει τὴ μεταμόρφωση, εἶναι μεταβυζαντινὴ. Ἀλλαγὲς στὴν ἔπωνυμία ναῶν εἶναι συνηθισμένες. β) Ἡ τ ο υ ρ κ ι κ ῆ ἔ π ω ν υ μ ῖ α Τ σ α ο ὺ ς μ ο ν α σ τ ῆ ρ ι (σ. 13-17). Ἡ ἔπωνυμία αὐτῆ, γνωστὴ ὡς τὰ νεώτερα χρόνια, ἀπῆχει τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Συζητοῦνται οἱ ἀπόψεις, ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὴν ἔπωνυμία αὐτή: 1) Τοῦ Ἱερακοῦ τὸν 16ο αἰῶνα: Φύλακας-Τζαούσης πρὸς προστασία τῶν μοναχῶν, ποὺ πρόδωσαν στὸν Μουράτ Β' τὸν τρόπο διακοπῆς τῆς ὑδροδότησης τῆς πόλεως γιὰ νὰ καταληφθεῖ ἡ πόλις. Δὲν ὑπάρχει καμιά ἱστορικὴ πηγὴ σύγχρονη μὲ τὴν κατάληψη τῆς πόλεως γι' αὐτό. Μαρτυρεῖ μόνον ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀνακάλυ-

φαν ότι η ύδροδότηση μέρους της πόλεως γινόταν με τις κινστέρνες της Μονής Βλατάδων και αυτό συνδέθηκε με την Ιστορία της Μονής που πήρε αργότερα προνόμια από τους Τούρκους, όπως πήραν και πολλές άλλες μονές στον πρώτο αιώνα μετά την κατάληψη της πόλεως στην προσπάθεια να ξαναγυρίσουν οι κάτοικοι στην έρημωθείσα πόλη. 2) Η προφορική παράδοση ότι ο τάφος που υπάρχει έξω από τη νότια είσοδο του Καθολικού της Μονής ανήκε στον πρώτο Τζαούση-Φύλακα της Μονής. 3) Άλλη παράδοση θέλει την έπωνυμία να προέρχεται από τον Τζαούση και τη φρουρά που τοποθετήθηκαν στις αρχές της Τουρκοκρατίας για τη φύλαξη της ύδροδότησης. 4) Η παράδοση για κάποιον Τζαούση που χρόνια μετά την άλωση κατέστρεψε το ναό και τις κτηριακές εγκαταστάσεις της Μονής, αρρώστησε και ύστερα από όνειρο άποκατέστησε τις ζημιές, αφού θεραπεύτηκε, έκαμε πολλές εκδουλεύσεις στη Μονή και οι μοναχοί τον έθαψαν αργότερα στο χώρο του Καθολικού. Όλες αυτές οι παραδόσεις άπηχοϋν ιστορικά γεγονότα. Με αυτές μπορεί να συνδεθεί και η άποψη του Πέτρου Παπαγεωργίου, ότι δηλαδή ο ναός και η Μονή πήραν την έπωνυμία αυτή, επειδή γειτόνευαν με τον πύργο του Τζαούς-Μπέη, που βρίσκεται στο Έπταπύργιο, όπου έπιγραφή αναφέρει ότι αυτός επιδιόρθωσε τον πύργο και εγκαταστάθηκε σ' αυτόν το 1431, είχε φιλικούς δεσμούς με τη Μονή και πέτυχε πολλά προνόμια γι' αυτήν, όπως της άσυδοσίας το 1446.

Σήμερα με τα στοιχεία που παρατηρήθηκαν στην άρχιτεκτονική του ναού και με την κάλυψη των τοιχογραφιών του, που κτυπήθηκαν για να στερεωθεί τουρκικό έπιχρισμα βεβαιώθηκε η κατάληψη της Μονής από τους Τούρκους και χρησιμοποίησή της ως τουρκικού τεμένους και μπορεί να εξηγηθεί η έπωνυμία Τζαούς-μοναστήρι, αφού κοντά ήταν ο Τουρκος άξιωματούχος στον πύργο του Τζαούς-Μπέη. Με την έπιστροφή των Θεσσαλονικέων στην έρημωθείσα από την άλωση πόλη και με τα προνόμια που απέκτησε η Μονή από την τύχη να έχει στο χώρο της μέρους της ύδροδότησης της πόλεως, η Μονή επέζησε σ' όλη την Τουρκοκρατία, αλλά η έπωνυμία Τζαούς-μοναστήρι άτόνησε στα νεότερα χρόνια και η Μονή ξαναπήρε το άρχικό της όνομα, Βλατάδων.

ε) Η ίδρυση της Μονής (σ. 17-21). Η μαρμάρινη έπιγραφή του 1801 στη δυτική είσοδο του ναού αναφέρει ως ιδρυτές της Μονής τους Κρήτες άδελφούς Βλατάδες και τίποτε άλλο. Στο γράμμα του πατριάρχη Ματθαίου γύρω στα 1400 υπάρχει η πληροφορία ότι ο Δωρόθεος Βλατής ίδρυσε την του Παντοκράτορος μονήν των Βλατάδων. Η έπωνυμία Βλατάδες υπάρχει επίσης στο Όδοιπορικό του Ίγνατίου από το Σμολένσκ του 1405 και σε ανέκδοτο χειρόγραφο της Μονής Διονυσίου του Άγίου Όρους του 1421. Επί πλέον, σε σιγίλιο του 1579 του πατριάρχη Ίερεμία για τη Μονή αναφέρεται ότι ο πατριάρχης είδε παλιότερο χρυσόβουλο και σιγιλιώδη γράμματα των πατριαρχών Νείλου (1380-1388) και Ίωάσαφ Β' (1555-1565), με τα όποια οι πατριάρχες εϋεργετούν τη σεβάσμια πατριαρχική των Βλαταίων. Η Μονή λοιπόν ονομάζεται των Βλατάδων ήδη στην έποχή του Νείλου (1380-1388). Το στοιχείο αυτό όδηγησε στη χρονολόγηση της Μονής στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα. Σημαντικότερο όμως στοιχείο για τη χρονολόγησή της ήταν ο προσδιορισμός από τη νεότερη έρευνα (Γ. Ι. Θεοχαρίδη) και του χρόνου που έζησε και έδρασε ο Δωρόθεος Βλατής.

Είναι γνωστός ο εμφύλιος πόλεμος γύρω στα μέσα του 14ου αιώνα του Άνδρονίκου Β' με τον Άνδρόνικο Γ' και η διαμάχη για την κατάκτηση της έξουσίας από τον Ίωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό και τα κοινωνικά και θρησκευτικά προβλήματα που στη Θεσσαλονίκη όδηγησαν στο γνωστό κίνημα των Ζηλωτών και την κατάληψη της έξουσίας από αυτούς από το 1342 ως το 1347. Οι Τούρκοι σύμμαχοι του Καντακουζηνού

έδιωξαν τους Ζηλωτές το 1349 και τοῦ παρέδωσαν τὴν πόλη καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ἀπομάκρυνε ἀπ' αὐτὴν τοὺς Σέρβους συνεργάτες τῶν Ζηλωτῶν καὶ ἐγκατέστησε στὴν πόλη τὸ γαμβρὸ τοῦ Ἰωάννη Ε' τὸ 1350. Ὃταν αὐτὸς στράφηκε ἐναντίον τοῦ πεθεροῦ τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ παζάρειε τὴν πόλη μὲ τοὺς Σέρβους, ὁ Καντακουζηνὸς ἔστειλε στὴ Θεσσαλονίκη τὴ βασιλομήτορα αὐτοκράτειρα Ἄννα Παλαιολογίνα, ποὺ ἀπέτρεψε αὐτὰ τὰ σχέδια τοῦ γιοῦ της. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἦλθε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Θεσσαλονίκη ὁ θριαμβευτὴς τοῦ Ἡσυχασμοῦ Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ οἱ μαθητὲς του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ὁ Δωρόθεος Βλατῆς, ποὺ ἀνέπτυξε σημαντικὸ ποιμαντορικὸ ἔργο μὲ τὴν προστασία τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1347 ὡς τὸ 1359, καὶ τὴν παρουσία τῆς Ἄννας Παλαιολογίνας. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς ἀνασυγκρότησης ἀπὸ τὸ κίνημα τῶν Ζηλωτῶν καὶ τῆς ἐπιβολῆς τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐξουσίας στὴν πόλη.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα θριάμβου τοῦ Ἡσυχασμοῦ πρέπει νὰ ἰδρῦθηκε ἡ Μονὴ Βλατάδων ἀπὸ τὸν Δωρόθεο ἀνάμεσα στὰ 1351 καὶ 1371, ὁπότε ὁ Δωρόθεος διατέλεσε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Μονὴ ἀναφέρεται ὡς Βλατάδες συνδέεται μᾶλλον μὲ τὴν πιθανότητα νὰ ἐμόνασε ἐκεῖ καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δωρόθεου Μάρκος, ἐπίσης φίλος τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἡσυχαστής, παρὰ μὲ τὴν ἰδρυση τῆς Μονῆς καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφούς.

Αὐτὰ τὰ σημαντικὰ καὶ χρήσιμα μᾶς λέγει ὡς ἐδῶ ὁ Ὅδηγὸς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Βλατάδων. Κατόπιν προχωρεῖ: α) Στὴν περιγραφὴ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς (σ. 22-25) μὲ δύο Σχέδια (Σχ. 1 καὶ Σχ. 2). Ἀπ' αὐτὴν σημειώνουμε τὰ κυριότερα: Ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ ναοῦ εἶναι ἀλλοιωμένη ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἐξ αἰτίας μεταγενέστερων ἐπεμβάσεων καὶ νεώτερων προσθηκῶν. Στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἀνήκει μόνον τὸ ἱερό, τὸ νότιο παρεκκλήσιο, ὁ κυρίως ναὸς καὶ τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς νότιας στοᾶς. Τὰ ἄλλα εἶναι ἐπισκευῆς καὶ προσθήκες τοῦ 1801 καὶ παλιότερα καὶ τοῦ 1907, ἦτοι τουρκικὲς ἐπεμβάσεις στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ (ἐνισχυτικὸ δῆμοκροτοῦ τῶξο, ἀβαθῆς κόγχη Μιχράμπ) καὶ τουρκικὲς τοιχογραφίες δείχνουν τὴ μετατροπὴ τοῦ ναοῦ σὲ τζαμί στὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. β) Στὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ ναοῦ (σ. 25-29). Ἀπὸ τὴ συστηματικὴ περιγραφὴ τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος χωρὶς προσθήκες (κυρίως ναὸς, τροῦλος καὶ στοᾶ) θὰ τονίσουμε ἓνα σημεῖο, τὴν παρατήρηση δηλαδὴ ὅτι «Νεότερες ἔρευνες μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀναστήλωσης ἀπὸ τὶς ζημιὲς τῶν σεισμῶν ἔδειξαν ὅτι ὁ ναὸς ἔχει δύο φάσεις στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Στὸ χῶρο ὑπῆρχαν λείψανα παλιότερου ναοῦ, τὰ ὁποῖα ἐγίναν σεβαστὰ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησή του στὸ 14ο αἰῶνα ἀπὸ τὸν Δωρόθεο Βλατῆ (σχ. 3)».

Ἀκολουθεῖ ἡ Τοιχογραφία τοῦ ναοῦ (σ. 30-42), ποὺ παρουσιάζουμε συντομῶτα: Ἰερό (σ. 30-31). Ἐλάχιστα λείψανα, ποὺ δείχνουν ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν τυπικὴ διάταξη τῶν τοιχογραφιῶν στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ πρέπει νὰ εἰκονίζοταν ἡ Παναγία καὶ κάτω ἀπ' αὐτὴν οἱ Ἱεράρχες. Τροῦλος (σ. 31-32). Ἡ εἰκονογράφησή του εἶναι ἔργο τοῦ 14ου αἰῶνα ἐπιζωγραφισμένο. Στὴν κορυφὴ εἰκονίζεται ὁ Παντοκράτορας καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸν οἱ ἀγγελικὲς δυνάμεις. Στὸ τύμπανο ἀνάμεσα στὰ παράθυρα ὑπάρχουν δυσδιάκριτες μορφές Προφητῶν. Στὰ σφαιρικὰ τρίγωνα ὑπάρχουν τουρκικὲς ἀνθικὲς διακοσμῆσεις, ἀλλὰ εἶναι πολὺ μικρὰ γιὰ ἐπικαλυμμένες παραστάσεις. Τόξα (σ. 31-32). Στὰ ἐσωράχια τοὺς ὑπάρχουν σκηνὲς ἀπὸ τὸ Δωδεκάορτο, μαυρισμένες καὶ κτυπημένες. Μόλις διακρίνονται ἡ Γέννηση καὶ ἡ Βάπτισμα (Εἰκ. 11) στὸ νότιο τόξο, ἡ Μεταμόρφωση καὶ ἡ Βαῖφορος (Εἰκ. 10, 12) στὸ δυτικὸ καὶ ἡ Σταύρωση καὶ ἡ Ἀνάσταση στὸ βόρειο. Κυρίως ναὸς (σ. 32-33). Κάτω ἀπὸ τὰ τόξα ὁ ναὸς καλύπτεται μὲ μορφὲς ἁγίων σὲ δύο ζῶνες. Στὶς κόγχες τῆς ἀνατολικῆς

πλευράς του ΝΑ και ΒΔ πεσσού υπάρχει από μια σύνθεση με τρεις μορφές. Οι μορφές αυτές πλαισιώνονται στα μέτωπα του τόξου με μικρότερες μορφές άγιων (βλ. Εικ. 13, 14, 15 και 16, 17, 19). Ένδιαφέρον στοιχείο είναι η άπεικόνιση του άγιου Γρηγορίου Παλαμά στη δεξιά πλευρά της εισόδου που οδηγεί από το νάρθηκα στον κυρίως ναό (Εικ. 18). Άριστερά από το φωτιστέφανό του αναγράφεται: 'Ο άγιος Γρηγόριος Θεσσαλονίκης. Η τοιχογραφία έχει υποστεί σφυροκοπήματα για να κολλήσει το τουρκικό έπιχρισμα. Η άπεικόνιση του άγιου Γρηγορίου του Παλαμά, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1347-1359), αποτελεί σημαντικό ιστορικό στοιχείο για τη χρονολόγηση των τοιχογραφιών. Κ υ ρ ί ω ς ν α ο ς (σ. 33-35). Τοιχογραφίες, όχι καλά διατηρημένες, υπάρχουν επίσης στους εξωτερικούς τοίχους του κυρίως ναού, στο χώρο της στοάς και άπεικονίζουν στην κάτω ζώνη στρατιωτικούς άγιους (Εικ. 21). Μεταξύ αυτών ενδιαφέρουσα είναι η παράσταση της μεγαλοπρεπούς μορφής του Άγιου Δημητρίου (Εικ. 22, 25). Πάνω από τη ζώνη αυτή ύπηρχαν σκηνές από τὰ θαύματα του Χριστού, όπως στο δυτικό τοίχο πάνω δεξιά ή παράσταση της θεραπείας του τυφλού (Εικ. 20). Σε δύο μικρές κόγχες, στη δυτική πλευρά των δύο πεσσών, υπάρχουν δύο παραστάσεις. Στο ΒΔ πεσσό σώζεται τμήμα της μικρής σκηνής της Βάπτισης (Εικ. 23). Στο ΝΑ πεσσό μικρή παράσταση που εικονίζει τους τρεις παίδες «έν καμίνω» (Εικ. 24, 26). Οι δύο αυτές σκηνές δεν έχουν σφυροκοπηθεί και πολύ καλά διατηρημένες δείχνουν την ποιότητα της ζωγραφικής στη Μονή Βλατάδων. Ν ό τ ι ο π α ρ ε κ κ λ ή σ ι ο (σ. 35-41). Η τοιχογράφηση του νότιου παρεκκλήσιου, σφυροκοπημένη για να κολλήσει το τουρκικό έπιχρισμα, σώθηκε σχεδόν άκέραιη και καθαρίστηκε το 1907, αλλά σήμερα από τη χρήση κεριών καλύπτεται από πυκνή κάπνα. Έν τούτοις διακρίνεται ή θεματολογία την όποια ό 'Οδηγός μας εκθέτει στις σελ. 36-41 και δεν πρόκειται να αντιγράψουμε έδω, αλλά μόνο να έπισημάνουμε μερικές άξιοσημείωτες παραστάσεις αυτής. Έτσι: α) Στο δυτικό τοίχο πάνω από την είσοδο εικονίζεται στηθαίος ό Χριστός με την έπιγραφή ΑΝΩ ΣΕ ΕΝ ΘΡΟΝΩ και κάτω άνοιγμένος τάφος με το νεκρό μέσα σ' αυτόν. Άνάμεσα στον τάφο και στη μορφή του Χριστού μεσολαβούν τέσσαρα άνιδώματα, μέσα στα όποια διακρίνονται βράχοι και κρεμασμένες καντήλες, συμβατική ίσως άποδοση του λαζευτού τάφου του Χριστού στα Ίεροσόλυμα (σ. 36-37). β) Στον ήμικυκλικό χώρο που σχηματίζεται κάτω από το θόλο υπάρχει σύνθεση από έπεισόδιο της ζωής του άγιου Ίωάννη του Χρυσοστόμου. Πρόκειται για το γνωστό έπεισόδιο, το όποιο συνέβη το 399 στην Κωνσταντινούπολη και έδωσε άφορμή στον άγιο να εκφωνήσει τις δύο όμιλίες του «Είς Εϋτρόπιον εϋνούχον πατρίκιον και ύπατον». Η μορφή μέσα στο ναό είναι ό ύπατος Εϋτρόπιος που κατέφυγε στο ναό για να ζητήσει άσυλο (σ. 40). γ) Στα τέσσαρα σφαιρικά τρίγωνα του θόλου υπάρχουν τέσσαρες μορφές που εικονίζονται στον τύπο των τεσσάρων Εδαγγελιστών. Πρόκειται για τους τέσσαρες Θεολόγους της Έκκλησίας. Στους τρεις διασώθηκαν έπιγραφές. Είναι ό άγιος Γρηγόριος ό Θεολόγος, ό άγιος Ίωάννης ό Θεολόγος, ό άγιος Γρηγόριος Θεσσαλονίκης και κατά πάσαν πιθανότητα ό Συμεών ό Νέος Θεολόγος. Άπεικόνιση των Θεολόγων στα σφαιρικά τρίγωνα είναι ενδιαφέρουσα, το θέμα όμως γίνεται πιό σημαντικό έξ αιτίας της άπεικόνισις του άγιου Γρηγορίου Θεσσαλονίκης, που δεν είναι άλλος από τον Γρηγόριο Παλαμά. Η άπεικόνιση του Γρηγορίου του Παλαμά ανάμεσα στους Θεολόγους της Έκκλησίας είναι ή μόνη ως τώρα γνωστή στο βυζαντινό χώρο και άπηχεί τις αντιλήψεις των όπαδών του άγιου, οι όποιοι κατατάσσουν τον Γρηγόριο στους Θεολόγους της Έκκλησίας και ή ένταξή του αυτή πρέπει να έγινε πολύ νωρίς από τους Παλαμιστές. Ήδη ύπαινιγμό για το θέμα αυτό κάνει ό πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος στο βίο του άγιου το 1368. Η άπεικόνιση του Παλαμά ως Θεολόγου πρέπει να άποδοθεί στους μα-

θητές του και δείχνει τη σχέση των μοναχών της Μονής με τον άγιο, ή όποια είναι βεβαιωμένα ιστορικά. Άποτελεί επίσης δείγμα της δυνατότητας των βυζαντινών να αναφέρονται με άπλη άπαικόνιση σε σημαντικά γεγονότα της εποχής, όπως στο περίφημο πρόβλημα των ήσυχαστικών έριδων, στους άγώνες του Παλαμά και στο σημαντικό θεολογικό έργο του άγίου (σ. 40-41).

Χ ρ ο ν ο λ ό γ η σ η τ ὠ ν τ ο ι χ ο γ ρ α φ ι ὶ ὠ ν (σ. 42-46). Οί τοιχογραφίες που ανακαλύφθηκαν στο ναό κατά τη διάρκεια της ανασύλωσης έδωσαν νέα στοιχεία για τη χρονολόγησή τους. Συγκεκριμένα, ή άπαικόνιση του Γρηγορίου Παλαμά ως άγιου στην είσοδο προς τον κυρίως ναό είναι ένα σημαντικό στοιχείο για τη χρονολόγηση των τοιχογραφιών μετά το θάνατο του άγιου, που συνέβη το 1359. Το 1359 είναι επομένως ένα όριο, μετά από το όποιο σίγουρα πρέπει να χρονολογηθούν οί τοιχογραφίες. Μένει να όρίσουμε το όριο, πριν από το όποιο έγιναν. Τα ιστορικά γεγονότα της εποχής καθορίζουν επίσης τα χρονολογικά πλαίσια, μέσα στα όποια πρέπει να έγιναν οί τοιχογραφίες. Ή Θεσσαλονίκη το 1387 πολιορκείται από τους Τούρκους επί τέσσαρα χρόνια και καταλαμβάνεται άπ' αυτούς το 1387. Τα χρόνια μετά το 1387 είναι ιδιαίτερα δύσκολα. Το 1403 ή Θεσσαλονίκη άπαλλάσσεται από τους Τούρκους για λίγα χρόνια, ή πολιορκία της όμως άπ' αυτούς ξαναρχίζει το 1412 ως το 1416. Ό κίνδυνος κατάκτησής της είναι πολύ μεγάλος. Γι' αυτό το 1423 οί άρχοντες της πόλεως άποφασίζουν να δώσουν την πόλη στους Βενετούς έλπίζοντας σε βελτίωση της κατάστασης. Άλλά και ή Βενετοκρατία άποδεικνύεται άνώφελη, διότι ή Θεσσαλονίκη πέφτει στα χέρια των Τούρκων όριστικά το 1430.

Τά γεγονότα αυτά δείχνουν ότι ή κατάσταση στην πόλη δεν δημιουργεί εύνοϊκό κλίμα για την έκπόνηση έργων ύψηλης πνοής, όπως ή ζωγραφική στη Μονή Βλατάδων. Άντίθετα το έργο προϋποθέτει εύμενείς συνθήκες και μιá πνευματική και οικονομική άνάταση που δεν υπάρχουν αυτήν την εποχή. Γι' αυτό το χρονικό διάστημα από το 1383 ως το 1430 πρέπει να άποκλειστεί. Άπό την άλλη μεριά το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού δείχνει την άμεση σχέση που είχε ή Μονή με τον Γρηγόριο Παλαμά. Ή άπαικόνιση του άγιου στο θυραίο άνοιγμα ως προστάτη της εισόδου στο ναό, στον τύπο λατρευτικής σχεδόν εικόνας, είναι ένα στοιχείο που θέλησαν να τονίσουν πιθανότατα οί μαθητές και οί όπαδοί του. Επίσης ή άπαικόνιση του Παλαμά ως Θεολόγου στο παρεκκλήσιο έχει σχέση με τις άπόψεις των όπαδών του που θέλουν να τονίσουν την προσωπικότητα του άγιου και τη συμβολή του στην Όρθοδοξία. Άλλωστε θά πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι ό ίδρυτής του ναού Δωρόθεος και ό άδελφός του Μάρκος Βλατής θά μεριμνούσαν για την τοιχογράφηση του και θά τόνιζαν τη σχέση τους με το δάσκαλό τους.

Τά ιστορικά γεγονότα της εποχής γύρω στα 1350-1380 δείχνουν ότι μετά την καταστολή του κινήματος των Ζηλωτών ύπάρχει μιá προσπάθεια άνόρθωσης της πόλεως, την όποια βοηθά ή γενικότερη ήρεμη πολιτική κατάσταση. Ή περίοδος αυτή είναι ή τελευταία άναλαμπή της πόλεως και μέσα σ' αυτήν μπορεί κανείς να περιμένει τη δημιουργία έργων ύψηλης καλλιτεχνικής στάθμης. Γι' αυτό οί τοιχογραφίες πρέπει να έγιναν στην περίοδο 1360-1380.

Τ ὸ Σ κ ε υ ο φ υ λ á κ ι ο (σ. 47-49). Στο Σκευοφυλάκιο της Μονής φυλάσσεται άξιόλογη συλλογή χειρογράφων και παλαιότων βιβλίων, μεταξύ των όποιων ύπάρχουν και δύο άρχαίτυπα, άγια λείψανα και άλλα κειμήλια. Ίδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι ή συλλογή εικόνων που καλύπτουν την εποχή από το 12ο ως τον 20ό αιώνα. Οί περισσότερες εικόνες έχουν συντηρηθεί άπό την Άρχαιολογική Όπηρεσία. Στο Σκευοφυλάκιο έχουν άναρτηθεί οί πιό άξιόλογες και έχει δημιουργηθεί ένα είδος μουσειακής συλλο-

γής. Ἀπὸ αὐτὲς πολὺ ἀξιόλογες καὶ σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση εἶναι: Εἰκόνα Παναγίας (0,70×0,71) στὸν τύπο τῆς Ὁδηγήτριας ποὺ κρατᾷ στὸ ἀριστερὸ χέρι τὸ Χριστὸ (Εἰκ. 33). Εἶναι ἔργο τῆς ἐποχῆς γύρω στὰ 1360-1380 καὶ πιθανὸν τοῦ ἴδιου ἐργαστηρίου ποὺ τοιχογράφησε τὸ Καθολικὸ τῆς Μονῆς.

Ἐπίσης μικρὴ παλαιολόγια εἰκόνα (0,51×0,41), ὅπου εἰκονίζονται σὲ τρεῖς ἐπάλληλες ζώνες ἕξι σκηνές τῶν Παθῶν (Μυστικὸς Δεῖπνος, Νικτήρας, Προσευχή, Προδοσία, Μαστίγωσις καὶ Ἐλκόμενος). Οἱ σκηνές χωρίζονται μεταξύ τους μὲ λεπτὲς γραμμές (Εἰκ. 28-30). Ἔργο τῆς ἐποχῆς γύρω στὸ 1370, λαμπροῦ καλλιτεχνικοῦ ἐργαστηρίου τῆς Θεσσαλονίκης, σπάνιο δείγμα βυζαντινῆς εἰκόνας μὲ σκηνές ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὰ Πάθη.

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι μιὰ λιτανευτικὴ ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα διαστάσεων 0,98×0,71 (Εἰκ. 31-32). Στὸ κέντρο τῆς κύριας ὄψης εἶναι ἐνσωματωμένη μικρότερη εἰκόνα τοῦ 14ου αἰώνα μὲ παράσταση σὲ δύο ζώνες (Εἰκ. 31). Στὴν πίσω ὄψη τῆς εἰκόνας ὑπάρχει παράσταση τῆς Σταύρωσης (Εἰκ. 32). Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἰκονίδιο στὸ κέντρο, ἡ εἰκονογράφηση καὶ τῶν δύο πλευρῶν θεωρεῖται ἔργο τοῦ 15ου αἰώνα.

Αὐτὰ γιὰ τὸ Σκευοφυλάκιο. Ἔπεται σημεῖωμα γιὰ τὴν ἰδρυση τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν στὴ Μονὴ Βλατάδων τὸ 1968 (σ. 50) καὶ Βιβλιογραφία (σ. 51-52) καὶ Κατάλογος Σχεδίων καὶ Εἰκόνων (σ. 53-54). Ἔπονται 33 ἀσπρόμαυρες εἰκόνες καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ καλύμματος ἡ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων Ὁδηγῶν ὑπὸ τοῦ I.M.X.A. μέχρι τοῦ παρουσιαζομένου.

Ὁ Ὁδηγὸς εἶναι καλογραμμένος καὶ πολὺ ἐνδιαφέρων, ἀφοῦ τὸ μνημεῖο ποὺ ἐξετάζει εἶναι ἡ μόνη βυζαντινὴ μονὴ ποὺ ἐπέζησε στὴ Θεσσαλονίκη μέσα ἀπὸ ἐθνικὲς περιπέτειες καὶ μέσα ἀπὸ μακρὰ Τουρκοκρατία. Ἔχει ὅλα τὰ γνωστὰ καὶ τὰ προσφάτως γενόμενα ἀπὸ τὴ νεώτερη ἔρευνα γνωστὰ στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῆς Μονῆς. Ἔχει ἀκριβὴ περιγραφή καὶ λαμπρὴ ἀξιολόγηση τῆς τέχνης τῶν τοιχογραφίων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴν τελευταία ἀναστύλωση τῆς Μονῆς.

Ἐπὶ πλέον ὑπάρχουν ὅμως μερικὰ προβλήματα, μὲ τὴ λύση τῶν ὁποίων δὲν ἤμπορουσε καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ ἀσχοληθεῖ ἓνας Ὁδηγός, ποὺ προορίζεται γιὰ τὸ εὐρὸ κοινό. Ἐμεῖς ὅμως θέλοντας νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὸν κνισμὸ τους τὰ ἐπισημαίνουμε γιὰ μιὰ μελλοντικὴ ἐπανεκδοσὴ τοῦ Ὁδηγοῦ καὶ ἴσως γιὰ νέα συμπεράσματα τῆς ἔρευνας.

Τὰ προβλήματα αὐτά, κατὰ τὴ δικὴ μας ἐκτίμηση, εἶναι:

α) Σχετικὰ πρὸς τὴ θέση τῆς Μονῆς. Λέγει ὁ Ὁδηγός, σ. 8: «Οἱ κινστέρνες αὐτὲς δείχνουν τὴν ὑπαρξὴ στὴ θέση τῆς βυζαντινῆς μονῆς κτισμάτων ποὺ εἶναι προγενέστερα ἀπὸ τὸν 14ο αἰώνα». Καὶ σ. 27: «Νεότερες ἔρευνες μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀναστήλωσης ἀπὸ τὶς ζημιές τῶν σεισμῶν ἔδειξαν ὅτι ὁ ναὸς ἔχει δύο φάσεις στὴ βυζαντινὴ ἐποχῇ. Στὸ χῶρο ὑπῆρχαν λείψανα παλιότερα τοῦ ναοῦ, τὰ ὁποῖα ἔγιναν σεβαστὰ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησή του τὸν 14ο αἰώνα ἀπὸ τὸν Δωρόθεο Βλατῆ (σχ. 3)». Ποιὸς ἦταν ὁ παλιότερος αὐτὸς ναὸς σὲ ἐκείνη τὴ θέση, κοντὰ στὸν ἐρειπωμένο πύργο τοῦ τείχους, στὸν ὁποῖο κατέφυγαν ὁ Καμενιάτης καὶ οἱ δικοί του κατὰ τὴν ἄλωση τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς τὸ 904; Πρόβλημα, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ ἐρευνῆσει ἓνας Ὁδηγός, ποὺ περιορίζεται στὰ βέβαια καὶ ἀποφεύγει τὶς εἰκασίες. Ὁ Γ. Στογιόγλου ὅμως ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα (Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πατριαρχικὴ Μονὴ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 31-36) καὶ κατέληξε στὴν πολὺ πιθανὴ εἰκασία, ὅτι ὁ πύργος τοῦ Καμενιάτη εἶναι αὐτὸς ποὺ βρίσκεται ἀπέναντι ἀπὸ τὴ σημερινὴ Μονὴ Βλατάδων στὸ τεῖχος ποὺ χωρίζει τὴν Ἀκρόπολη ἀπὸ τὴν πόλη καὶ ὅτι στὴ θέση τῆς σημερινῆς Μονῆς Βλατάδων βρισκόταν ὁ ἀναφερόμενος στὶς πηγές ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἁν-

δρέου, μετόχι τῆς Μονῆς Λαύρας τοῦ Ἁθω. Ἄς προσθέσουμε σ' αὐτὰ ὅτι ὁ Μάρκος Βλατῆς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δωρόθεου τοῦ μαρτυρημένου ἱδρυτοῦ τῆς Μονῆς Βλατάδων, ἐμόναζε στὴ Μονὴ Μεγάλης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους, πράγμα ποῦ ἐπιτρέπει καὶ ἄλλες πιθανοφανεῖς εἰκασίαι (βλ. Στογιόγλου, ἔ.ἀ., σ. 58).

β) Σχετικὰ πρὸς τοὺς ἱδρυτὲς τῆς Μονῆς. Λέγει ὁ Ὁδηγός, σ. 21: «Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα θριάμβου τοῦ Ἡσυχασμοῦ καὶ τῆς ἐπιβολῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας πρέπει νὰ ἰδρῦθηκε ἡ μονὴ ἀπὸ τὸ Δωρόθεο, ἀνάμεσα στὰ 1351 καὶ στὰ 1371, ὅποτε ὁ Δωρόθεος γίνεται μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ μονὴ ἀναφέρεται ὡς Βλατάδες δὲν φαίνεται νὰ συνδέεται μὲ τὴν ἱδρυσή της ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφούς, ἀλλὰ μὲ τὴν πιθανότητα νὰ μόνασε ἐκεῖ καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δωρόθεου Μάρκος, ἐπίσης φίλος τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἡσυχαστής, ἢ νὰ ἐννοοῦνται οἱ μαθητὲς τοῦ Δωρόθεου γενικότερα».

Ὁ ἴδιος ὁμοῦ Ὁδηγός εἶπε, σ. 17: «Ἡ ἐπιγραφή τοῦ 1801 πάνω ἀπὸ τὴ δυτικὴ εἴσοδο τοῦ ναοῦ ἀποδίδει τὴν ἱδρυσή του στοὺς Κρήτες ἀδελφούς Βλατάδες... ἐνῶ, ὅπως εἶδαμε, τὸ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ 1400 ἀναφέρει ὡς ἱδρυτὴ μόνο τὸν Δωρόθεο Βλατῆ. Ἡ πληροφορία αὐτὴ σίγουρα δὲν στηρίζεται μόνο στὴν προφορικὴ παράδοση ποῦ διέσωσε τὴν ἐπωνυμία τῶν Βλατάδων, ἀλλὰ καὶ σὲ κάποια γραπτὰ στοιχεῖα ποῦ ὑπῆρχαν στὴ μονὴ ἢ ἄλλου». Καὶ σ. 18: «Ἡ ἐπωνυμία Βλατάδες ὑπάρχει ἐπίσης στὸ Ὀδοιπορικὸ τοῦ Ἰγνατίου ἀπὸ τὸ Σμολένσκ, τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰῶνος ἢ τοῦ 1405, καὶ σὲ ἀνέκδοτο χειρόγραφο τῆς Μονῆς Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ 1421... Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ματθαίου τοῦ 1400, ποῦ ἀναφέρθηκε ἤδη, δίνει σαφῆ τὴν πληροφορία τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς ἀπὸ τὸν Δωρόθεο Βλατῆ. Ὡστόσο τόσο στὴν ἐπιγραφή τοῦ 1801 ὅσο καὶ σὲ παλιότερες πηγές ἡ μονὴ ἀναφέρεται ὡς Βλατάδες... οἱ πληροφορίες αὐτὲς δείχνουν ὅτι ἡ μονὴ ὀνομάζεται τῶν Βλατάδων ἤδη στὴν ἐποχὴ τοῦ Νεΐλου (1380-1388)».

Πρόβλημα λοιπὸν ἀποτελεῖ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ 1400 τοῦ πατριάρχου Ματθαίου ποῦ εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ποῦ ἀναφέρει ὡς ἱδρυτὴ τῆς Μονῆς μόνο τὸν Δωρόθεο Βλατῆ. Ἐδῶ μπορούμε ἴσως νὰ ἀποτολμήσουμε μιὰ εἰκασία: Μήπως ὁ Μάρκος Βλατῆς, ποῦ ἐμόναζε στὴ Μονὴ Λαύρας τοῦ Ἁθω (Στογιόγλου, ἔ.ἀ., σ. 36) ἦταν αὐτὸς ποῦ ἐφρόντισε νὰ παραχωρήσει ἡ Μονὴ Λαύρας τὸ ἐρειπωμένο ἴσως μετόχι της τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὴ Θεσσαλονίκη στὸν ἀδελφὸ τοῦ Μάρκου, μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, Δωρόθεο, γιὰ νὰ κτίσουν οἱ δύο ἀδελφοὶ τὸ θριαμβευτικὸ μνημεῖο τοῦ θριαμβεύσαντος Ἡσυχασμοῦ στὴ μνήμη τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦς Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τὴ Μονὴ τῶν ἀδελφῶν Βλατάδων, καὶ ἡ παράδοση, γραπτὴ καὶ προφορικὴ, διέσωσε ὡς τὸ 1801 τῆς γνωστῆς ἐπιγραφῆς τὴν ἀνάμνησή τους, ἐνῶ ὁ πατριάρχης Ματθαῖος γράφοντας στὸ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γαβριὴλ ἀπὸ τὴ μακρυνὴ Κωνσταντινούπολη καὶ μετὰ τριάντα καὶ πλέον χρόνια ἀνέφερε τὸν ἐπισημότερο ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφούς ἱδρυτὰς, τὸν προκάτοχο τοῦ Γαβριὴλ μητροπολίτη Δωρόθεο, ξεχνώντας τὸν ἄσημο συνιδρυτὴ καλόγερο, τὸν Μάρκο Βλατῆ;

γ) Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπωνυμία τῆς Μονῆς. Λέγει ὁ Ὁδηγός, σ. 10: «Ὁ ναὸς εἶναι σήμερα ἀφιερωμένος στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρα. Σὲ γράμμα ὁμοῦ τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α' (1397-1410), ποῦ ἀπευθύνεται στὸ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γαβριὴλ γύρω στὰ 1400, ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Δωρόθεος Βλατῆς ἱδρυσεν τὴ μονὴ Παντοκράτορος (Βλατάδων), ὅς δὴ τὴν τοῦ Παντοκράτορος (Βλατάδων) Μονὴν συνέστησε τὸ κατ' ἀρχήν". Τὴν ἀφιέρωση στὸν Παντοκράτορα Χριστὸ διασώζουν καὶ ἄλλες πηγές». Καὶ σ. 12: «Ὁπωσδήποτε ὁμοῦ ἡ ἐπίσημη ὀνομασία τῆς μονῆς εἶναι τοῦ Παντοκράτορα καὶ αὐτὴν διασώζει καὶ ἡ ἐμμετρὴ μαρμάρινη ἐπιγραφή πάνω ἀπὸ τὴ δυτικὴ εἴσοδο. Ἡ μεταγενέστερη ἀφιέρωση στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ δὲν προκύπτει

ἀπὸ τὶς πηγές. Δόθηκε μᾶλλον πολὺ ἀργότερα, ἐπειδὴ ὁ ναὸς ἦταν συνδεδεμένος με τοὺς ἡσυχαστὲς καὶ τὶς ἀπόψεις τοὺς γιὰ τὸ ᾽ἄκτιστον φῶς᾽. Ἔτσι κατὰ τὸν ᾽Οδηγὸ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ἀσυζητητὴ ὅτι αὐτὲς τὶς ἀπόψεις τοὺς γιὰ τὸ «ἄκτιστον φῶς» τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος ἐλησμόνησαν οἱ ἡσυχαστὲς ἰδρυταὶ τῆς Μονῆς καὶ ἀφιέρωσαν τὸ μνημεῖον τῶν ἡσυχαστικῶν ἀγώνων τοὺς ἀπλῶς στὸν Παντοκράτορα καὶ ὄχι στὸ καυτὸ γι' αὐτοὺς θέμα τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος καὶ τοῦ ἀκτίστου φωτὸς τῆς Μεταμορφώσεως αὐτῆς; Λίγο δύσκολο φαίνεται, ὅταν μάλιστα ἡ πληροφορία περὶ Παντοκράτορος προέρχεται ἀπὸ μὴ ἡσυχαστὴ καὶ μετὰ τριάντα περὶπου χρόνια.

II

Εὐθ υ μ ί ο υ Τ σ ι γ α ρ ί δ α, Μονή Λατόμου (᾽Όσιος Δαβίδ). Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Θεσσαλονίκη 1987. Σχεδιαγράμματα ἐντὸς κειμένου 1-10. Εἰκόνες ἀσπρόμαυρες ἐκτὸς κειμένου 1-32. (᾽Οδηγοὶ Ι.Μ.Χ.Α. ἀριθμ. 10. ᾽Επόπτης ἐκδόσεως καθηγ. Π. Α. Βοκοτόπουλος. Γενικὸς ἀριθμὸς Ι.Μ.Χ.Α. 214).

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ. Ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα (σ. 7-17). Λέγει ὁ ᾽Οδηγὸς (σ. 7): «᾽Ο ναὸς τοῦ ᾽Οσίου Δαβίδ, καθολικὸ ἄλλοτε τῆς Μονῆς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ Λατόμου ἢ τῶν Λατόμων, βρίσκεται στὴν ἐπάνω πόλη τῆς Θεσσαλονίκης... κάτω καὶ ΝΔ ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῶν Βλατάδων. Ἡ ἐπίσημη ἀφιέρωσή του στὴ μνήμη τοῦ ὁσίου Δαβίδ τοῦ Θεσσαλονικέως ἐγίνε τὸ 1921, ὅταν ἀπὸ τζαμί, γνωστὸ κυρίως μετὴν ἐπωνυμία Suluča, καθαγιασθήκε ὡς χριστιανικὸς ναὸς.

Οἱ πρῶτοι μελετητὲς τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης, Tafel, Χατζηϊωάννου, Tafrafi, ᾽Αδαμαντίου, Diehl κ.ἄ., δὲ δίνουν καμιὰ πληροφορία γιὰ τὸ μνημεῖο. ᾽Ασήμαντο καὶ ταπεινὸ ἐξωτερικὰ, στὴ μορφή ποὺ διατηρήθηκε, καὶ μετὰ τὸ λαμπρὸ ἐσωτερικὸ του διάκοσμο σκεπασμένο ἀπὸ τὰ τουρκικὰ κονιάματα, ἦταν ἐπόμενο νὰ μὴ τραβήξει τὴν προσοχὴ τῶν μελετητῶν».

Σταδιακὰ ἀποκαλύφθηκε ἡ ταυτότητα τοῦ μικροῦ καὶ ἀσήμαντου τουρκικοῦ τζαμιοῦ Suluča τῆς ἄνω πόλεως. Τὸ 1916 πρῶτος ὁ Millet ἐπισημαίνει ὅτι τὸ τζαμί τῆς Θεσσαλονίκης Suluča εἶναι χριστιανικὸς ναὸς. Τὸ 1918 τὸ Suluča τζαμί ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ὡς ναὸς τοῦ ὁσίου Δαβίδ ἢ τῆς ἁγίας ᾽Αννας σὲ κατάλογο ναῶν τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ποὺ συντάχθηκε μετὰ τὴν πυρκαϊὰ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1917. Τὸ 1921 ὁ τότε ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων, καθηγητῆς καὶ ἀκαδημαϊκὸς ἔπειτα, ἀειμνηστὸς ᾽Α. Ξυγγόπουλος, κάνει τὶς πρῶτες ἔρευνες στὸ Suluča ἢ Κεραμεντὶν τζαμί, ὅπως τὸ ἀναφέρει, μετὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια καὶ τὶς πρῶτες πληροφορίες γιὰ τὴ γλυπτικὴ καὶ τὴ διακόσμηση μετὰ ψηφιδωτὰ καὶ τοιχογραφίες, ποὺ ἐντόπισε ὁ ἴδιος κάτω ἀπὸ τὰ κονιάματα τουρκικῶν χρόνων. Ἀκόμα ὁμοῦ δὲν εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἡ βυζαντινὴ ταυτότητα τοῦ μνημείου. Μόνον τὸ 1929 ὁ ἴδιος ἐρευνητῆς στὴν τελικὴ ὀλοκληρωμένη ἔρευνά του δίνει συνολικὴ εἰκόνα, ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ, τοῦ μνημείου καὶ ταυτίζει τὸ Suluča τζαμί, ποὺ εἶχε ἤδη καθαγιασθεῖ λανθασμένα στὴ μνήμη τοῦ ᾽Οσίου Δαβίδ, μετὰ τὸ ἱστορικὸ μοναστήρι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ Λατόμου ἢ τῶν Λατόμων. Στὴν ταύτιση αὐτῆ ὁ Ξυγγόπουλος ὀδηγήθηκε ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ψηφιδωτῆς παράστασης ποὺ εἰκονίζεται στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ. Τῆς παράστασης αὐτῆς περιγραφή σώθηκε στὴ «Διήγηση» τοῦ Ἰγνατίου, ἡγουμένου τῆς Μονῆς ᾽Ακαπνίου, ποὺ γράφθηκε στὸ τέλος τοῦ 9ου ἢ στὸν 11ο αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ προφορικὴ παράδοση γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς Λατόμου. Στὴ «Διήγηση» αὐτῆ ὁ Ἰγνάτιος ἐξιστορεῖ τὰ τῆς ἰδρυσης τοῦ καθολικοῦ ναοῦ καὶ τῆς φανέρωσης τῆς «θεανδρικής εἰκόνας... τοῦ Χριστοῦ», δηλαδὴ

τῆς ψηφιδωτῆς παράστασης τῆς Θεοφανείας, πού σώζεται στό σημερινό ναό τοῦ Ὁσίου Δαβίδ.

Με βάση λοιπόν τὴ «Διήγηση» τοῦ Ἱγνατίου, πού εἶναι ἡ μοναδική πηγή γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μνημείου ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἰδρυσῆς του ὡς τὸν 9ο αἰώνα, τίς πληροφορίες ἀπὸ ἄλλες πηγές καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας, παλιότερης καὶ πρόσφατης, ἡ ἱστορία τῆς μονῆς Λατόμου μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ ὡς ἑξῆς (σ. 8-9):

Σύμφωνα μὲ τὴ «Διήγηση» τοῦ Ἱγνατίου ἡ χριστιανὴ κόρη τοῦ αὐτοκράτορα Μαξιμιανοῦ Θεοδώρα ἔκτισε στὴν ἐπάνω πόλη βαλανεῖο. Σύμφωνα μὲ τὰ πορίσματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας πάνω στὰ εἰρεπία τοῦ ρωμαϊκοῦ αὐτοῦ βαλανεῖου κτίστηκε τὸν 5ο αἰώνα ἓνα μοναστήρι στὴ μνήμη ἴσως τοῦ προφήτη Ζαχαρία. Τὴν ἴδια ἐποχὴ τὸ καθολικὸ τοῦ μοναστηριοῦ διακοσμήθηκε μὲ ψηφιδωτὰ καὶ ἀνεικονικὲς τοιχογραφίες μὲ δαπάνη κάποιας ἄγνωστης γυναίκας, ὅπως ἀναφέρεται στὴν ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφή, πού συνοδεύει τὸ ψηφιδωτό, τὸ σωζόμενο. Ἡ ἄγνωστη αὐτὴ γυναίκα ταυτίζεται στὴ «Διήγηση» τοῦ Ἱγνατίου μὲ τὴν κόρη (δῆθεν) τοῦ Μαξιμιανοῦ Θεοδώρα.

Στὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας, πιθανότατα, τὸ ψηφιδωτὸ σκεπάστηκε μὲ δέρμα βοδιοῦ καὶ κονίαμα γιὰ λόγους προστασίας. Στὰ χρόνια ὅμως τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου (813-820) τὸ δέρμα ἔπεσε ξαφνικὰ ἀπὸ σεισμό καὶ ἀποκαλύφθηκε ἡ ψηφιδωτὴ παράσταση τῆς Θεοφανείας στὰ ἐκκληκτα μάτια ἐνὸς μοναχοῦ. Ἀπὸ τότε φαίνεται, σὲ ἀνάμνηση τῆς θαυματουργῆς ἐμφάνισης τοῦ Χριστοῦ, πού εἰκονίζεται στὸ ψηφιδωτό, τὸ μέχρι τότε μοναστήρι, πού σύμφωνα μὲ τὴ «Διήγηση» τοῦ Ἱγνατίου ἦταν ἀφιερωμένο στὸν ἅγιο Ζαχαρία, μετονομάστηκε σὲ μοναστήρι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ Λατόμου. Πράγματι, ἡ παλιότερη μέχρι σήμερα μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ στὴ Θεσσαλονικὴ μονῆς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ Λατόμου βρίσκεται στὸ βίβιο τοῦ ἁγίου Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου, ὁ ὁποῖος γύρω στὰ 831 ἔρχεται στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ γίνεταί μοναχὸς στὸ «Ἱερὸν φροντιστήριον τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος... τοῦ Λατόμου νῦν ἐκ τοῦ γεγεννημένου θαύματος ὀνομάζεται». Ἡ ἐπωνυμία ὡστόσο τοῦ Λατόμου ἢ τῶν Λατόμων ὀφείλεται, πιθανότατα, στὰ λατομεῖα πέτρας, πού ὑπῆρχαν, σύμφωνα μὲ τὴ «Διήγηση» τοῦ Ἱγνατίου, στὴν περιοχὴ τῆς Μονῆς.

Ὁ Α. Ξυγγόπουλος κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ μοναστήρι τὸν 12ο αἰώνα ἀνακαινίζεται καὶ κοσμεῖται μὲ τοιχογραφίες καὶ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τίς τοιχογραφίες πού βρέθηκαν πρόσφατα στὴ νότια καμάρα καὶ οἱ ὁποῖες χρονολογοῦνται στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 12ου αἰώνα.

Τὸ 1277-1282 ἡ μονὴ Λατόμου μὲ ὅλη τῆς τὴν περιουσία παραχωρεῖται μὲ χρυσόβουλο τοῦ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου στὸν ἀνεψιὸ του, μοναχὸ Ἰωάσαφ Μαλιασσηνό, κατὰ κόσμον Νικόλαο, καὶ προσαρτᾶται ὡς μετόχι τῶν μοναστηριῶν τῆς Θεοτόκου τῆς Μακρυνίτισσας καὶ τοῦ Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας στὴ Θεσσαλία, πού ἀνήκαν ἀπὸ χρόνια στὸν Ἰωάσαφ.

Ἀνάμεσα στὰ 1298 καὶ 1300 ἡ μονὴ Λατόμου, σύμφωνα μὲ ἔγγραφο τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἀνταλλάσσει κτήματά της, πού βρίσκονταν στὴν περιοχὴ τῆς Νέας Ἠράκλειας Χαλκιδικῆς μὲ ἄλλα τῆς Λαύρας, πού βρίσκονταν στὴν πεδιάδα τῶν Βασιλικῶν τῆς Χαλκιδικῆς.

Στὸ τέλος τοῦ 13ου αἰώνα ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 14ου ἀνανεώνεται ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ. Ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ λείψανα τοιχογραφιῶν στὴ γένεση τῆς βόρειας καμάρας. Δὲν ἀποκλείεται οἱ τοιχογραφίες αὐτὲς νὰ συνδέονται μὲ ἀνακαινίσθη τοῦ μοναστηριοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιο Ἰωάσαφ Κομνηνὸ Μαλιασσηνό καὶ τὴν οὐκογένειά του.

Ἀργότερα, στὰ 1369, ἡ μονὴ Λατόμου μνημονεύεται σὲ ἔγγραφο τῆς Μονῆς Ζω-

γράφου του 'Αγίου Όρους. Στο έγγραφο αυτό «ὁ εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τοῦ Λατόμου τιμιώτατος μοναχὸς κύρ Κύρος» ὑπογράφει ὡς μάρτυρας.

Τελευταία μνεία πρὶν ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους περιέχεται στὸ 'Οδοιπορικὸ τοῦ 'Ιγνατίου ἀπὸ τὸ Σμολένσκ, ὁ ὁποῖος τὸ 1405 ἐπισκέφθηκε τὴ Θεσσαλονίκη καὶ περιηγήθηκε «τὰ θαυμαστά μοναστήρια» τῆς πόλης. 'Ανάμεσα σ' αὐτὰ μνημονεύεται καὶ ἡ μονὴ Λατόμου (σ. 10-13). 'Εκτοτε καὶ μέχρι τὴς ἀρχῆς τοῦ 16ου αἰῶνα δὲν ἔχουμε καμιὰ πληροφορία γιὰ τὴ μονὴ Λατόμου. Μικρὸ καὶ ἀπόμερο δὲν εἶναι πιθανὸ νὰ ἔγινε τζαμί μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης τὸ 1430, ἀφοῦ οὔτε θρησκευτικὲς ἀνάγκες τῆς ὀλιγάριθμης στὴν ἀρχὴ θρησκευτικῆς κοινότητος τῶν Τούρκων χρειαζόταν νὰ ἐξυπηρετηθεῖ καὶ πολὺ κοντὰ στὴ χριστιανικὴ συνοικία, πού ὡς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει γύρω ἀπὸ τὸ τζαμί Gazi Hüseyin Bey (Iki Serife), τὸ βυζαντινὸ δηλαδὴ νὰ τῶν Ταξιαρχῶν, βρίσκεται. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἐγκαταλείφθηκε τὸν πρῶτο καιρὸ ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς καὶ λεηλατήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, δὲν ἔπαυε ὅμως νὰ ὑφίσταται ὡς μοναστήρι.

Στὴς ἀρχῆς τοῦ 16ου αἰ. ἀναφέρεται σὲ τεφτέρι καταγραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης τουρκικὸς «μαχαλάς» μετὰ τὴν ἐπωνυμία Suluçā Manastir καὶ ἡ συνοικία αὐτὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ὡς τὴς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνα μας γύρω ἀπὸ τὸ Suluçā (ἢ Κεραμεντιν) τζαμί καὶ τὴ γειτονικὴ βυζαντινὴ κινστέρνα, στὴν ὁποία ὀφείλεται πιθανότατα καὶ ἡ ὀνομασία Suluçā, πού σημαίνει τόπο μετὰ νερό. Συνεπῶς τὸ Suluçā Manastir τῆς ἀπογραφῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰ. εἶναι τὸ μετέπειτα Suluçā τζαμί, πού σήμερα ταυτίστηκε μετὰ τὴν ἱστορικὴ μονὴ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ Λατόμου.

'Απὸ τὸν 16ο ὡς τὸ τέλος τοῦ 19ου δὲν ὑπάρχει πληροφορία γιὰ τὴ μονὴ Λατόμου, τὸ Suluçā Manastir. Δὲν ξέρομε λοιπὸν πότε τὸ ἑλληνικὸ Suluçā Manastir μετατράπηκε στὸ τουρκικὸ Suluçā Cami. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔγινε αὐτὸ μέσα στὸν 16ο αἰ., ὅποτε καὶ ἄλλοι ἀξιόλογοι ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης μετατράπηκαν σὲ τζαμιά. Εἶναι ὁμοίως βέβαιο ὅτι τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Λατόμου, πρὶν γίνεαι αὐτὴ τζαμί, ἦταν ἤδη ἐν μέρει κατεστραμμένο, γιὰ τὸ μιναρὲς τοῦ τουρκικοῦ τζαμιοῦ, τοῦ ὁποῖου σώζεται σήμερα ἡ βάση, εἶναι θεμελιωμένος στὸ χῶρο τοῦ ἐρειπωμένου ἤδη ΝΔ γωνιαίου διαμερισματος. Σεισμὸς λοιπὸν ἢ πυρκαϊὰ εἶχε καταστρέψει ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς καὶ εἶχε ἀναγκάσει τοὺς μοναχοὺς νὰ τὴν ἐγκαταλείψουν, μετὰ συνέπεια νὰ μετατραπῆ αὐτὴ σὲ τουρκικὸ τζαμί.

Τὸ Suluçā Cami, ταπεινὸ καὶ ἄσημο, προορισμένον νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴς θρησκευτικὲς ἀνάγκες μιᾶς ἀπόμερης καὶ φτωχικῆς συνοικίας, ἔζησε στὴ σκιά τῶν μεγάλων τζαμιῶν τῆς πόλης καὶ δὲν τὸ ἀναφέρουν καθόλου Τούρκοι καὶ Εὐρωπαῖοι περιηγητῆς, πού ἀπὸ τὸν 17ο ὡς τὸν 19ο αἰῶνα ἐπισκέφθηκαν τὴ Θεσσαλονίκη καὶ περιέγραψαν ἢ ἀπαρίθμησαν τὰ τουρκικὰ μνημεῖα τῆς. Θὰ πρέπει νὰ ἔλθουμε στὴς ἀρχῆς τοῦ 20ου αἰῶνα γιὰ νὰ βροῦμε τὴς πρῶτες μετὰ ἀπὸ τόσα χρόνια πληροφορίες γι' αὐτὸ.

Τὸ 1921 τὸ Suluçā τζαμί καθαγιάζεται ἐπίσημα ὡς χριστιανικὸς ναός. 'Ανεπίσημα φαίνεται ὅτι εἶχε ἀποδοθεῖ στὴ χριστιανικὴ λατρεία λίγον πρὶν ἀπὸ 1917.

«Πενήντα χρόνια ἀργότερα (τὸ 1972-1975), μετὰ ἀπὸ ἐργασίαι τῆς 'Αρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἔρχονται στὸ φῶς νέα στοιχεῖα γιὰ τὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ μνημεῖου». Οἱ ἐργασίαι «σκοπὸ εἶχαν τὴ συγκέντρωση στοιχείων γιὰ τὴ σύνταξιν μελέτης στερέωσῆς του. Μετὰ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ καθαιρέθησαν τὰ νεωτερικὰ κονιάματα τοῦ ναοῦ καὶ ἀποκαλύφθηκαν τοιχογραφίαι τοῦ τρίτου τέταρτου τοῦ 12ου καὶ τοῦ 13-14ου αἰῶνα, πού συμπληρῶνουν τὴ λαμπρὴν ἤδη, μετὰ ψηφιδωτὰ καὶ τοιχογραφίαι παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, διακόσμηση τοῦ μνημεῖου... Τὴν ἴδιαν περίοδον ἔγιναν ἀπὸ τὴν 'Αρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν ἐργασίαι στερέωσῆς στὸ μνημεῖον... πού ἀποδείχτην

καν σωτήριες γιὰ τὸ κτήριο κατὰ τὴ δοκιμασία τῆς πόλης καὶ τῶν μνημείων τῆς ἀπὸ τὸν καταστροφικὸ σεισμό τοῦ 1978» (σ. 10-16).

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ μνημείου, ὅπως τὴν ἀφηγεῖται ὁ Ὁδηγὸς μας, καὶ ἐμεῖς τὴν ἀποδώσαμε κατὰ τὸ συντομότερο δυνατόν τρόπο. Εἰς τὰ ἐπόμενα ὁ Ὁδηγὸς μελετᾷ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴ διακόσμηση τοῦ σημερινοῦ μνημείου:

Ἀρχιτεκτονικὴ (σ. 17-37).

Παλαιохριστιανικὴ περίοδος (σ. 17-26).

Ἀπὸ τὸ ναὸ σώζονται σήμερα στεγασμένα τὰ δύο τρίτα τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος, ἐνῶ ἡ ἀρχικὴ του ὄροφὴ διατηρήθηκε μόνο στὸ ΒΑ διαμέρισμα (Εἰκ. 3) καὶ στὸ νότιο καὶ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ σταυροῦ. Τὸ ὑπόλοιπο δυτικὸ τμήμα τοῦ ναοῦ διατηρεῖται σήμερα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, στὸ χῶρο τῆς αὐλῆς τοῦ γειτονικοῦ σπιτιοῦ, πού συνορεύει μὲ τὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ ναοῦ.

Ἡ ἀποκατάσταση τῆς κάτοψης τοῦ μνημείου δείχνει σταυροειδῆ ναὸ μὲ τροῦλο (Σχ. 1). Ὁ ναὸς ἦταν ἐξωτερικὰ τετράγωνος (12,10×12,30 μ.) καὶ περιέκλειε στὴν κάτοψη ἰσοσκελῆ σταυρὸ μὲ τέσσαρα τετράγωνα διαμερίσματα στὶς γωνίες. Τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ στεγάζονταν μὲ καμάρες, ἐνῶ τὰ γωνιαία διαμερίσματα μὲ εἶδος «σταυροθολίου» στὸ ἴδιο περίπου ὕψος μὲ τὶς καμάρες τῶν σκελῶν τοῦ σταυροῦ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ διαγράφεται ὁ σταυρὸς στὴ στέγη. Στὸ σημεῖο διασταύρωσης τῶν καμαρῶν ὑψωνόταν χαμηλὸς θόλος (Σχ. 2). Ὁ θόλος αὐτὸς στέγαζε τὸν κεντρικὸ τετράγωνο χῶρο.

Ὁ ναὸς φωτιζόταν ἀπὸ δίλοβα παράθυρα μεγάλων διαστάσεων πού χωρίζονταν στὰ δύο ἀπὸ ἀμφικίονες (Σχ. 1 καὶ 2). Τὰ παράθυρα αὐτὰ ἀνοίγονταν στοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας, παρὰ τὴν ἀπουσία φωτισμοῦ ἀπὸ τὸν τροῦλο, νὰ δέχεται ἄπλετο φυσικὸ φῶς.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν ἀψίδα τὰ δύο τετράγωνα διαμερίσματα, πού χρησιμοποιοῦνται ὡς Πρόθεση καὶ Διακονικὸ, ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸ ἱερὸ Βῆμα μὲ στενὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα (Σχ. 3), ἀλλὰ μόνον αὐτὸ πού ὀδηγεῖ στὴν Πρόθεση ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς, ἐνῶ αὐτὸ πού ὀδηγεῖ στὸ Διακονικὸ ἀνοίχτηκε σὲ μεταγενέστερη περίοδο. Ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ ναοῦ πρέπει νὰ ἦταν στὸ δυτικὸ τοῖχο, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρχε δευτερεύουσα εἴσοδος στὸ νότιο τοῖχο. Πάντως ἡ σημερινὴ εἴσοδος στὸ νότιο τοῖχο, ὅπως καὶ ὀλόκληρος ὁ νότιος τοῖχος, εἶναι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.

Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Λατόμου, πού περιγράψαμε παραπάνω, λέγει ὁ Ὁδηγὸς, ἐνῶ ἐμεῖς μόνο τὰ βασικὰ του χαρακτηριστικὰ δώσαμε στὸν ἀναγνώστη, ἔχει τὴν καταγωγή του σὲ τετράγωνα στὴν κάτοψη κτήρια τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος, μὲ σταυρωτὲς καμάρες, θολωτὰ γωνιαία διαμερίσματα καὶ τροῦλο ἢ θόλο στὴ διασταύρωση τῶν καμαρῶν. Σὲ μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ ναοῦ ἐποχῇ, πού δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δυνατόν νὰ προσδιορισθεῖ, ὁ ναὸς δέχεται στὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ τρίβηλο τοξωτὸ ἄνοιγμα, ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο συνηθισμένον στὶς παλαιохριστιανικὲς βασιλικές.

Βυζαντινὴ περίοδος (σ. 26-28).

Στὴ βυζαντινὴ ἴσως περίοδος τὸ τρίβηλο αὐτὸ ἄνοιγμα κατέπεσε, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κατασκευασθοῦν, σὲ ἐποχῇ πού δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθεῖ πρὸς τὸ παρὸν, δύο πεσσότοιχοι (Σχ. 3), πού σώζονται σήμερα σὲ ὕψος 2,50 μ. περίπου καὶ πού περιόρισαν τὸ πλάτος τῆς ἀνατολικῆς πρόσοψης τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ. Στὴ βυζαντινὴ ἐπίσης περίοδος διανοίγονται, πιθανότατα, οἱ κόγχες τῆς Πρόθεσης καὶ τοῦ

Διακομικού και προστίθεται στην Πρόθεση ήμικυκλική άψίδα, τής όποιás σάζεται τó έξωτερικό περίγραμμα σε ύψος 0,50 μ. περίπου.

Άπό τήν ίδια περίοδο προέρχονται όρισμένα μαρμάρινα μέλη, πού άνήκουν, όπως φαίνεται, στό βυζαντινό τέμπλο τού ναού. Τό γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τή δεύτερη φάση εικονογράφησης τού ναού, πού τοποθετείται στό τρίτο τέταρτο τού 12ου αϊ. (γύρω στά 1160-1170), και τίς επεμβάσεις στό κτήριο, δίνουν τή δυνατότητα, νά δεχθούμε άνακαίνιση τού μνημείου στό δεύτερο μισό τού 12ου αιώνα.

Περίοδος τουρκοκρατίας (1430-1912) μέχρι σήμερα (σ. 28-31).

Τό καθολικό τής μονής Λατόμου, προτού γίνει τζαμί, ήταν ήδη μερικά κατεστραμμένο. Ό μιναρές τού τζαμιού είναι κτισμένος στό χώρο τού ΝΔ γωνιαίου διαμερίσματος (Σχ. 4). Σύμφωνα με άνασκαφικά δεδομένα φαίνεται επίσης ότι διατηρήθηκε σε χρήση στους πρώτους αιώνες τής Τουρκοκρατίας ό χώρος τού δυτικού σκέλους τού σταυρού, πού σήμερα δέν σώζεται παρά κάτω άπό τó έδαφος τού γειτονικού οικοπέδου.

Ειδικότερα κατά τήν περίοδο τής τουρκοκρατίας έγιναν δύο βασικές επισκευές (Σχ. 3). Στην παλιότερη επισκευή έντοιχίζονται τά τοξωτά άνοιγματα, πού οδηγούν στό ΝΔ και ΒΔ γωνιαίο διαμέρισμα, καθώς και τó άνοιγμα τού δυτικού σκέλους τού σταυρού. Οί έργασίες αυτές, πού περιόρισαν τó ναό στις σημερινές του διαστάσεις, προϋποθέτουν καταστροφή τού δυτικού τμήματος τού ναού. Η νεώτερη επισκευή συνδέεται με τήν άνακατασκευή όλόκληρου τού νότιου τοίχου τού ναού, πού καταστράφηκε άπό βίαιη μάλλον αίτία. Στην περίοδο αυτή ή λίγο άργότερα πρέπει νά τοποθετήσουμε τó χρόνο κατασκευής τής νότιας, ξύλινης, στοάς, πού σώζεται με επισκευές ως τίς μέρες μας (Εικ. 1). Τήν ίδια εποχή άνακατασκευάζεται ίσως και τó σύστημα στέγασης τού ναού, πού σώζεται μέχρι σήμερα (Εικ. 2).

Η πρώτη επισκευή τού κτηρίου στά χρόνια τής τουρκοκρατίας σχετίζεται, ένδεχομένως, με τόν ισχυρό σεισμό τού 1677 ή με τούς σεισμούς πού γνώρισε ή Θεσσαλονίκη στό πρώτο μισό τού 18ου αϊ. Η δεύτερη επισκευή συνδέεται, με πολλή πιθανότητα, με τόν ιδιαίτερα καταστροφικό σειμό πού έπληξε τή Θεσσαλονίκη τó 1759.

Γλυπτός διάκοσμος (σ. 32-35).

Στήν άρχιτεκτονική τού ναού άνήκουν και όλίγα γλυπτά, πού έχουν βρεθεί στό χώρο τού μνημείου, και άπό τά όποία σώζονται κατά χώραν και συνεπώς άνήκουν με βεβαιότητα στό μνημείο δύο άμφικιόνια, πού περιγράφονται και εικονίζονται στόν Όδηγό (Σχ. 5, σελ. 33, και Σχ. 6, σελ. 34).

Παρουσιάσαμε ως τώρα στόν άναγνώστη με πάσα δυνατή συντομία τήν ιστορία τής μονής Λατόμου και τήν άρχιτεκτονική τού σωζόμενου καθολικού της, όπως τήν άφηγείται ή τήν περιγράφει ό Όδηγός μας. Άπομένει ή διακόσμηση τού ναού.

Η διακόσμηση τού ναού (σ. 37-77).

Η διακόσμηση πού σώζεται στό ναό άποτελείται άπό ψηφιδωτά και τοιχογραφίες έξαιρετικής τέχνης και ποιότητας, πού τόν κατατάσσουν στό πιό σημαντικά μνημεία τής πόλης αλλά και τού βυζαντινού πολιτισμού, όπως λέγει ό Όδηγός, και σημειώνει: «Τά ψηφιδωτά και οι τοιχογραφίες, πού σώζονται στην άψίδα τού ίερού και στην άνατολική καμάρα αντίστοιχα, άνήκουν στην παλαιοχριστιανική περίοδο και χρονολογούνται άπό τούς έρευνητές άπό τó τέλος τού 5ου έως τά μέσα τού 7ου αιώνα. Αντίθετα, οι τοιχογραφίες πού σώζονται στην νότια καμάρα χρονολογούνται στό τρίτο τέ-

ταρτο τοῦ 12ου αἰ. (γύρω στὰ 1160-1170), ἐνῶ αὐτὲς ποὺ διατηροῦνται στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ βόρειου σκέλους τοῦ σταυροῦ τοποθετοῦνται στὰ χρόνια τῶν Παλαιολόγων (τέλη 13ου-ἀρχὲς 14ου αἰῶνα)».

Δὲν εἶναι βέβαια δυνατό σὲ μιὰ παρουσίαση τοῦ ᾽Οδηγοῦ νὰ παρακολουθήσουμε τὴ διακόσμηση τοῦ ναοῦ στὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο (ψηφιδωτὰ καὶ τοιχογραφίες, σ. 37-55) καὶ στὴ βυζαντινὴ περίοδο (τοιχογραφίες, σ. 56-77), χωρὶς νὰ βλέπουμε τὶς εἰκόνες καὶ χωρὶς νὰ ἀντιγράψουμε κατὰ λέξη τὶς θαυμάσιες περιγραφὲς τοῦ συγγραφέα τοῦ ᾽Οδηγοῦ.

Τὸν ᾽Οδηγὸ κλείνει μιὰ ἐπιλογή Βιβλιογραφίας (σ. 93-95) καὶ Κατάλογος Σχεδίων καὶ Εἰκόνων (σ. 97-99). Ἔπονται 32 ἀσπρόμαυρες εἰκόνες.

Σὰν κατακλείδα τοῦ ἀξιολόγου αὐτοῦ ᾽Οδηγοῦ θὰ παραθέσουμε τώρα γιὰ τὸν ἀναγνώστη μερικὰ ἀποσπάσματα μόνο ἀπὸ τὸ σημαντικὸ γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς τέχνης τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ μνημείου κεφάλαιο, ποὺ παρεμβάλλει ὁ συγγραφεὺς τοῦ ᾽Οδηγοῦ στὶς σελ. 78-88 καὶ τὸ ἐπιγράφει «Καλλιτεχνικὴ ἀποτίμηση καὶ χρονολογικὴ τοποθέτηση τῶν τοιχογραφιῶν»:

Λέγει ὁ σ. (σ- 78): «Ἀπὸ τὴν εἰκονογραφία τῶν παραστάσεων φαίνεται ἡ ἐξοικείωση τοῦ ἀνώνυμου καλλιτέχνη τῆς μονῆς Λατόμου μὲ τὴν εἰκονογραφικὴ παράδοση τοῦ 10ου καὶ 11ου αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνημέρωσή του πάνω στὴν καλλιτεχνικὴ παραγωγή τῆς πρωτεύουσας στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 12ου αἰῶνα. Ἔτσι ἡ λιτότητα κλασικοῦ ὄφους τῶν εἰκονογραφικῶν σχημάτων ποὺ υἰοθετεῖ, ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ τὸ δογματικὸ χαρακτῆρα τῶν συνθέσεων, καὶ ἀποφυγὴ συμπληρωματικῶν ἐπεισοδίων, ἐντάσσονται στὸ γενικότερο ὄφος τῆς ζωγραφικῆς τοῦ 11ου αἰῶνα καὶ θυμίζουν δημιουργίες ὑψηλῆς τέχνης τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως τὸ Εὐαγγελιστᾶριο ᾽᾽τοῦ Φωκᾶ᾽᾽ στὴ μονὴ τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ τὸν Κώδικα 587 τῆς μονῆς Διονυσίου τοῦ ᾽Αγίου ᾽Όρους».

Σ. 79: «Ἀπέναντι στὰ ἔργα αὐτὰ ὁ καλλιτέχνης τῆς μονῆς Λατόμου στέκεται μὲ δημιουργικὸ πνεῦμα, καθὼς ἐξελίσσει τὸ βασικὸ εἰκονογραφικὸ πυρῆνα, ποὺ παίρνει ἀπὸ τὴν παράδοση, πλουτίζοντάς τον μὲ εἰκονογραφικοὺς τύπους, ποὺ μὲ τὴ στάση, τὴν κίνηση ἢ τὸ ἐνδύμα τους ἐκφράζουν ἄμεσα τὴν ἐνημέρωσή του πάνω στὶς καλλιτεχνικὲς διεργασίες στὴν Κωνσταντινούπολη στὸ πρῶτο μισὸ καὶ στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 12ου αἰῶνα. Ἔτσι εἰκονογραφικοὶ τύποι, ὅπως τῆς Μαίας, τῆς Σαλώμης, τοῦ Χριστοῦ στὸ λουτρὸ τῆς Γέννησης καὶ τοῦ Προδρόμου τῆς Βάπτισης, ἀναφέρονται σὲ συγκεκριμένες πηγὲς εἰκονογραφίας καὶ ἀποδίδουν τύπους, καθιερωμένους σὲ ἔργα τῆς πρωτεύουσας τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου τέταρτου τοῦ 12ου αἰῶνα».

Σ. 80: «Στὸ γενικότερο ὄφος ἡ ζωγραφικὴ τῆς μονῆς Λατόμου ἀποτελεῖ ἄρμονικὴ σύνθεση τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σὲ τρόπους ποὺ ἔχουν ἀφετηρία στὴν τέχνη τοῦ 11ου καὶ ἔχουν καταξιοθεῖ στὴ ζωγραφικὴ τοῦ 12ου αἰῶνα, ἐπεξεργασμένα μέσα ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερα προικισμένη προσωπικότητα τοῦ καλλιτέχνη καὶ ἀποδοσμένα σ' ἐνιαῖο σύνολο κλασικοῦ ὄφους. Κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν συνθέσεων τῆς μονῆς Λατόμου, ποὺ περιορίζονται στὰ ἀπαραίτητα πρόσωπα, εἶναι ἡ συμμετρία καὶ ἡ ἰσορροπία, καθὼς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεία ποὺ συνθέτουν τὸ θέμα, ὀργανώνονται γύρω ἀπὸ ἓναν ὀριζόντιο ἄξονα, στὴ Γέννηση, ἢ ἐκατέρωθεν ἐνὸς κάθετου, στὴ Βάπτιση, ἐνῶ παράλληλα κατανέμονται σὲ ἰσοδύναμους, κατὰ κανόνα, ὄγκους».

Σ. 82: «Χαρακτηριστικὸ ἐπίσης τῆς τέχνης τῶν τοιχογραφιῶν τῆς μονῆς Λατόμου εἶναι ὅτι ἡ αὐτάρκεια καὶ ἡ αὐτονομία, ποὺ χαρακτηρίζει τὶς μορφές, συμβαδίζει μὲ τὸ αἶσθημα τῆς διάρκειας, ποὺ παρατηρεῖται ὄχι μόνον στὴν στάση, ἀλλὰ καὶ στὴν ἔκφραση τοῦ προσώπου. Τὸ αἶσθημα αὐτὸ, ποὺ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν τάση γιὰ ἔκ-

φραση του προσωρινού και του πρόσκαιρου, που σημειώνεται κυρίως σε μνημεία των αρχών του 13ου αιώνα, δίνει κλασικό χαρακτήρα στη ζωγραφική της μονής Λατόμου, καθώς χαρακτηρίζει το σύνολο σχεδόν των μορφών, που σώζονται σε καλή κατάσταση. Αυτό είναι έκδηλο κυρίως στη Σαλώμη (Εικ. 21), στη Μαία (Εικ. 20), στο Χριστό του Λουτρού (Εικ. 17), στον "Άγγελο που ευαγγελίζεται τους βοσκούς και στον άγέγειο βοσκό (Εικ. 23)».

Σελ. 84: «Στόν κλασικισμό της εποχής, αλλά και στην προσωπικότητα του καλλιτέχνη, οφείλεται ή απόδοση της φυσικής σύστασης του γυμνού σώματος. Ειδικότερα το σώμα του Χριστού της Βάπτισης (Εικ. 25), που δίνει την εντύπωση γλυπτού της αρχαιότητας... αποτελεί την πλέον αντιπροσωπευτική περίπτωση του είδους στη βυζαντινή τέχνη.

Στην απόδοση του προσώπου ο καλλιτέχνης της μονής Λατόμου επιδιώκει προσωπική διαφοροποίηση και δημιουργία πορτραίτων ύψηλου ψυχολογικού ενδιαφέροντος».

Σελ. 85: «Ειδικότερα ή αποτύπωση συγκρατημένης θλίψης και δέους στα πρόσωπα του Ίωσήφ (Εικ. 19) και του γέρου Μάγου (Εικ. 18) αντίστοιχα, που συνιστούν μία από τις σημαντικότερες δημιουργίες της κομνηνείας τέχνης, δείχνουν ότι ο καλλιτέχνης έχει φθάσει στη δημιουργία έργων, που στην έσωτερικότητα της έκφρασης έχουν την πειστικότητα ενός πορτραίτου. Παράλληλα ο καλλιτέχνης της μονής Λατόμου δείχνει ενδιαφέρον για αποτύπωση στα πρόσωπα της όμορφιάς συνδυασμένης με το εγγενικό ήθος (Εικ. 21), στα πλαίσια ενός ούμανισμού στην τέχνη, που είναι συνέχεια και κορύφωση του πιό κλασικού, μνημειακού συνόλου της πρώτης περιόδου των Κομνηνών, των ψηφιδωτών του Δαφνίου.

"Όσον αφορά το τοπίο, ο καλλιτέχνης της μονής Λατόμου το διαπραγματεύεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε δημιουργείται στη σύνθεση ατμόσφαιρα φυσικού χώρου, οργανωμένου σε βάθος».

Σελ. 86: «Ώστόσο ο καλλιτέχνης της μονής Λατόμου στη σχέση τοπίου και ανθρώπινης μορφής μένει προσκολλημένος στην κομνηνεία αντίληψη, σύμφωνα με την όποια το τοπίο παίζει το ρόλο συμβατικού σκηنيκού που συνοδεύει και αναδεικνύει την ανθρώπινη μορφή. Αντίθετα, σε μνημεία του τέλους του 12ου αιώνα οι όροι αυτό στη σχέση τοπίου-ανθρώπινης μορφής αρχίζουν να αντιστρέφονται...».

«Στόν κλασικισμό της περιόδου των Κομνηνών οφείλεται το ενδιαφέρον του καλλιτέχνη της μονής Λατόμου όσον αφορά τη χρησιμοποίηση αρχαίων προτύπων (σ. 87) για την απεικόνιση του νέου βοσκού (Εικ. 22-23), της προσωποποίησης του Ίορδάνη (Εικ. 28) και κυρίως του Χριστού της Βάπτισης (Εικ. 25), που αναπαράγει στο γενικό τύπο πραξίτελικές δημιουργίες. Ώστόσο, ή αναβίωση αρχαίων προτύπων στις τοιχογραφίες της μονής Λατόμου προϋποθέτει τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του καλλιτέχνη σε κύκλους ούμανιστών ενός μεγάλου κέντρου της αυτοκρατορίας, όπως ή Κωνσταντινούπολη ή ή Θεσσαλονίκη, στους όποιους οφείλει μία έλληνίζουσα, θάλαγα, όραση του χριστιανικού κόσμου».

Σελ. 88: «Η παιδεία αυτή είναι που καθορίζει την προσωπικότητα και τις επιλογές του καλλιτέχνη και καθιστά τις τοιχογραφίες της μονής Λατόμου γύρω στα 1160-1170 κορυφαία έκφραση του κλασικισμού της περιόδου των Κομνηνών —που τοποθετείται στο τρίτο τέταρτο του 12ου αιώνα— και μία από τις σημαντικότερες δημιουργίες της βυζαντινής τέχνης».

"Ετσι ό συγγραφέας του Ώδηγου όχι μόνο μάς έδωσε μία επιτυχημένη και γλαφυρή αποτίμηση των τοιχογραφιών της Μονής Λατόμου, αλλά παράλληλα με την περιγραφή

των τοιχογραφιών της Μονής μᾶς ἔκαμε καὶ ἓνα λαμπρὸ μάθημα γιὰ τὴ ζωγραφικὴ τέχνη τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, μάθημα ἀπὸ λαμπρὸ ἱστορικὸ τῆς βυζαντινῆς τέχνης.

Ἐνα ταπεινὸ λοιπὸν ἐξωτερικῶς, ἀλλὰ καταπληκτικὸ ἐσωτερικῶς βυζαντινὸ μνημεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, γίνεται τῶρα γνωστὸ στὸ πολὺ κοινὸ μὲ τὸν λαμπρὸ αὐτὸ Ὅδηγὸ γραμμένο ἀπὸ λαμπρὸ ἐπιστήμονα.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Actes de Kutlumus. Nouvelle édition remaniée et augmentée par Paul Lemerle.
I texte. II Album. Paris (XIIIe). (P. Lethielleux). 1988 (Actes de l'Athos 112).

ΟΙ ΠΡΟΛΟΓΟΙ

I

Στὸν Πρόλογο (σ. V-VI) τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ 1945 τῶν ἐγγράφων τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου λέγεται ὅτι αὐτὴ στηρίχθηκε ἀποκλειστικὰ στὶς φωτογραφίες ποὺ πῆρε ὁ G. Millet μὲ πλήρη ἐλευθερία τὸ 1919 τῶν ἐγγράφων τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους (περίπου 500) καὶ τὶς παρέδωσε γιὰ ἐπεξεργασία καὶ δημοσίευση στὸν διάδοχό του καθηγητὴ P. Lemerle. Οἱ ὀγδόντα ἀπὸ αὐτές, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ Ἀρχεῖο ἐγγράφων τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ δημοσιευθοῦν παρὰ μόνο τὸ 1945, παρ' ὅλον ὅτι τὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἶναι ἀνέκδοτα καὶ ἀποτελοῦν τὸ πλῆρες Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς. Ἡ ἐκδόσή τους τῶρα (1945) στηρίζεται μόνο στὶς καλὲς φωτογραφίες τοῦ G. Millet, γιατί οἱ μοναχοὶ τῆς Μονῆς τρεῖς φορὲς σὲ τρεῖς ἐπισκέψεις δὲν ἐπέτρεψαν στὸν P. Lemerle νὰ δεῖ τὰ ἴδια τὰ ἔγγραφα στὸ Ἀρχεῖο τους.

Ἔτσι ἀποφασίστηκε διπλωματικὴ ἐκδοσὴ τῶν ἐγγράφων μὲ περιγραφή τους καὶ σημειώσεις καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ γιὰ πρώτη φορὰ σκιαγράφηση τῆς ἱστορίας τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου καὶ τῆς Μονῆς Ἀλωποῦ (Ἀλυπίου), μὲ τὴν ὁποία συνενώθηκε ἡ τοῦ Κουτλουμουσίου τὸ 1428 καὶ πρόσθεσε στὸ Ἀρχεῖο τῆς τὰ ἔγγραφα ἐκεῖνης. Μετὰ ἓνα συστηματικὸ Πίνακα ἡ ἐκδοσὴ τῶν ἐλληνικῶν ἐγγράφων κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ συμπληρώθηκε μὲ ὀκτῶ Παραρτήματα (Appendices), ἥτοι Νόθο Ἰδρυτικὸ χρυσόβουλο, ἔγγραφα Σέρβων ἡγεμόνων, Ππραγμένα Βλάχων ἡγεμόνων, μεταφράσεις, μεταφράσεις φερμανιῶν Τούρκων σουλτάνων, ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν ἔριδα περὶ τῆς μονῆς τοῦ Ἀναπαυσᾶ, ρύθμιση περὶ τῆς σκῆτης τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ πέτρινες ἐπιγραφές. Πίναξ κυρίων ὀνομάτων καὶ σημαντικῶν ὄρων διευκολύνει τὴν ἔρευνα καὶ 32 φωτοτυπικοὶ πίνακες ἀναπαράγουν ὀλικῶς ἢ τμηματικῶς 38 ἔγγραφα, ποὺ θεωρήθηκαν ὡς τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα.

Ἀκολουθεῖ εὐχαριστήριος μνεῖα τῶν ὀνομάτων, ὅσων ἐβοήθησαν τὴν ἐκδοσὴ, ἡ ὁποία χωρὶς τὶς διορθώσεις καὶ τὶς συμπληρώσεις ποὺ χρειάζεται δὲν κρίνεται ἀκόμη ἄξια νὰ πάρει τὴ σειρὰ τῆς στὰ μελλοντικὰ corpus des actes du mont Athos. Αὐτὰ περιέχει ὁ πρῶτος Πρόλογος.

II

Στὸν Πρόλογο (σ. VII-VIII) τῆς νέας ἐπειξεργασμένης καὶ ἐπηξημένης ἐκδόσεως τοῦ 1988 τῆς πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐξηνητημένης πρώτης ἐκδόσεως τοῦ 1945 τῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, ὅταν στὰ πενήντα χρόνια ποὺ πέρασαν στὸ μεταξὺ καὶ ὅταν τὸ corpus des actes du mont Athos προχώρησε μὲ 13 τόμους ἀγιορειτικῶν ἐγγρά-

φων, διαγράφονται οι τεράστιες δυσκολίες που παρουσίαζε μια αναγκαία εξ αρχής διπλωματική έκδοση των εγγράφων, ύστερα από τα νέα στοιχεία και τις νέες καλύτερες φωτογραφίες, που έφεραν οι αποστολές στο Άγιον Όρος του P. Lefort, ανασύνθεση δηλαδή 120 μεγάλων σελίδων ελληνικού κειμένου και της γαλλικής του μεταφράσεως.

Αποφασίστηκε συμβιβαστική λύση. Το πρώτο μέρος της νέας εκδόσεως μέχρι τη σελίδα 281 είναι φωτογραφική αναπαραγωγή της πρώτης εκδόσεως του 1945, πλην του εύρητηριου πίνακος. Το δεύτερο μέρος από τη σελίδα 281 μέχρι τέλος με συνεχιζόμενη σελίδωση και με αντίστοιχα κάθε κεφαλαίου και κάθε παραγράφου προς τα αντίστοιχούντα της πρώτης εκδόσεως περιέχει ό,τι είναι διορθωτέον ή προσθετέον. Έγένετο νέος Εύρητηριος Πίναξ και το Album περιέχει 76 πίνακες αντί 32 και αναπαράγει όλα τα έγγραφα. Έπονται ευχαριστίαι προς τους συνεργασθέντας και τους βοηθήσαντας την έκδοσιν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Εἰσαγωγή (σ. 1-25) περιέχει τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου καὶ τῆς Μονῆς Ἄλωποῦ (ἢ Ἄλυπιου), ἤτοι:

α) Τὴν προέλευση καὶ τὸ ὄνομα Κουτλουμουσίου τῆς Μονῆς. Ἡ Μονή, πού εἶναι ἀφιερωμένη στὸν Σωτῆρα Χριστὸ καὶ εορτάζει τὴν 6ην Αὐγούστου καὶ γι' αὐτὸ ἐνίοτε λέγεται τῆς Μεταμορφώσεως, λέγεται καὶ Μονὴ τοῦ Χαρίτωνος, ἀπὸ τὸν διαπρεπέστερο ἡγούμενό της, ἢ στὰ σλαβο-ρουμανικὰ ἔγγραφα Μονὴ τοῦ Βοϊβόδα ἢ Αὐύρα τῶν Ρουμάνων, ἀλλὰ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι σήμερα ὀνομάζεται τοῦ Κουτλουμούση (ἢ τοῦ Κουτλουμουσίου), πού δὲν εἶναι παρὰ τουρκικὸν πατρωνυμικόν. Ἡ μοναδικὴ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ξενόγλωσσος αὐτῆ ὀνομασία συνέβαλε σὲ φανταστικὰς ἐρμηνεῖες, ἀφοῦ σὲ κανένα ἀγιορείτικο ἔγγραφο δὲν ἀναφέρεται ὁ ἰδρυτὴς της καὶ τὸ ἔτος τῆς ἰδρύσεώς της. Ἐτσι, φιλόδοξοι μοναχοὶ της τοῦ 16ου αἰῶνα ἐπλασαν νόθον ἰδρυτικὸν τυπικὸν τῆς Μονῆς τῶν μιμούμενοι τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἰδρυτικοῦ χρυσοβούλου τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου Γ' τοῦ 1374 διὰ τὴν Μονὴν Διονυσίου, ἀλλάζοντας δηλαδὴ τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς Διονυσίου σὲ Μονὴ Κουτλουμουσίου καὶ τὴ χρονολογία 1374 σὲ 1082 καὶ ἔτσι ὁ ὑπογράφων τὸ χρυσόβουλον αὐτοκράτωρ ἐγίνε ὁ Ἀλέξιος Α' τῆς Τραπεζοῦντος, περίφημος στὸ Ἅγιον Ὄρος, καὶ ἡ Μονὴ Κουτλουμουσίου ἢ πλέον ἀξιοσέβαστος μονὴ εἰς αὐτό. Τὸ νόθο αὐτὸ ἰδρυτικὸ τυπικὸ φυλάσσεται καὶ σήμερα στὴ Μονὴ καὶ παρὰ τὶς κραυγαλέες λογικὰς ἀντιφάσεις τοῦ κειμένου του πίστεψαν σ' αὐτὸ σειρά ἱστορικῶν τοῦ Ἄθω, μοναχοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ μέχρι τοῦ Σμυρνάκη καὶ τοῦ Κτενᾶ.

Ἡ Μονὴ κατ' ἀρχὰς μικρὴ καὶ ἀσήμαντη ἐμφανίζεται κατὰ τὸν 14ο αἰῶνα χάρις στὸν ἡγούμενό της Χαρίωνα, ὁ ὁποῖος ἐξασφάλισε τὴν προστασία τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ γι' αὐτὸ ἀπόκτησε τὸ ὄνομα «Μονὴ τοῦ Βοεβόδα», χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει, ὅπως ὑποστήριξαν Ρουμάνοι ἱστορικοί, ὅτι οἱ ἡγεμόνες τῆς Βλαχίας εἶναι οἱ ἰδρυταὶ της. Ἐγιναν καὶ ἄλλες προσπάθειες ἐτυμολογήσεως τοῦ παράξενου καὶ μοναδικοῦ στὸ Ὄρος ὀνόματος Κουτλουμούση, ὅπως τοῦ Barskij ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξι kutlumus, πού σημαίνει «ὁ σωθεὶς» καὶ σχετίζεται μὲ τὴν τελικὴ σταθεροποίηση ἐπανειλημμένως καταρρέοντος τρούλου τῆς Μονῆς, τοῦ Βλάχου, πού ἀναφέρεται στὸν Ὅσιο Κουτλουμούσιο, πού ὑπῆρχε ἄλλοτε σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς τοῦ 1329, καὶ δύο ἐτυμολογήσεις τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη, μιᾶς σχετικῆς μὲ ἀπόγονο τῆς σελτζουκικῆς οἰκογένειας Ketelmus τοῦ Ἰκονίου, ὁ ὁποῖος ἐν τέλει ἐμόνασε στὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ 1283

(ἐνῶ ἡ Μονὴ Κουτλουμουσίου ἀναφέρεται ἤδη τὸ 1169) καὶ μιᾶς σχετικῆς μὲ ἔγγραφο τῆς Μονῆς τοῦ 1369 τοῦ Οὐγλεση, ποὺ τὸν ἔκανε νὰ πιστέψει ὅτι τὸ Κουτλουμούσ εἶναι τοπωνύμιον τῆς Θεσσαλίας, ἀπὸ ὅπου ὑποθέτει ὅτι κατήγετο ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Σκοτεινὸ εἶναι λοιπὸν τὸ ζήτημα τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς καὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματός της. Τὸ παλιότερον ἔγγραφο τῆς Μονῆς ποὺ ἀναφέρει τὸ ὄνομά της εἶναι τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1287 καὶ εἰς αὐτὸ λέγεται ὅτι πενήντα χρόνια παλιότερα ἐπὶ Πρώτου Κοσμᾶ (1263-1264) ἡ Μονὴ χωρὶς κτήματα καὶ εὐεργέτας ζήτησε ἀπὸ τὸ Κεντρικὸ Συμβούλιον νὰ τῆς παραχωρηθῆ ἡ ἐρειπωμένη παλιὰ μονὴ τοῦ Προφήτη Ἡλία. Ἦταν λοιπὸν τὸ 1263-1264 πάμπωχη ἡ Μονὴ Κουτλουμουσίου.

Δύο ὅμως ἔγγραφα ἄλλων μονῶν τοῦ Ἄθω δίνουν τὶς παλιότερες γιὰ τὴ Μονὴ πληροφορίες, ἓνα τῆς Μονῆς Ζωγράφου καὶ ἓνα τῆς Μονῆς τοῦ Ρωσσικοῦ.

Τὸ ἔγγραφο τῆς Μονῆς Ζωγράφου τοῦ 980 ἀναφέρει «καθηγούμενον τοῦ Κουτλουμούση κύβρ Γαβριήλ», ὅχι σὰν ὑπογραφή, ἀλλὰ σὲ μεταγενέστερη ἀχρονολόγητη σημείωση ἀγνώστου ἀπὸ ἄλλου ἡγουμένου Γαβριήλ. Ἡ χρονολογία λοιπὸν τοῦ ἔγγραφου εἶναι παλιότερη τῆς σημειώσεως, ποὺ σὰν ἀχρονολόγητη εἶναι ἀχρηστη.

Τὸ ἔγγραφο τῆς Μονῆς τοῦ Ρωσσικοῦ τοῦ Αυγούστου τοῦ 1169 ἀναφέρει μεταξὺ τῶν 28 ὑπογραφόντων αὐτὸ «Ἰσαΐαν καθηγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου» καὶ ἀποδεικνύει ἀναμφιβόλως ὅτι τὸ 1169 ἡ μονὴ Κουτλουμουσίου ὑπῆρχε μὲ τὸ σημερινὸ τῆς ὄνομα.

Τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς «Κουτλουμούς» μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἱστορία τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ Κουτλουμούς Α΄, πρωτεξάδελφος τοῦ Ἐρτογλού, ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας, εἶχε υἱὸν Σουλεϊμάν, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ὡς κυρίαρχον τῆς Μ. Ἀσίας ἐδρεύοντα εἰς Νίκαιαν. Ὁ Κουτλουμούς Α΄ σκοτώθηκε σὲ ἀνταρσία τὸ 1063 καὶ τὸν διαδέχθηκε ὁ γιὸς του Σουλιμάν ποὺ εἶχε πέντε γιούς, καὶ οἱ παραδόσεις ποὺ ἀρνοῦνται τὸν θάνατο τοῦ Κουτλουμούς Α΄ ὀφείλονται στὸ γεγονός ὅτι ὁ Σουλιμάν καὶ οἱ γιοὶ του ἔφεραν ὄλοι κοντὰ στὸ ὄνομά τους καὶ τὸ πατρωνυμικὸν Κουτλουμούς. Ὁ Σουλιμάν πέθανε τὸ 1083. Ἔτσι ὁ Σκυλίτσης καὶ ὁ ἀκολουθῶν αὐτὸν Ζωναρᾶς φέρουν τὸν Κουτλουμούς στὴ Νίκαια τὸ 1078 καὶ τοὺς γιούς του συμμαχοῦντας μὲ τὸν σφετεριστὴ Νικηφόρο Βοτανειάτη. Συγχέουν λοιπὸν αὐτοὶ οἱ βυζαντινοὶ χρονολογικοὶ τοὺς Κουτλουμούς πατέρα καὶ γιούς. Ὁ Ἀτταλειάτης διασαφηνίζει τὰ πράγματα λέγοντας «τινὲς τῶν εὐπατριδῶν τῆς Περσίδος, ἀδελφοὶ κατὰ σάρκα καὶ φύσιν ὑπάρχοντες καὶ τὴν τοῦ Κουτλουμούση ἐπωνυμίαν ἐκ πατρῶας κληρονομίας ἐφελκότες» (ἔκδ. Βόνν., σ. 260) καὶ ὁ Βρυέννιος γνωρίζων δύο ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Σουλιμάν προσθέτει καὶ τὸ πατρωνυμικόν τους εἰς τὸ ὄνομά τους. Ἡ διαφανομένη ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μετὰ τὴν μάχην τῆς Μαντζικέρτης τὸ 1071 οἱ Σελτζοῦκοι τῆς Περσίας παραχώρησαν στὴν οἰκογένεια τοῦ Κουτλουμούς τὴν Μ. Ἀσία πολὺ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Κουτλουμούς Α΄ τὸ 1063. Ἔτσι τὸ ὄνομα Κουτλουμούς συνδεδεμένο μὲ τὴν κατάκτηση τῆς Μ. Ἀσίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἦταν γνωστὸ στὸ Βυζάντιον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 11ου αἰῶνα καὶ βυζαντινοὶ εἶχαν σχέσεις μὲ μέλη τῆς οἰκογένειας, ποὺ ἔφεραν ὄλα τὸ πατρωνυμικὸν τους Κουτλουμούς, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε μόνο ὁ γενάρχης τους Κουτλουμούς Α΄, ποὺ πέθανε τὸ 1063. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ μέλη προσχώρησε, ὅπως φαίνεται, στοὺς βυζαντινοὺς καὶ στὸν χριστιανισμὸ καὶ τελείωσε τὴ ζωὴ του στὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου ἱδρύσε μονὴν μὲ τὸ ἀνεξήγητο γιὰ τοὺς Ἕλληνας αὐτὸ ὄνομα «Μονὴ τοῦ Κουτλουμούς». Πότε; Μεταξὺ 1063, ποὺ πέθανε ὁ Κουτλουμούς Α΄, καὶ 1160, ὁπότε τὸ πρῶτον μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξὴ τῆς Μονῆς Κουτλουμούση στὸ Ἅγιον Ὄρος.

β) Τὸ Κουτλουμούσι πρὶν ἀπὸ τὸν Χαρίτωνα (σ. 6-8). Πρὶν ἀπὸ

τὸ 1362, πὸ ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Χαρίτων, ἡ Μονὴ ἔχει πολὺ λίγα ἔγγραφα, πὸ τὴν ἀφοροῦν καὶ αὐτὰ δεῖχνουν πῶς ἡ πτωχὴ καὶ ἀσήμαντη, ἀλλὰ δραστήρια μονή, ἀξάνει σιγά-σιγά τὰ κτήματά της καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν μοναχῶν της, ὅπως τὸ 1287 ἀποκτᾶ τὴν Μονὴ Σταυρονικήτα, ἀνταλλάσσοντας αὐτὴ μὲ τὴν Μονὴ τοῦ Προφήτου Ἡλίας, πὸ εἶχεν ἀποκτήσει ἐρειπωμένη πρὶν ἀπὸ 20-25 χρόνια καὶ τὴν εἶχε ἀποκαταστήσει, καὶ ὅπως τὸ 1329 ἀποκτᾶ μὲ ἔγγραφο τοῦ Πρώτου Ἰσαὰκ τὸ μεγάλο καὶ ὠραῖο κτήμα τοῦ Ἀναπαυσᾶ, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ μαλάνει ἐπὶ χρόνια μὲ τὴ Μονὴ Ξηροποτάμου. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἔγγραφο τοῦ Πρώτου Ἰσαὰκ μαθαίνουμε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν της ἔχει περάσει τοὺς 40, ἀλλὰ ἡ Μονὴ ἐξακολουθεῖ νὰ μὴν ἔχει ἀρκετοὺς πόρους γιὰ τὶς ἀνάγκες της. Τὸ 1334 ὁ ἴδιος Πρῶτος Ἰσαὰκ παραχωρεῖ στὴ Μονὴ τὴν ἀρχαία μονὴ τοῦ Φιλαδέλφου καὶ στηρίζει τὴ σημαντικὴ αὐτὴ χορηγήση στὴν ὑποστήριξη τῶν παλιότερων Πρώτων τοῦ Ὄρους πρὸς τὴ Μονὴ αὐτὴ (Προφήτης Ἡλίας, Σταυρονικήτα, Ἀναπαυσᾶ), τῆς ὁποίας ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν ἀξάνει πέραν τῶν 40 καὶ οἱ πόροι της παραμένουν ἀνεπαρκεῖς. Ὑπάρχει λοιπὸν μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς ἀρχικῆς ἀσήμαντης Μονῆς καὶ αὐτὴ καταφαίνεται ἀπὸ τὴ δωρεὰ τὸ 1338 πρὸς τὴ Μονὴ σημαντικῶν κτημάτων στὴν περιοχὴ τῶν Σεργῶν ἀπὸ τὴ Θεοδώρα Καντακουζηνή, τὴ μητέρα τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ. Ἡ Μονὴ ἀποκτᾶ κτήσεις τώρα καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους μὲ αὐτοκρατορικὴ παροχὴ, πράγμα πὸ δείχνει τὴ νεώτερη σημασία της. Χωρὶς νὰ γνωρίζουμε τοὺς λόγους τῆς προτίμησης αὐτῆς, τὸ γεγονός προοιωνίζει τὴν κατοπινὴ μεγάλη ἀνάπτυξή της ἐπὶ τοῦ ἡγουμένου της Χαρίτωνος.

Ἐνας κατάλογος τῶν παλαιῶν ἡγουμένων τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 14ου αἰώνα, πὸ μπορεῖ νὰ καταρτισθεῖ μὲ βάση τὰ ἔγγραφα ἄλλων μονῶν τοῦ Ἁθῶ, ἀπὸ τὸ 1169 (Ἡσαΐας) μέχρι τὸ 1356 (Ἀρσένιος), δείχνει ὅτι στὴ σειρά τῶν ὑπογραφῶν τῶν ἐγγράφων αὐτῶν ἡ Μονὴ Κουτλουμουσίου ἐρχεται μετὰ ὅλες τὶς μεγάλες μονές τοῦ Ἁθῶ κοντὰ στὴ Μονὴ Ἀλυπίου καὶ ἄλλοτε πρὸ καὶ ἄλλοτε μετὰ τὴ Μονὴ Ραβδούχου, ἐνῶ αὐτὲς πὸ ἀκολουθοῦν τὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου στὶς ὑπογραφὰς εἶναι ἀσήμαντα ἰδρύματα προορισμένα μὲ τὸν καιρὸ νὰ ἀπορροφηθοῦν ἀπὸ τὶς μεγάλες μονές. Τὸ ὅτι ἡ Μονὴ Κουτλουμουσίου κατὰ θαυμαστὸ τρόπο δὲν ἀπορροφήθηκε καὶ αὐτὴ, αὐτὸ ὀφείλεται στὸν ἡγούμενὸ τῆς Χαρίτωνου.

γ) Ὁ Χαρίτων (σ. 8-13). Ἠγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου, Πρῶτος τοῦ Ἁθῶ, μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, ὁ Ἕλληνας μοναχὸς Χαρίτων, γιὰ τὴν προῖστορία τοῦ ὁποίου τίποτε δὲν γνωρίζουμε, ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ὡς ἡγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου ἐπαινούμενος σὲ δωρητήριον ἔγγραφο ἐνὸς Ἱεράκη τοῦ 1362 ὡς κινούμενος ἀκούραστα γιὰ τὴ σωτηρία ψυχῶν καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Μονῆς του.

Ἡ ὑπογραφή του ἐμφανίζεται τὸ 1364 σὲ ἔγγραφο τῆς Μονῆς Χελανδαρίου τοῦ Πρώτου Δωροθέου καὶ ὡς ἡγούμενος τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου σὲ τρία ἔγγραφα τῆς Μονῆς τοῦ Φεβρουαρίου, τοῦ Νοεμβρίου καὶ τοῦ Δεκεμβρίου 1369, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Μονὴ ἀποκτᾶ τὰ κελιά Ἁγίου Νικολάου, Σκαθὶ καὶ Σχοινοπλόκου καὶ περιέχουν ἐπαίνους διὰ τοὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς καὶ διὰ τὸν ἡγούμενόν της Χαρίτωνου καὶ δεικνύουν τὴ δραστηριότητα τοῦ Ἠγουμένου καὶ τὴν αὔξηση τῆς σημασίας τῆς Μονῆς του στὴν Κοινότητα τοῦ Ἁθῶ.

Τὸ σημαντικὸ ἔγγραφο Νο 26 τοῦ Ἀρχείου τῆς Μονῆς, τοῦ Σεπτεμβρίου 1369, εἶναι τὸ πρῶτον σειρᾶς ἐγγράφων τῆς Μονῆς, πὸ ἀφοροῦν τὶς σχέσεις τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου μὲ τοὺς Βοϊβόδας τῆς Βλαχίας. Εἶναι ἔγγραφο τοῦ Βοϊβόδα Ἰωάννου Βλαδισλάβου καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ πατέρας του Ἀλέξανδρος Βεσαράβης (1352-1364) σὲ μιὰ ἐπίσκεψη τοῦ Χαρίτωνου εἶχε κάμει πολλὰς δωρεὰς στὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου

καί μπόρεσε αὐτὴ νὰ ξανακτίσει τὸν μεγάλο της πύργο, ἀπαραίτητο κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν Τούρκων πειρατῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Στὸ διάδοχο τοῦ Ἁλέξανδρου Ἰωάννη Βλαδισλάβο (1364-1374), γνωστὸ ὡς Βλαΐκου Βοεβόδα, ἀπευθύνθηκε πάλι ὁ Χαρίτων ζητώντας νὰ ὀλοκληρώσει τὸ ἔργο τοῦ πατέρα του καὶ νὰ ἐπανακτισθεῖ καὶ νὰ προικισθεῖ ἡ Μονὴ του. Σὲ ἀντάλλαγμα ὁ Βοιβόδας θὰ ἀνακηρυσσόταν «ἰδρυτῆς» τῆς Μονῆς, τίτλος ποὺ δινόταν σ' ὄλους τοὺς μεγάλους εὐεργέτας μιᾶς μονῆς. Ὁ Χαρίτων ἀναλάμβανε συγχρόνως νὰ δεχθεῖ στὴ Μονὴ τοῦ Βλάχου μοναχοῦς.

Ὅλα πῆγαν καλὰ καὶ τὸ «Κάστρον» κτίσθηκε στὸ Κουτλουμουσί με ἐξοδα τοῦ Βοιβόδα. Ἄλλὰ τὸ Κουτλουμουσί τηροῦσε τὸν παλιὸ καὶ αὐστηρὸ κανὼν ἑνὸς Κοινοβίου, στὸν ὁποῖο δὲν μπορούσαν νὰ ὑποταχθοῦν οἱ Βλάχοι μοναχοί. Ὁ Βοιβόδας ἐπίεσε τὸν Χαρίωνα νὰ δεχθεῖ τὸ «ἰδιόρρυθμο» σύστημα, ποὺ εἶχαν πολλὰ μοναστήρια τοῦ Ἁθῶ. Ὁ Χαρίτων ἀντιστάθηκε ἐπὶ μακρόν, ἀλλὰ ἐν τέλει ὑπέκυψε στὴν ἀνάγκη καὶ ἔπεισε τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς του νὰ δεχθοῦν τὸ «ἰδιόρρυθμο» σύστημα γιὰ χάρη τῶν Βλάχων, ποὺ πλημμύρισαν τώρα τὸ μοναστήρι. Οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ φοβήθηκαν ὅτι τὸ μοναστήρι τους θὰ γινόταν Βλάχικο καὶ ὁ Βοιβόδας τοὺς παραχώρησε «ἰδρυτικὴ χάρτα», ποὺ ρύθμιζε τὶς σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βλάχων, ὄριζε τοὺς ὅρους ἐκλογῆς τῶν διαδόχων τοῦ Χαρίωνα καὶ συνέθετε τὸ Καταστατικὸν τῆς Μονῆς. Ἡ Μονὴ κηρυσσόταν ἐλληνικὴ καὶ ὄχι βλάχικη, ἀλλὰ τῆς μονῆς αὐτῆς ὁ Βοιβόδας κηρυσσόταν «οἰκοκύριος καὶ κτήτωρ».

Αὐτὸ τὸ τόσο διαφωτιστικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου ἔγγραφο, ποὺ δὲν φέρει καμιὰ ὑπογραφή, κανένα σημάδι γνησιότητος, καμιὰ διατύπωση ἀντιγράφου, εἶναι μοναδικὸ καὶ δὲν ὑπάρχει ἀνάλογο στὰ ἐλληνικὰ Ἀρχεῖα τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου. Δὲν εἶναι μετάφραση ἑνὸς βλάχικου πρωτοτύπου, λόγῳ τῆς φραστικῆς ἀμεσότητος καὶ τοῦ ὕφους του. Δὲν εἶναι νόθον, ἀφοῦ τὰ κύρια στοιχεῖα του βρίσκονται τὸ 1370 στὴ λεγόμενη «πρώτη διαθήκη» τοῦ Χαρίωνος. Ἄς τὸ ἐξετάσουμε. Εἶναι τὸ ἔγγραφο Νο 29.

Στὸ σύνολό του περιέχει τὰ ἴδια γεγονότα καὶ τὶς ἴδιες διαπραγματεύσεις μὲ περισσότερες λεπτομέρειες. Συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Χαρίωνα στὸ κορυφωμα τῶν συζητήσεων μὲ τὸν Βοεβόδα γιὰ τὸ σύστημα διαβίωσης τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς. Ὁ Χαρίτων ἔχει δεχθεῖ τὸ ἰδιόρρυθμο καὶ ἔχει πείσει τοὺς μοναχοὺς του γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ τὸ δεχθοῦν, ἀλλὰ θέλει νὰ ἐξασφαλίσει ἀνταλλάγματα καὶ οἱ διαπραγματεύσεις δὲν ἔχουν τελειώσει. Ὁ Χαρίτων θέλει νὰ καταγράψει σὲ ἐπίσημο ἔγγραφο σὲ ποῖο σημεῖο ἔφθασαν οἱ διαπραγματεύσεις, ὥστε ἐν περιπτώσει θανάτου του νὰ γνωρίζουν οἱ μοναχοὶ του τί νὰ ἀπαιτήσουν ἀπὸ τὸν Βοεβόδα γιὰ τὴ βαρεῖα παραχώρηση τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἰδιόρρυθμου συστήματος καὶ κατάργηση τοῦ κοινοβιακοῦ τοιοῦτου. Οἱ ὄροι αὐτοῦ τοῦ Χαρίωνος ἀπετέλεσαν νεωστὶ τὸ περιεχόμενον μνημονίου, ποὺ ἐστάλη στὸν Βοεβόδα πρὸς ὑπογραφήν. Ἀντίγραφό του ἐκρατήθη στὴ Μονή. Περιέχει τοὺς ὅρους τοῦ Χαρίωνα, ποὺ ἀνταποκρίνονται σ' αὐτοὺς τοῦ ἐγγράφου τοῦ Βλαδισλάβου (Νο 26). Ὁ Χαρίτων γράφει σὰν νὰ ὀμιλεῖ ὁ Βλαδισλάβος, ποὺ δὲν ἔχει ἀπαντήσει ἀκόμη. Οἱ ἡμερομηνίες τῶν ἐγγράφων Νο 26 καὶ Νο 29 συμφωνοῦν.

Δὲν γνωρίζομε ὅμως τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαπραγματεύσεων, ἐὰν δηλαδὴ ἐδέχθη ὁ Βλαδισλάβος τοὺς ὅρους τοῦ Χαρίωνος καὶ ἐὰν ὑπέγραψε. Δὲν τὸ εἶχε κάμει τὸν Νοέμβριο τοῦ 1370 ποὺ ὁ Χαρίτων συνάπτει μιὰ «δεύτερη διαθήκη» (Νο 30), ποὺ ὀνομάζεται ρητῶς «διαθήκη» καὶ δὲν ἔχει οὐσιαστικὰ διαφορὰς ἀπὸ τὴν προηγούμενη. Γιατί; Ἴσως γιὰ τὸ πρωτοπαπᾶς τῆς Βλαχίας, μοναχὸς Μελχισεδὲκ στὸ Κουτλουμουσί, μὴ ἀνεχόμενος τὸ κοινοβιακὸν σύστημα τῆς Μονῆς, εἶχεν ἐπιστρέψει στὴ Βλαχία καὶ

αὐτὸ θὰ δημιουργοῦσε περιπλοκὲς μὲ τὸν Βλαδισλάβο.

Τὰ πάντα ἔχουν διευθετηθεῖ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1372, ἀφοῦ τότε ὁ Χαρίτων ἐκλέγεται μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας. Γνωστὸ εἶναι ὅτι ὁ προκάτοχος τοῦ Ἰωάννου Βλαδισλάβου Ἀλέξανδρος Βεσσαράβης εἶχε ἐπιτύχει τὸ 1359 ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κάλλιστο τὴν ἀνακήρυξη τοῦ μητροπολίτη τῆς Βιτσίνας Ὑάκινθου ὡς μητροπολίτη ὅλης τῆς Οὐγγροβλαχίας. Ἐνας μητροπολίτης ὅμως γιὰ τόσο μεγάλη ἐπικράτεια ἀποδείχθηκε ἀνεπαρκῆς καὶ ἐπὶ Βλαδισλάβου τὸν Νοέμβριο τοῦ 1370 ὁ Δικαιοφύλαξ Δαβνιήλ Κριτόπουλος ἐγένετο μητροπολίτης «μέρους Οὐγγροβλαχίας» μὲ ἀπόφαση τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου. Ὅταν ἀπέθανε ὁ Ὑάκινθος, ὁ Χαρίτων ἐκλήθη νὰ τὸν διαδεχθεῖ μὲ ἀπόφαση τοῦ Φιλοθέου τὸν Αὐγούστο τοῦ 1372. Στὸ ἔγγραφο αὐτό, τοῦ ὁποῖου τὸ πρῶτότυπο σὲ σλαβικὴ γλῶσσα ὑπάρχει στὸν «βλάχικο» φάκελο τοῦ Κουτλουμουσίου, λέγεται ὅτι ὁ Χαρίτων ἦτο πολὺ γνωστὸς καὶ ἀγαπητὸς στὴ Βλαχία. Δεδομένων τῶν γνωστῶν καλῶν σχέσεων τοῦ Βλαδισλάβου μὲ τὸ Πατριαρχεῖον, εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἀνακήρυξη τοῦ Χαρίτωνος ἐγινε μὲ αἴτημα τοῦ Βλαδισλάβου. Εἶναι λοιπὸν βέβαιο ὅτι σ' αὐτὴ τῇ χρονολογίᾳ ἡ κρίσις τῶν σχέσεων Βλαδισλάβου καὶ Χαρίτωνος ἔχει λήξει, ἦτοι ὁ Χαρίτων ἐδέχθη τὸ ἰδιόρρυθμο σύστημα ποῦ ζητοῦσε ὁ Βλαδισλάβος καὶ ἐκεῖνος ὑπέγραψε τοὺς ὅρους ποῦ ζητοῦσε ὁ Χαρίτων καὶ αὐτοὶ ἐκτελέστηκαν ὅπως καταγράφηκαν στὰ ἔγγραφα 26, 29 καὶ 30 καὶ τὸ Καταστατικὸ τῆς Μονῆς, ἡ σχέση τῆς μὲ τὴ Βλαχία καὶ τοὺς Βλάχους μοναχοὺς ὑπῆρξαν στὸ ἐξῆς, ὅπως καταγράφονται στὰ παραπάνω ἔγγραφα.

Ὑπάρχει ἔμμεση ἀπόδειξη αὐτῶν στὸ ἔγγραφο Νο 31, ποῦ ἀφορᾷ τὴ Μονὴ Ἀλωποῦς καὶ ὄχι τοῦ Κουτλουμουσίου καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν Μελχισεδέκ, καθηγούμενο τοῦ Κουτλουμουσίου. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν Βλάχο πρωτοπαπᾶ Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος μὴ ἀνεχόμενος τὸ «κοινοβιακὸ σύστημα» εἶχε ἐπιστρέψει στὴ Βλαχία τὸ 1370. Ὅχι μόνον ἐπέστρεψε λοιπὸν στὸ Κουτλουμουσί τὸ 1375, ἀλλὰ κατέχει καὶ τὴν πρώτη θέση μετὰ τὸν Χαρίωνα. Ἀπόδειξις ὅτι ὁ Χαρίτων εἶχε παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ «κοινοβιακὸ σύστημα», ποῦ δὲν δεχόταν ὁ πρωτοπαπᾶς, καὶ ὅτι ἡ ἐπίδραση τῶν Βλάχων αὐξανόταν στὸ Κουτλουμουσί.

Ἡ δραστηριότητα τοῦ Χαρίτωνος ὡς μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας καὶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ καὶ δὲν εἶναι πολὺ γνωστή. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1377 βρίσκομε τὸν Χαρίωνα ὄχι μόνον ἡγούμενο τοῦ Κουτλουμουσίου καὶ μητροπολίτη τῆς Βλαχίας, ἀλλὰ καὶ Πρῶτο τοῦ Ἁθῶ. Στὸ ἔγγραφο μας Νο 35, διαθήκη τοῦ Μανουὴλ Χαλκεόπουλου, ποῦ ἐγινε μοναχὸς τοῦ Κουτλουμουσίου μὲ τὸ ὄνομα Μανασσῆς, φαίνεται ὅτι ἡ προαγωγή τοῦ Χαρίτωνος σὲ Πρῶτο τοῦ Ἁθῶ ἐγινε τὴν προηγούμενη χρονιά, τὸ 1376.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1378 ὁ Χαρίτων φέρει τὸν τριπλὸ τίτλο του σὲ ἔγγραφο (Νο 36), ποῦ εἶναι αὐτὴ τῇ φορᾷ ἡ πραγματικὴ διαθήκη του, ποῦ γράφηκε ἐνῶ ἐμαίνετο ἐπιδημία πανώλους. Τὸ ἔγγραφο δίδει ὀλοκληρωτικὴν εἰκόνα τῆς ἡγουμενίας τοῦ Χαρίτωνος στὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου καὶ τῶν προσπαθειῶν του νὰ φέρει σὲ εὐτυχή κατάσταση, στὴν ὁποία τώρα ἀφήνει, μιὰ μονὴ ποῦ βρῆκε, μὲ κάποια ὑπερβολή, σὲ διάλυση. Δὲν γίνεται πιά λόγος γιὰ τὰ παλιότερα προβλήματα, πράγμα ποῦ δείχνει ὅτι τὸ σύστημα ποῦ καθιερώθηκε μετὰ τὸ 1370 καὶ 1372 λειτουργοῦσε ὁμαλά. Πόσο ὅμως λυπᾶται γι' αὐτὸ καὶ διαισθάνεται τὸν κίνδυνον φαίνεται στὴν ὁμιλία του «περὶ πτωχείας», ποῦ ἀπευθύνει στοὺς μοναχοὺς του. Τὸ κύριον μειονέκτημα τοῦ «ἰδιόρρυθμου συστήματος» ἔγκειται στὴν ἀνισότητά τῶν μοναχῶν του.

Ἡ Ὅμιλία μᾶς δείχνει τὴ σοβαρότητα τοῦ κινδύνου γιὰ τὸν Ἁθῶ ἀπὸ τὴν τουρκικὴν πειρατεία. Τρεῖς φορὲς ἀναφέρει αἰχμαλωτισθέντας μοναχοὺς, ποῦ ἐξαγοράσθηκαν μὲ δωρεές. Ζητᾷ νὰ γίνουν ἐξαγορὲς πουλώντας τὰ λειτουργικὰ του ἄμφια. Σημάδια

μεγάλης κρίσης και πτώχευσης τῶν μονῶν τοῦ Ἱθω. Ὁ πύργος καὶ ἡ ὀχύρωση (Κάστρον), ποῦ ἔγιναν μὲ ἔξοδα τοῦ Βοεβόδα δὲν μποροῦσαν νὰ προστατεύσουν τοὺς μοναχοὺς, ποῦ βρίσκονταν στὴν ὑπαιθρο ἢ στὴ θάλασσα. Ἐνας ἠγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου θὰ πέσει ἀργότερα στὰ χέρια τῶν Τούρκων.

Τὸ αὐτὸ ἔτος 1378 ἔγγραφο τῆς Μονῆς Ζωγράφου μαρτυροῦν ὅτι ὁ Χαρίτων διέμενε στὸν Ἱθω καὶ ἀσκούσε τὰ καθήκοντα τοῦ Πρώτου. Αὐτοκρατορικὸ Πρόσταγμα στὸν Πριμικίριο Ἰωάννη προστάζει αὐτὸν νὰ θέσει τέρμα στὴν ἔριδα τοῦ Ζωγράφου καὶ τοῦ Χιλανδαρίου γιὰ τὸν μύλο τοῦ Χάνδακος καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ προσφύγει στὸν «Ιερώτατο μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας καὶ Πρῶτον τοῦ Ἁγίου Ὁρους». Πράγματι, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ ἰδίου ἔτους ἔγγραφο τοῦ Πρώτου Χαρίτωνος τερματίζει τὴν ἔριδα ὑπὲρ τῆς Μονῆς Ζωγράφου καὶ φέρει ὑπογραφήν «ὁ Οὐγγροβλαχίας καὶ Πρώτος Χαρίτων». Ἐπιβεβαιοῦται αὐτὸ καὶ ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ μητροπολίτου Ἱερισσοῦ Ἰσαάκ, ποῦ ὀνομάζει τὸν Χαρίωνα «Ιερώτατος μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας ὑπέρτιμος καὶ Πρώτος τοῦ Ἁγίου Ὁρους».

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1380 ὁ Χαρίτων βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς συνοδικὸς μὲ τὸν συνάδελφο μητροπολίτη Βλαχίας Ἀνθιμο καὶ ἐμφανίζεται μὲ αὐτὸν σὲ πολλὰ ἔγγραφα τῆς αὐτῆς χρονολογίας τοῦ Πατριάρχου Νείλου. Ἀσφαλῶς ἐπωφελήθη τῆς παραμονῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ λύσει διὰ τοῦ Πατριάρχου ὑπὲρ τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου τὶς διαφορὰς τῆς μὲ τὴ Μονὴ τῆς Λαύρας γιὰ τὸ Κελλίον τοῦ Ἰσιδώρου. Ἔτσι τὸ ἔγγραφο μας Νο 37 προέρχεται ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Νεῖλο καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ Μάϊο τοῦ 1380. Σ' αὐτὸ ὁ Χαρίτων ἐνεργεῖ ὡς ἠγούμενος Κουτλουμουσίου. Κατόπιν ὑπάρχει σιωπὴ. Ὁ Χαρίτων δὲν ἐμφανίζεται πιά οὔτε στὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα, οὔτε στὰ ἀγιορείτικα ἔγγραφα. οὔτε στὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κουτλουμουσίου. Πρέπει νὰ πέθανε τὸ 1381.

Σὲ ἀνακεφαλαίωση: Ὁ Χαρίτων ἔγινε ἠγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου πρὸ τοῦ 1362, μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας τὸ 1372 καὶ Πρῶτος τὸ 1376. Σκοπὸς του, λέγει ὁ ἴδιος, ἦτο νὰ κάμει τὸ Κουτλουμουσί ἕνα εὖπορο μοναστήρι καὶ αὐτὸ τὸ ἐπέτυχε. Ἐντὸς τοῦ Ἱθω οἱ κτήσεις τῆς Μονῆς ἀξήθησαν μὲ πολλὰ κελλία. Ἐκτὸς τοῦ Ἱθω οἱ ἐπιτυχίαι του στὴν Αὐλὴ τοῦ Βοεβόδα, ποῦ ἐπισκέφθηκε τοῦλάχιστον ἐπὶ φορές, σκεπάζουν ἄλλες ἐπιτυχίαι του ποῦ εἶχε μὲ Ἑλληνας, Σέρβους καὶ Βουλγάρους, οἱ ὁποῖες διαπιστώνονται στὰ ἔγγραφα δωρεῶν τοῦ Ἀρχείου τῆς Μονῆς. Οἱ εὐεργεσίαι ὁμῶς τοῦ Βοεβόδα, ποῦ πλήρωσαν τὰ χρέη τῆς Μονῆς, τὴν ξαναέκτισαν καὶ τὴν προίκισαν, δὲν ἦταν χωρὶς ἀνταλλάγματα. Τὸ Κουτλουμουσί παρέμεινε ἑλληνικὸ μοναστήρι, ἀλλὰ τέθηκε ὑπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ Βοεβόδα καὶ δέχτηκε πολλοὺς Βλάχους μοναχοὺς, γιὰ χάρι τῶν ὁποίων ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὰ σημαντικὰ πλεονεκτήματα τοῦ κοινοβιακοῦ συστήματος. Ἀντιστάθμιζε αὐτὸ τὰ πλεονεκτήματα ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ Βοεβόδα; Δὲν ξέρομε τί θὰ ἀπογινόταν τὸ Κουτλουμουσί, ποῦ βρισκόταν σὲ πολὺ ἄσχημη κατάστασι. Βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ ἡγευμνία τοῦ Χαρίτωνος ὑπῆρξε οὐσιαστικὴ, ἂν ὄχι ἐπαναστατικὸς σταθμὸς στὴν ἱστορία τοῦ Κουτλουμουσίου.

Τὸ Κουτλουμουσί μετὰ τὸν Χαρίωνα μέχρι τὴ συνένωσή του μὲ τὴ Μονὴ Ἄλωποῦ (σ. 13-14). Ἡ ἐπόμενη περίοδος εἶναι δύσκολη γιὰ ὀλόκληρο τὸν Ἱθω. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καταρρέει καὶ οἱ Τούρκοι προχωροῦν στὸ εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος. Τὰ μοναστήρια τοῦ Ἱθω χάνουν τοὺς φυσικοὺς τῶν προστάτες, Ἑλληνας αὐτοκράτορες καὶ Σέρβους Πρίγκιπες, καὶ πέφτουν θύματα τῶν πειρατικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Τούρκων, ποῦ οἱ πηγὲς ὀνομάζουν Ἀγαρηνοὺς καὶ Παρρακηνούς, καὶ κατόπιν τῶν σουλτάνων καὶ τῶν ἀξιωματούχων τους. Ἦδη ὁ Χαρίτων εἶχε τὸν ποнокέφαλο τῆς ἐξαγορᾶς συλληφθέντων ἀπὸ πειρατὰς μοναχῶν. Λίγο μετὰ τὸν θάνατό του ὁ ἴδιος

ὁ ἡγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου συνελήφθη ἀπὸ τοὺς ἀπίστους. Ἐγγραφο τοῦ Πατριάρχου Νεΐλου τοῦ Ὀκτωβρίου 1386 (No 38) μᾶς πληροφορεῖ γι' αὐτό. Ἡ ἐξαγορὰ ἐγινε πρὶν ἀπὸ τὸ 1386 καὶ ὁ ἡγούμενος, ἴσως ὁ διάδοχος τοῦ Χαρίτωνος, εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ Ἱερεμίας, ποὺ ἐμφανίζεται τὸ 1387 σὲ ἔγγραφο τοῦ Πρώτου Δωροθέου, ποὺ παραχωρεῖ στὸ Κουτλουμουσί τὸ Κελλίον τοῦ Προφήτου Ἡλία (No 39).

Παρὰ ταῦτα ἢ ἐπὶ Χαρίτωνος εὐημερία δὲν φαίνεται νὰ ἔλειψε ἐντελῶς. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1393 ὁ Πατριάρχης Ἀντώνιος χορηγεῖ στὸ Κουτλουμουσί τὸν τίτλο πατριαρχικῆς μονῆς (No 40), πράγμα ποὺ δὲν θὰ τὸ ἔκαμεν γιὰ μιὰ ἀσήμαντη μονή. Ὁ τίτλος καθιστοῦσε τὴ Μονὴ σταυροπηγιακὴ, ἀπληλλαγμένη ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῶν μητροπολιτῶν Ἱερισσοῦ καὶ τῶν Πρώτων τοῦ Ὁρους. Τὸ ἔγγραφο περιέχει τὴν ἐνδιαφέρουσα πληροφορία ὅτι οἱ μοναχοὶ τοῦ Κουτλουμουσίου εἶχαν ζητήσει νὰ μεσολαβῆσει γι' αὐτοὺς ὁ «ἐφορος κοί κτήτων τῆς Μονῆς» Κωνσταντῖνος Δραγάσης, πεθερὸς τοῦ αυτοκράτορος Μανουὴλ Β'. Ὁ τίτλος προϋποθέτει μεγάλες δωρεές πρὸς τὴ Μονή, ποὺ δὲν εἶναι πλέον ἢ Μονὴ τοῦ Βοεβόδα καὶ ἡ σχέση της μὲ τὴ Βλαχία αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (τέλος XIV, ἀρχὲς XV αἰώνα) δὲν εἶναι πιά πολὺ στενές καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι δὲν ὑπάρχουν πιά πολλοὶ Βλάχοι μοναχοὶ στὴ Μονή. Ὁ Βοεβόδας Μίρκεα ὁ Γέρων, ἀνεψιὸς τοῦ Βλαδισλάβου, ἔκαμε δωρεές στὴ Μονή, ποὺ ἔβαλε τὸ πορτραῖτο του στὸν Νάρθηκα τοῦ Καθολικοῦ μαζί με τοὺς ἰδρυτές. Ὑπάρχει καὶ ἀχρονολόγητο ἔγγραφο δωρεᾶς τοῦ Βογιάρου Ἀλντέα. Ἄλλο τίποτε δὲν ὑπάρχει.

Στὸ ἐξῆς σὲ κανένα ἔγγραφο τῆς Μονῆς δὲν ὑπάρχει ὄνομα ποὺ νὰ θυμίζει τὴν ἐξάρτησή της ἀπὸ τὴ Βλαχία. Ὀνομάζεται Κουτλουμουσί σὲ δυὸ ἔγγραφα τοῦ Πατριάρχου Ἀντωνίου (No 40, No 41) καὶ ἐντὸς τοῦ Ἄθω σὲ δυὸ ἔγγραφα τοῦ Πρώτου Ἱερεμίου τοῦ Ἰουνίου 1398 καὶ Αὐγούστου 1405 (No 42, No 43). Δυὸ φορὲς ὀνομάζεται Μονὴ τοῦ Χαρίτωνος τὸ 1394 στὸ λεγόμενο Τυπικὸ τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου καὶ στὸ Ἀντωνίου IV. Στὸ τελευταῖο φαίνεται ὅτι ἡ ἱεραρχικὴ σειρὰ τῆς Μονῆς δὲν ἄλλαξε καὶ ἔμεινε ὅπως πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια καὶ στὸν πίνακα τῆς ἱεραρχικῆς σειρᾶς τῶν ἀντιπροσώπων τῶν 24 μονῶν γύρω ἀπὸ τὸν Πρῶτο τὸ Κουτλουμουσί εἶναι 17ο.

Φθάσαμε σὲ νέο σταθμὸ τῆς ἱστορίας τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου, ποὺ αὐτὴ θὰ ἀποτελέσει μιὰ μονὴ μὲ τὴν παλιὰ Μονὴ Ἀλωποῦς. Χρειάζεται ὅμως προηγουμένως μιὰ σύντομη ἱστορία τῆς Μονῆς Ἀλωποῦ μέχρι αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, δηλ. τὸ 1428. Κυριωτέρη πηγὴ εἶναι τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Κουτλουμουσίου, ποὺ δίνει εἰκόνα τῆς ἱστορίας τοῦ ἴδιου τοῦ Κουτλουμουσίου καὶ τῆς συνενώσεώς του μὲ τὴ Μονὴ Ἀλωποῦ. Τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κουτλουμουσίου 17 ἔγγραφα πρὸ τοῦ 1428 προέρχονται ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἀλωποῦ.

Ἡ Μ ο ν ῆ Ἀ λ ω π ο ῦ (Ἄ λ υ π ἰ ο υ) (σ. 15-18). Βρισκόταν στὰ σύνορα τῶν Καρυῶν γειτονεύουσα μὲ τοῦ Ἀναπαυσᾶ. Σήμερα εἶναι τὸ Κελλίον τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ποὺ λέγεται Καρπουζᾶ ἢ Καρπουζάδικο καὶ ἀνήκει στὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου. Ὁ Γερ. Σμυρνάκης εἶδε ἐκεῖ τὰ εἱρεῖπια τῶν παλαιῶν ἰδρυμάτων.

Ἡ Μονὴ ἦτο ἀφιερωμένη στοὺς Ἀποστόλους Πέτρο καὶ Παῦλο ἢ ἀπλῶς στοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους. Ἡ ἀρχικὴ ὀνομασία εἶναι Μονὴ τοῦ Ἀλωποῦ ἀγνώστου προελεύσεως. Δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται γιὰ ὀνομασία τοποθεσίας. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ πρόσωπο, τοῦ ὁποίου τὸ πατρωνυμικὸ ἦταν Ἀλωπός, ποὺ εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πολλὰς σφραγιδες. Αὐτὸς πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς. Θὰ ἦταν πολὺ τολμηρὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Βασίλειο Ἀλωπό, ποὺ ὁ V. Laurent ἀνακάλυψε τὸ πατρωνυμὸ του, ἢ γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ἀλωπό, Κριτὴ Θράκης καὶ Μακεδονίας, ἢ γιὰ τὸν Λέοντα Ἀλωπό, ποὺ ὁ Ζωναρᾶς μὲ τὸν Ψελλὸ μνημονεύουν μεταξὺ τῶν ἀπεσταλμένων στὸν Ἰσαάκ Κομνηνὸ καὶ πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν Λογοθέτη τοῦ Δρό-

μου Ἄλωπο, ἀλληλογράφο τοῦ Ψελλοῦ. Σημειωτέον μόνο ὅτι ἡ οἰκογένεια Ἄλωποδ ἀκμάζει κατὰ τὸν 11ο αἰώνα.

Οἱ πιὸ παλιῆς ὑπογραφῆς ἡγουμένων τῆς Μονῆς Ἄλωποῦ εἶναι τοῦ 1021 (Ἱερόθεος), 1048 (Νικηφόρος), 1081 (Λάζαρος) καὶ πιθανῶς τοῦ 1141 (Ἀθανάσιος). Μόνον ὅμως τὸ 1257 ἔχομε τὸ πρῶτο ἔγγραφο στὸ Ἀρχεῖον Κουτλουμουσίου ἀπὸ τῆ Μονῆ Ἄλωποῦ (ἡγούμενος Θεοφάνης, Νο 2).

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγράψουμε ἐδῶ ὅλες τὶς μνεῖες τῆς μονῆς Ἄλωποῦ καὶ τῶν ἡγουμένων της, ποῦ καταγράφει ὁ ἐκδότης τῶν Actes de Kutlumus στίς σελ. 15-18. Μόνον δύο σημαντικῆς ἀλλαγῆς στὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Ἄλωποῦ θὰ σημειώσουμε ἐδῶ:

Στὸ ἔγγραφο Νο 9 τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κουτλουμουσίου τοῦ 1313-1314 ἡ Μονὴ ὀνομάζεται ἐπανειλημμένως Μονὴ Ἄλυπίου. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἐλησμονήθη ἡ προέλευση τῆς ὀνομασίας Ἄλωποῦ καὶ ὑπῆρχε ἡ πρόθεση νὰ γίνῃ αὐτὴ πιὸ κατανοητὴ, ἀφοῦ ὑπῆρχε Ἅγιος Ἄλύπιος καὶ μεταξὺ τῶν κειμηλίων τοῦ Κουτλουμουσίου ἐπροσκυνεῖτο ἡ κάρα τοῦ Ἁγίου Ἄλυπίου τοῦ Στηλίτου, ποῦ ἀσφαλῶς προερχόταν ἀπὸ τὰ κειμήλια τῆς Μονῆς Ἄλωποῦ-Ἄλυπίου. Τὸ 1369 ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Κυπριανὸς ὑπογράφει δύο ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου. Εἰς τὸ παλαιότερον (Νο 25) ὑπογράφει ὡς «ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἄλυπίου». Εἰς τὸ νεότερον ὅμως τοῦ Δεκεμβρίου 1369 (Νο 28) χρησιμοποιοῖ τὴν παλιότερη ὀνομασία «μονὴ Ἄλωποῦ». Ἡ ἐπάνοδος στὴν παλιὰ ὀνομασία ὀφείλεται ἴσως στὴν ἀναδίφηση τοῦ Ἀρχείου τῆς Μονῆς του ἀπὸ τὸν ἡγούμενό της Κυπριανό. Οἱ δύο ὀνομασίαι συναγωνίζονται μέχρι τὸ τέλος τοῦ XIV αἰώνα μὲ σχετικὴ ἐπικράτηση τῆς ὀνομασίας Ἄλυπίου, ἡ ὁποία ἔκτοτε ἐξαφανίζεται ἐντελῶς. Ὁ τελευταῖος ἡγούμενος τῆς Μονῆς ποῦ γνωρίζουμε στὸν XIV αἰώνα, Κωνστάντιος, χρησιμοποιοῖ τὸ 1392 τὴν ὀνομασία «Ἄλωποῦ».

Ἡ σειρά τῶν ἐγγράφων, ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Ἄλυπίου, δείχνει ὅτι ἡ μονὴ εἶχε κάμει ὡς τότε σημαντικῆς προόδους. Ἀπόδειξις τὸ Τυπικὸν τοῦ 1394. Εἰς τὰ παλιότερα ἔγγραφα ἡ ἱεραρχικὴ σειρά τῆς Μονῆς Ἄλυπίου εἶναι μετρία καὶ προηγεῖται ὀλίγον ἐκείνης τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου. Εἰς τὸ Τυπικὸν τοῦ 1394, ἐνῶ τὸ Κουτλουμουσί διατηρεῖ τὴ 17ῃ θέσῃ, ποῦ ἀνέκαθεν εἶχε ἀνάμεσα στίς 24 μονές, ἡ Ἄλυπίου (ἔτσι ἀναφέρεται) προχώρησε στὴν 7ῃ σειρά. Ἡ εὐημερία της αὐτὴ δὲν διήρκεσε πολὺ. Ἄγνωστα γεγονότα προκάλεσαν στίς ἀρχές τοῦ XV αἰώνα τὴν κατὰπτωσὴ της. Δὲν ἔχει πλέον Ἑλληνα ἡγούμενο. Κάποιοι Εὐθύμιος ὑπογράφει σλαβικά. Πλησιάζομε στὴ συγχώνευσή της μὲ τὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου.

Ἡ συνένωση τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου μὲ τὴ Μονὴ Ἄλυπίου (σ. 18-25). Τὸν Μάιο τοῦ 1428 ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ ἐκδίδει «σιγγιλιῶδες γράμμα» σχετικὸ μὲ τὴν συνένωση τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου καὶ Ἄλυπίου (Νο 44) ποῦ ἐπιβεβαιώνεται τὸν ἄλλο μῆνα μὲ «πρόσταγμα» τοῦ Ἰωάννου VIII (Νο 45). Αὐτὰ τὰ δύο κείμενα, ἰδίως τὸ λεπτομερέστερο τοῦ Πατριάρχῃ, εἶναι πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὴν ἱστορία τῶν δύο μονῶν. Ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ II (1416-1439) μετέσχε στὴ Σύνοδο τῆς Φλωρεντίας, ὅπου ἀπέθανε καὶ ἐτάφη, καὶ λέγεται ὅτι διετέλεσε μοναχὸς τῆς Μονῆς Ἄλυπίου, ὅποτε οἱ πληροφορίες του γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Μονῆς ἔχουν μεγάλο βάρος. Μνημονεύοντας τὴν παλιὰ εὐημερία τῆς Μονῆς σὲ ἀριθμὸ μοναχῶν καὶ ἀφθονία ἀγαθῶν ὁ Πατριάρχης δίνει ζοφερὴ εἰκόνα τοῦ παρόντος, ὅπου ἡ Μονὴ περιέπεσε «εἰς ἐσχάτην ἀπώλειαν καὶ ἐρημίαν» κινδυνεύουσα νὰ ἐξαφανισθεῖ ἐντελῶς. Ἀποδίδοντας, μὲ ὑπερβολὴ ἴσως, τὴν εὐθύνη σὲ ἀμέλεια τῶν μοναχῶν της, ἀποβλέπει νὰ κατηγορήσει τοὺς Σλάβους διαχειριστάς της, οἱ ὅποιοι ἀντικατέστησαν τοὺς Ἑλληνας. Ἡ ταχεία κατὰπτωσις τῆς Μονῆς Ἄλυπίου δὲν εἶναι ἀπίθανη γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, ποῦ στὰ συντρίμια τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους Τοῦρκοι κατακτηταὶ λεηλατοῦν Μακεδονία

και Ἄθω και πολλά ἁγιορείτικα ἰδρύματα ἐξαφανίζονται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ XIV αἰώνα. Ἐξ ἄλλου ἡ Μονὴ Ἀλυπίου θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ἐρημη γιὰ νὰ τὴν καταλάβουν πραξικοπηματικά οἱ μοναχοὶ τῆς γειτονικῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου ἐγκαταλείποντας τὶς στενόχωρες ἐγκαταστάσεις τους. Ἀναδιφώντας τὰ Ἀρχεῖα τῆς βρῆκαν ἔγγραφο τοῦ Πατριάρχου Καλλίστου (No 22), πρὸ 75 χρόνια παλιότερα, ὅταν ἤκμαζε ἡ Μονή, ἐγγυόταν μὲ ποινὴ ἀφορεσμοῦ τὴν ἀνεξαρτησία και τὰ προνόμια τῆς Μονῆς. Ἐντρομοὶ οἱ Κουτλουμουσιανοὶ κατέφυγαν στὸν Πατριάρχη γιὰ νὰ γλυτώσουν τὸν ἀφορισμό. Δὲν ξέρουμε ἂν οἱ Κουτλουμουσιανοὶ ἢ ὁ Πατριάρχης ἔδωκαν τὴ λύση, πρὸς ἡ διπλωματικότητα τῆς προδίνει τὸν διαπραγματευτὴ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας και ἡ φροντίδα τῆς γιὰ τὴ Μονὴ Ἀλυπίου προδίνει τὸν παλιὸ μοναχὸ τῆς;

Οἱ Κουτλουμουσιανοὶ θὰ κατελάμβαναν τὴ Μονὴ Ἀλυπίου, πρὸς θὰ καθίστατο ἡ κυρία μονή, και τὸ Κουτλουμουσί θὰ γινόταν Παράρτημά τῆς, ἐνῶ οἱ μοναχοὶ τοῦ θὰ λέγονταν Ἀλυπιῶται και ὄχι Κουτλουμουσιανοὶ, ὁ ὑπάρχων ἡγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου Κάρπος θὰ γινόταν ἡγούμενος τῆς Ἀλυπίου. Ἔτσι οἱ Κουτλουμουσιανοὶ θὰ κατελάμβαναν τὴν Ἀλυπίου και τὰ κτήματά τῆς, χωρὶς νὰ παραβιαστοῦν οἱ διατάξεις τοῦ Πατριάρχου Καλλίστου, ἀφοῦ ἀντὶ νὰ ὑποταχθεῖ σὲ μιὰ ἄλλη μονὴ ἡ Ἀλυπίου θὰ σωζόταν ἀπὸ τὴ καταστροφή. Αὐτὲς ἦταν οἱ κύριες τακτοποιήσεις, πρὸς ἐπιβεβαιῶναι μετ' ὀλίγον τὸ «πρόσταγμα» τοῦ Ἰωάννου VIII. Λύσεις εὐκαιριακῆ ἀξιοθαύμαστης ἐπιδεξιότητος, πρὸς ἡ ἐπιδεξιότης ὅμως δὲν ἐξησφάλιζε μακροζωίαν. Οὕτω: Ὑπάρχει ἔγγραφο τοῦ ἴδιου Πατριάρχου Ἰωσήφ τοῦ Μαΐου 1433 (No 46), στὸ ὅποιο ὁ Κάρπος προσφεύγει στὸ Πατριαρχικὸ Συμβούλιο ὡς ἡγούμενος τῆς Ἀλυπίου γιὰ κτηματικὲς διαφορὲς μετ' τὴ Μονὴ Χιλανδαρίου και ὡς ἡγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου γιὰ κτηματικὲς διαφορὲς μετ' τὸ Ρωσικὸ. Κερδίζει και τὶς δύο ὑποθέσεις και ζητᾷ ἐπιβεβαίωση τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συμβουλίου και ὁ ἴδιος Πατριάρχης Ἰωσήφ ἀπευθύνει τὴν ἐπιβεβαίωση σὲ ἀμφότερες τὶς μονὲς Ἀλυπίου και Κουτλουμουσίου ἀπὸ κοινοῦ, ἀλλὰ σὲ δύο χωριστὲς μονές. Δὲν ἐφαρμόζεται λοιπὸν ἡ διευθέτηση τοῦ 1428 και τὸ Κουτλουμουσί δὲν ἔγινε Παράρτημα τῆς Ἀλυπίου, ἀλλὰ διατηρεῖται ὡς χωριστὴ μονή. Μόνον πρὸς ὁ ἡγούμενός τῆς Κάρπος εἶναι συγχρόνως και ἡγούμενος τῆς Ἀλυπίου, πρὸς ἀποτελεῖ χωριστὴ μονή. Ἡ διευθέτηση τοῦ 1428 δὲν ἦταν βιώσιμη. Θὰ ἦταν παράδοξο μιὰ εὐημεροῦσα μονὴ (Κουτλουμουσίου) νὰ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ὄντοτητα και τὸ ὄνομά τῆς και νὰ υἱοθετεῖ αὐτὰ μιὰς μονῆς κατεστραμμένης (Ἀλυπίου) πρὸς θὰ ἀποικοῦσε, ἔστω και ἂν αὐτὴ ἦταν ἀρχαιότερη και πιὸ σημαντικὴ.

Τὸ Κουτλουμουσί ἐγκαταλείπεται, καταλαμβάνεται ἀπὸ Βουλγάρους και ἀνακαταλαμβάνεται ἀπὸ Ἑλληνας. Τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω και περισσότερο τὸ Κουτλουμουσί φέρουν τὰ σημάδια τῆς κρίσεως στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ πρὸς ἀκολούθησε τὴν πτῶση τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας. Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 15ου αἰώνα τὸ Κουτλουμουσί δὲν ἔχει ἑλληνικὰ ἔγγραφα και μόνον ἀπὸ τὰ βλαχικά του ἔγγραφα γνωρίζομε ὅτι οἱ Βλάχοι Βοεβόδοι δὲν ἐγκατέλειψαν τὴ Μονή. Ἐγγραφὰ τους τοῦ 1476, τοῦ 1489 και τοῦ 1492 ἐπικυρώνουν ἢ αὐξάνουν τὰ κτήματα τοῦ Κουτλουμουσίου στὴ Βλαχία. Ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα ἐνδειξὴ τοῦ προστατευτικοῦ ρόλου τους εἶναι φερμάνι τοῦ Βαγιαζήτ Β' τοῦ 1491, πρὸς μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Βοεβόδος τῆς Βλαχίας (Βλὰδ ὁ Μοναχός) παρενέβη στὸν σουλτάνο δηλώνοντας ὅτι τὸ Κουτλουμουσί εἶναι δικὴ του μονὴ και ζητώντας νὰ τῆς ἀποδοθοῦν τὰ ἐκτὸς τοῦ Ἄθω κτήματά τῆς. Ἀναγκάστηκε νὰ ἐπαναλάβει ὁ σουλτάνος τὸ φερμάνι του, ὅταν δὲν ἐτηρήθη πλήρως τὸ πρῶτο.

Ἐγγραφο τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Α' τοῦ Μαΐου 1501 (No 48) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ δύο μοναστήρια, Κουτλουμουσί και Ἀλυπίου, παρέμεναν ἀκατοίκητα («μηδό-

λως εκείσε τινων κατοικούντων»). Αυτό πρέπει να συνέβαινε κατά το τρίτο τέταρτο του 15ου αιώνα, που δεν έχουμε έγγραφα από το Ἀρχεῖο του Κουτλουμουσίου, ούτε μνεία τῆς Μονῆς σέ ἄλλα ἔγγραφα τοῦ Ἁθω. Μὲ τὸν καιρὸ, λέει τὸ ἔγγραφο, ξένοι μοναχοὶ («ἐξ ἀλλοδαπῆς γῆς παραγενόμενοι») ἦλθαν καὶ κατέλαβαν τὸ ἄδειο Κουτλουμουσί, τὸ ἐπιδιόρθωσαν καὶ κατέλαβαν τὰ κτήματα τῆς Μονῆς Ἀλυπίου. Ἐγγραφο τοῦ 1541 μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ ἦταν Βούλγαροι. Βρῆκαν ὁμῶς στὸ Κουτλουμουσί τὸ ἔγγραφο τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ (No 44), πὺ καθιστοῦσε τὴν Ἀλυπίου κυρίαρχο μονή. Φοβούμενοι τὸν ἀφορισμὸ οἱ Βούλγαροι μοναχοί, ὅπως πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια οἱ Κουτλουμουσιανοί, ἀπευθύνονται τῶρα στὸν Πατριάρχη Ἰωακείμ Α΄, ὁ ὁποῖος τοὺς δίνει ἄφεση ἁμαρτιῶν, ἀφοῦ ἡ Ἀλυπίου καταστράφηκε ἀπὸ πολυκαιρία καὶ ὄχι ἐξ αἰτίας τῶν καὶ κηρύσσει τὸ Κουτλουμουσί «ἔχειν πᾶσαν ἐξουσίαν». Αὐτὸ σημαίνει κατάργηση τοῦ καθεστώτος τοῦ 1428, κατάργηση τῆς αὐτονομίας τῆς Ἀλυπίου καὶ ἀποκατάσταση τῆς αὐτονομίας καὶ κυριαρχίας τοῦ Κουτλουμουσίου, πὺ ἐπεκτείνεται σιωπηρῶς ἐπὶ τῶν κτημάτων τῆς Ἀλυπίου. Τὸ καθεστῶς αὐτὸ θὰ διατηρηθεῖ μέχρι σήμερα, ἀλλὰ τὸ Κουτλουμουσί ἐκείνη τὴν ἐποχὴ θὰ κατέχεται ἀπὸ Βουλγάρους καὶ ὄχι Ἑλληνες μοναχοὺς.

Γιὰ τὴ βουλγαρική περίοδο τῆς ἱστορίας τῆς Μονῆς δὲν ἔχομε ἀκριβεῖς πληροφορίες. Πρέπει νὰ ἀρχισε τὸ 1475, γιατί τότε ξαναζωντανεῖ ἡ Μονή. Ἐγγραφα Βλάχων ἡγεμόνων καὶ Βαγιαζήτ Β΄ τοποθετοῦνται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 15ου αἰώνα. Πραγματικὴ ἀναγέννηση τῆς Μονῆς παρατηρεῖται στὶς ἀρχές τοῦ ἐπόμενου αἰώνα. Πολλαπλασιάζονται τὰ ἑλληνικὰ ἔγγραφα: Τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ γιὰ τὸ Μετόχι στὶς Σέρρες τοῦ 1503 (No 49), τοῦ Πρώτου καὶ τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἁθω γιὰ τὶς διαφορὲς τῆς Μονῆς μὲ τὴ Λαύρα, Παντοκράτορος καὶ Ξηροποτάμου τὸ 1506 (No 50), τὸ 1518 (No 51), τὸ 1526 (No 52), τὸ 1528 (No 53). Οἱ Βλάχοι ἡγεμόνες δὲν ἔπαυσαν νὰ ὑπερασπιζοῦνται τὰ συμφέροντα τῆς Μονῆς στὸ σουλτάνο. Τὶς μεσολαβήσεις τῶν ἀναφέρει φερμάνι τοῦ Σουλταϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς τοῦ 1527. Οἱ Βοεβόδοι ὄχι μόνο ἐπεκύρωναν τὶς κτήσεις τῆς Μονῆς στὴ Βλαχία καὶ τὶς αὔξαιναν, ἀλλὰ ἔκαμαν καὶ χρηματικὲς δωρεές, μὲ τὶς ὁποῖες ἐπιδιορθώθηκαν οἱ ζημιές ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τῆς Μονῆς τὸ 1497. Ὑπάρχει καὶ σλαβικὴ ἐπιγραφή τοῦ 1508 στὸ ΝΔ Πύργο τῆς Μονῆς, πὺ ἐκτίσε ὁ Βοεβόδας Radu καὶ ἀναφέρει ἡγούμενο Simon, πὺ ἡ ὑπογραφή του σὲ κυριλλικὸ ἀλφάβητο βρῖσκεται σὲ ἔγγραφο τῆς Μονῆς Ζωγράφου τοῦ 1513. Εἶναι ἀσφαλῶς Βούλγαρος καὶ ἀποτελεῖ ἀπόδειξη ὅτι τὸ 1513 ἡ Μονὴ Κουτλουμουσίου δὲν εἶχε γίνε ἀκόμα ἑλληνική.

Δὲν ξέρουμε πῶς καὶ πότε ἐγινε ἡ νέα ἀλλαγὴ. Τὸ 1527 ὁ ἡγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου ἔχει τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα Γερμανός. Εἶναι πάντως τοῦτο γεγονός πρὸ τοῦ 1541 τοῦ ἔγγράφου τοῦ Πατριάρχου Ἰερεμία Α΄, πὺ δηλώνει ὅτι τὸ Κουτλουμουσί ἀνήκει στοὺς Ἑλληνες καὶ ὄχι στοὺς Βουλγάρους, πὺ τοὺς κατηγορεῖ ὅτι τὴ Μονὴ «εἰς παντελὴ ἐρήμωσιν ἤγαγον», ἐνῶ ἀπὸ τότε πὺ τὴν παρέλαβαν Ἑλληνες αὐτὴ «ἀνέθαλλε» καὶ ἀπαγορεῖ κάθε προσπάθεια νὰ ἐπανέλθουν οἱ Βούλγαροι, πράγμα πὺ θὰ εἶναι «ἐσχάτη τῆς μονῆς φθορὰ χειρῶν τῆς πρώτης». Εἶναι προφανὴς ἡ ὑπερβολὴ δεδομένων τῶν γνωστῶν ἐθνικῶν ἀντιθέσεων στὸν Ἁθω, πὺ καὶ σήμερα ὑπάρχουν. Περίεργο: Τὸ 1501 ὁ Πατριάρχης Ἰερεμίας δέχτηκε σχεδὸν μὲ εὐχαριστίες τὴν κατάληψη ἀπὸ ξένους μοναχοὺς τῶν ἔρημων μονῶν Κουτλουμουσίου καὶ Ἀλυπίου. Σαράντα χρόνια ἀργότερα τοὺς φορτῶνουν μὲ ὅλες τὶς εὐθύνες καὶ τοὺς βρίζουν, ἂν καὶ ἡ βουλγαρική διοίκησή τους δὲν ὑπῆρξε καὶ τόσο κακὴ. Τὰ ἀκριβῆ δεδομένα λείπουν γιὰ μιὰ ἐξήγηση, τὸ βέβαιο καὶ σημαντικὸ ὁμῶς εἶναι ὅτι τὸ 1541 τὸ Κουτλουμουσί εἶναι πάλι ἑλληνικὴ μονή. Ἡ ἀλλαγὴ πρέπει νὰ ἐγινε μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν ἄλλων μονῶν καὶ τοῦ

ἐπισκόπου Ίερισσού και ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κινήματος τῆς ἐθνικῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως, πού παρατηρεῖται στὸν Ἄθω μετὰ ἑκατὸ χρόνια ἀδιαφορίας στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα.

Τὸ ἔγγραφο τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Α΄ πρέπει νὰ ἐξεδῶθῃ, ὅταν ἡγούμενος τοῦ Κουτλουμουσίου ἦταν ὁ Μάξιμος, γνωστὸς ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τοῦ 1540 στὴ διακόσμηση τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς. Οἱ γνωστοὶ διάδοχοι τοῦ Μαξίμου κατὰ τὸν 16ο αἰώνα φέρουν ἐλληνικὰ ὀνόματα. Τέλος, μετὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀνακατάληψή τῆς ἡ Μονῆ ἔχει νὰ ἐπιδείξει δυὸ παραγωγικοὺς ἀντιγραφεῖς, πού πλούτισαν τὴ Βιβλιοθήκη τῆς: Τὸν Σωφρόνιο, γνωστὸ μετὰξὺ 1547 καὶ 1551, καὶ πρὸ παντὸς τὸν Εὐφρόσυνο στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 16ου αἰώνα.

Μπορεῖ τὸ ἔγγραφο τοῦ Ἱερεμῖα Α΄ νὰ ἦταν ἄδικο γιὰ τοὺς Βουλγάρους μοναχοὺς τῆς Μονῆς, ἀλλὰ δικαίως ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Μονῆ μετὰ τοὺς Ἑλληνας εἰσῆλθε σὲ νέα περίοδο εὐημερίας. Ἀπόδειξις ὅτι τὸ 1574, ὅταν καθορίστηκε ἡ ἱεραρχικὴ σειρά τῶν 24 μονῶν τοῦ Ἄθω, ὡς ἔχει καὶ σήμερα, τὸ Κουτλουμουσί πέρασε ἀπὸ τὴ 17η σειρά στὴν 6η, μετὰ τὰ μεγάλα μοναστήρια, Λαύρα, Βατοπέδι, Ἰβήρων, Χιλανδαρίου καὶ Διονυσίου.

Τὸ Κουτλουμουσί στὴ νεώτερη ἐποχῇ (σ. 22-25). Ὅριστικὰ ἐλληνικὸ καὶ σὲ ἀνώτερη ἱεραρχικὴ σειρά τὸ Κουτλουμουσί δὲν θὰ γνωρίσει στὸ ἐξῆς στὴν ταπεινὴ ζωὴ του σημαντικὰ γεγονότα. Ἡ μεγέθυνση ἢ ἡ υπεράσπιση κατὰ καταπατητῶν τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἄθω κτημάτων του, ἡ ἐπιδιόρθωση καὶ ἡ διακόσμηση χάρις σὲ δωρητὲς τῶν κατὰ καιροὺς ἀπὸ σεισμοὺς ἢ πυρκαϊῆς καταστραφέντων μοναστηριακῶν κτισμάτων του, αὐτὰ ἀποτελοῦν στὸ ἐξῆς τὴν ἱστορία του.

Στὴ Βλαχία μέχρι τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα οἱ Βοεβόδοι δὲν ἔπαυσαν νὰ φροντίζουν γιὰ τὸ Κουτλουμουσί, ὅπως δείχνουν τὰ ἔγγραφα τους. Ἀργότερα οἱ Βοεβόδοι τοῦ Φαναρίου φαίνονται ἀδιαφοροῦντες γιὰ τὴ Μονῆ, ἀλλὰ αὐτὴ ἐξακολουθεῖ νὰ εἰσπράττει τὰ εἰσοδήματά τῆς ἀπὸ τίς κτήσεις τῆς στὴ Βλαχία μέχρις ὅτου τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1863 ἡ κυβέρνησις τοῦ Πρίγκιπος Κούζα ἀποφάσισε νὰ κατὰσχει ὅλα τὰ κτήματα στὰ ἐνωμένα Πριγκιπάτα τῆς Μολδοβλαχίας καὶ τῆς Βλαχίας, τὰ ἀφιερωμένα στὶς μονῆς τοῦ Ἄθω καὶ σὲ ὅλα τὰ θρησκευτικὰ ἰδρύματα τῆς Ἀνατολῆς. Ἔτσι διακόπηκαν οἱ ἀπὸ αἰῶνων δεσμοὶ πού ἔνωσαν τὸ Κουτλουμουσί μετὰ τὴ Ρουμανία.

Στὴ μείωση αὐτὴ τῶν κτημάτων τῆς ἡ Μονῆ εἶχε ἀντιστάθμισμα τὴν αὐξησι τῶν κτημάτων πού εἶχε ἀποκτήσει ἀλλαχοῦ. Ἐκτὸς τοῦ Ἄθω ἡ δραστηριότης τῆς Μονῆς ὑπῆρξε καρποφόρος κατὰ τὸν 17ο καὶ 18ο αἰώνα, ὅπως δείχνουν τὰ ἐλληνικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τῆς: Στὴν περιοχὴ Σερρών τὸ 1619 (No 64). Ἰδίως στὰ νησιά: Ἄνδρος 1614 (No 63), Κάλυμνος 1623 (No 65), Ἰμβρος 1640 (No 70), 1678 (No 72), Μαρμαρᾶ 1784, 1787, 1788, 1819 (No 73, 74, 75, 79), Σάμος 1806 (No 77). Ἐντὸς τοῦ Ἄθω τὸ Κουτλουμουσί διεξάγει ἀγῶνες, γιὰ νὰ διασφαλίσῃ τὰ σύνορα τῶν κτημάτων του πρὸς διαφόρους μονᾶς, Σταυρονικήτα, Παντοκράτορος, Ἰβήρων, Ξηροποτάμου, καὶ τὸ δίκαιο εἶναι μετὰ τὸ μέρος του, χωρὶς νὰ φορτώσῃ τὸ Ἀρχεῖο του μετὰ νόθα καὶ κατασκευασμένα ἔγγραφα, ὅπως ἡ ἀντίδικος Μονῆ Ξηροποτάμου, μετὰ τὴν ὁποία εἶχε τὸ Κουτλουμουσί μακροχρόνια ἀντιδικία γιὰ τὸ ὄραϊο κτῆμα τοῦ Ἄναψαυᾶ.

Ἡ προσωπογραφία τῆς Μονῆς μέσα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα ἔχει νὰ ἐπιδείξει προσωπικότητες ἡγουμένων, μοναχῶν καὶ ἀντιγραφῶν, πού ὀνομάζει ὁ ἐκδότης τῶν ἐγγράφων τῆς μετὰ τὴ χρονολογία των καὶ τὸν ἀριθμὸ τοῦ σχετικοῦ ἐγγράφου πού ἀναφέρονται, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν θὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ τὸν μακρὸν κατάλογόν των. Δύο μόνον προσωπικότητες κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπῆρξαν στὸ Κουτλουμουσί διάσημοι καὶ ἀξίζουν ἰδιαίτερη μνηεῖα: Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ματ-

θαῖος, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν παραίτησή του ἀποσύρθηκε στὸ Κουτλουμουσί, ἔκαμε σ' αὐτὸ πολλὰ κτίσματα καὶ πέθανε σ' αὐτὸ τὸ 1775 κληροδοτώντας σ' αὐτὸ τὴν περιουσία του. Τρεῖς ἐπιγραφές τῆς Μονῆς μᾶς τὸν γνωρίζουν. Δεύτερος ὁ μοναχὸς τῆς Μονῆς Βαρθολομαῖος, γεννημένος στὴν Ἰμβρο τὸ 1772 καὶ καταλήξας νὰ πεθάνει στὴ Μονή, ἀφοῦ κατέλαβε μεγάλα ἀξιώματα στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἐγινε γνωστὸς στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή μὲ τὰ δημοσιεύματά του λειτουργικῶν κειμένων.

Τὸ τελευταῖο ἐκδιδόμενο κείμενο τοῦ Ὀκτωβρίου 1856 εἶναι ἔγγραφο τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Ζ', ποῦ ἐγκρίνει τὴν ἐπάνοδο τοῦ Κουτλουμουσίου στὸ κοινοβιακὸ σύστημα (ὑπὸ τὸν ἡγούμενο Νικάνδρο), ποῦ εἶχεν ἐγκαταλειφθεῖ πρὶν ἀπὸ πέντε αἰῶνες. Εἶναι ἡ τελευταία μονὴ τοῦ Ἁθῶ ποῦ ἐπανέρχεται στὸ κοινοβιακὸ σύστημα, ἀφοῦ προηγήθηκαν ἀπὸ τὸ 1784, ποῦ ἡ Μονὴ Ξενοφάντος παραιτήθηκε πρώτη ἀπὸ τὸ ἰδιόρρυθμο σύστημα, ὅλα τὰ ἄλλα μοναστήρια τοῦ Ἁθῶ, ποῦ μέχρι σήμερα εἶναι κοινόβια. Μὲ αὐτὸ τὸ ἔγγραφο τελειώνει ἡ ἱστορία τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου καὶ ἔκτοτε καμιά ἀλλαγὴ ἀξία λόγου δὲν ἐγινε στὴν κατάστασις ἢ τὸ σύστημα τῆς Μονῆς.

Τελειώσαμε καὶ ἡμεῖς μὲ πᾶσα δυνατὴ συντομία τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου μὲ τὸ τόσο περίεργο ὄνομα καὶ τὴν τόσο ἐνδιαφέρουσα σταδιοδρομία, ὅπως τὴν ἀφηγεῖται στὸ γαλλικὸ τοῦ κείμενο ὁ ἐκδότης τῶν ἐγγράφων τῆς. Ἄς δοῦμε τώρα τί ἀκόμη περιέχει ὁ τόμος παρακάτω:

Οἱ ἡγούμενοι καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀλυπίου καὶ Κουτλουμουσίου (σ. 25). Παρατίθεται πίναξ ὀνομάτων ἡγουμένων ἢ ἀντιπροσώπων τῶν δύο μονῶν μὲ τὴ χρονολογία καὶ τὴ σελίδα ποῦ ἀναφέρθηκαν προηγουμένως, 19 πρόσωπα τῆς Μονῆς Ἀλυπίου-Ἀλωποῦ καὶ 53 τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου.

Σημείωμα περὶ τῶν Ἀρχείων τῆς Κουτλουμουσίου καὶ τοῦ τρόπου ἐκδόσεώς των (σ. 26-29).

I. Τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κουτλουμουσίου

Τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κουτλουμουσίου προήλθαν ἀπὸ τὴ συνένωσις τῶν δύο μονῶν, Ἀλωποῦ (Ἀλυπίου) καὶ Κουτλουμουσίου. Τίποτε δὲν θυμίζει σήμερα αὐτὴ τὴ συνένωσις καὶ τὴν ἔχουν λησμονήσει καὶ οἱ ἴδιοι οἱ μοναχοὶ τῆς Μονῆς.

Τὰ ἔγγραφα στὸ Κουτλουμουσί χωρίζονται σὲ δύο μεγάλες κατηγορίες: Μιὰ γενικὴ σειρά καὶ ἰδιαίτερες σειρές. Ἡ γενικὴ σειρά περιέχει τὰ πιὸ ἀρχαῖα κείμενα καὶ ἰδίως ὅλα σχεδὸν τὰ κείμενα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀρίθμησή τους ἔχει γίνε σὲ μὴ μοναστήρι σὲ νεώτερη ἐποχὴ καὶ εἶναι μεταγενέστερη τοῦ πλείον πρόσφατου ἐγγράφου τῆς ἐκδόσεώς μας, τοῦ ἐγγράφου τοῦ Κυρίλλου Ζ' τοῦ 1876 (No 71). Οἱ ἰδιαίτερες σειρές: μὲ ἰδιαίτερη κάθε μιὰ ἀρίθμησις καὶ χαρακτηριστικὸ γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου ἀφοροῦν κυρίως τὰ μετόχια τῆς Μονῆς, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποκτήθηκαν σὲ νεώτερα χρόνια καὶ εἶναι ταξινομημένα γεωγραφικῶς σὲ συρτάρια μὲ τὸν σχετικὸ τίτλο. Πρόκειται γιὰ νεώτερα ἔγγραφα μικροῦ ἐνδιαφέροντος, ἐκτὸς ἐκείνων γιὰ τὸ κτῆμα Ἀναπαυσά. Τὰ ἔγγραφα φέρουν ὀπισθεν σημειώσεις, γνωστὲς μόνο ἀπὸ τὴ μεταγραφή τους ἀπὸ τὸν G. Millet, τριῶν εἰδῶν: 1) Μιὰ ἑλληνικὴ σημείωσις παλαιά, ποῦ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις φθάνει ὡς τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, 2) μιὰ ἑλληνικὴ σημείωσις νεώτερη, καὶ 3) μιὰ σλαβικὴ σημείωσις, ποῦ πρέπει νὰ εἶναι παλιότερη, γιὰτὶ σπάνια λείπει ἀπὸ ἔγγραφα πρὸ τοῦ 1428 καὶ δὲν ἐμφανίζεται ποτὲ μετὰ. Τὸ τελευταῖο ἔγγραφο ποῦ τὴν ἔχει εἶναι τὸ ἔγγραφο τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ, σχετικὸ μὲ τὴν συνένωσις τῆς Ἀλυπίου μὲ τὸ Κουτλουμουσί. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν σημειώσεων αὐτῶν εἶναι ὅτι θέλουν νὰ ἀποδώσουν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου, ἀλλὰ τὸ κάμουν κατὰ τρόπο ἐπιπόλαιον καὶ πολλὰκις ἀνακριβή.

II. Αί ἀρχαί τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς

Πέντε ἀρχαί ποῦ τηρήθηκαν κατὰ τὴν παρούσα ἐκδοσι:

- 1) Ἡ μορφή τῶν Regeste (τίτλος, διπλωματικὸς χαρακτηρισμὸς ἀριστερά, χρονολογία καὶ ἀνάλογη σημερινὴ δεξιὰ, βραχεῖα περίληψη τοῦ περιεχομένου).
- 2) Περιγραφή (μῆκος, πλάτος, περγαμινὴ ἢ χαρτί κατὰ τὶς σημειώσεις τοῦ G. Millet).
- 3) Ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου ἀντὶ μεταφράσεως (στὰ γαλλικά).
- 4) Σημειώσεις (ὄχι σχόλια, ἀλλὰ ἀπαραίτητες πληροφορίες γιὰ τὴ χρονολόγησι, ταύτισι προσώπων, μνεῖα ἀπολεσθέντων ἐγγράφων κλπ.).
- 5) Διπλωματικὴ ἐκδοσι τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου (ὄχι μόνον τῶν πρωτοτύπων, ἀλλὰ καὶ τῶν γνήσιων ἀντιγράφων).

III. Τὰ κυριώτερα ἔργα σὲ βραχυγραφίαις

Κατάλογος καὶ εὑρετήρια ἐγγράφων τοῦ ἸΑθω.

Κυριώτεροι συλλογαὶ ἐγγράφων τῶν ἸΑθω νεωτέρων χρόνων.

Νεώτεροι συγγράμματα γιὰ τὸν ἸΑθω καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ ποῦ χρησιμοποιοῦνται στὴν παρούσα ἐκδοσι.

Κατάλογοι τῶν ἐγγράφων (σ. 30-34).

- i) ἸΑθω κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ (80 ἔγγραφα).
- ii) ἸΑθω κατὰ τὴν προέλευσὴ τῶν (μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν τῆς δημοσιεύσεως):
  - 1) ἸΑθω αὐτοκρατόρων καὶ δεσποτῶν (ἸΕλλήνων, Σλάβων, Βλάχων καὶ σουλτάνων).
  - 2) ἸΑθω πατριαρχῶν.
  - 3) ἸΑθω μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων.
  - 4) ἸΑθω κρατικῶν ὑπαλλήλων.
  - 5) ἸΑθω ἀξιοματούχων τοῦ ἸΑθω (τοῦ Πρώτου, τοῦ Πρώτου καὶ τοῦ Συμβουλίου, τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Συμβουλίου, τοῦ Συμβουλίου).
- iii. ἸΑθω κατὰ τὸ ἀντικείμενόν τῶν (μὲ τὸν ἀριθμὸ δημοσιεύσεως τῶν).
  - 1) ἸΑθω προσερχόμενα ἀπὸ τὸ ἸΑρχεῖον τῆς ἸΑλωποῦ (ἸΑλυπίου).
  - 2) ἸΑθω ἀφορῶντα στὸ καθεστῶς καὶ τὴ γενικὴ ἱστορία τοῦ Κουτλουμουσίου.
  - 3) ἸΑθω ἀφορῶντα στὶς κτήσεις τοῦ Κουτλουμουσίου στὸν ἸΑθω.
  - 4) ἸΑθω ἀφορῶντα στὶς κτήσεις τοῦ Κουτλουμουσίου ἐκτὸς τοῦ ἸΑθω.
  - 5) Οἱ κυριώτεροι εἰδικοὶ φάκελοι ἐγγράφων: α) Κλοποτίτσα, β) ἸΕλεούσα, γ) Ραβδούχου, δ) Καλλιὰγρα, ε) ἸΑναπασά.

ἸΑθω ἢ διπλωματικὴ ἐκδοσι 80 ἐγγράφων (χαρακτηρισμὸς, περιγραφή, ἀνάλυσι, σημειώσεις, ὅπου χρειάζονται, ἑλληνικὸ κείμενο, σ. 35-224).

ἸΑθω ὀκτώ (I-VIII) Παραρτήματα, σ. 225-277.

Παράρτημα I (σ. 225-228): Νόθο ἰδρυτικὸ χρυσόβουλο τοῦ ἸΑλεξίου Α' Κομνηνοῦ (ἸΑλεξίου Γ' Κομνηνοῦ τῆς Τραπεζούντος).

Παράρτημα II (σ. 229-231): ἸΑθω Σέρβων ἡγεμόνων διὰ τὸ Κουτλουμουσί.

Παράρτημα III (σ. 232-233): ἸΑθω σλαβο-ρουμανικά τῶν ἸΑρχεῖων τοῦ Κουτλουμουσίου.

Παράρτημα IV (σ. 234-239): Τρία φερμάνια τῶν ἸΑρχεῖων τοῦ Κουτλουμουσίου.

Παράρτημα V (σ. 240-254): ἸΑθω σχετικὰ μὲ τὴν ἔριδα περὶ ἸΑναπασά.

Παράρτημα VI (σ. 255-259): Κανονισμός τῆς Σκήτης τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, ἐξαρτήματος τοῦ Κουτλουμουσίου.

Παράρτημα VII (σ. 250-265): Ἐπιγραφαι τοῦ Κουτλουμουσίου.

Παράρτημα VIII (σ. 266-277): Περί τῶν σημειώσεων τῶν ἐγγράφων ὑπὸ G. Millet. Addenda, σ. 279-280. Δύο σελίδες μὲ προσθήκες καὶ διορθώσεις στὸ ἱστορικὸ μέρος τῆς ἐκδόσεως.

Addenda et Corrigenda (1987), σ. 283-303: Πίνακες ἐκδόσεων ἀγιορειτικῶν ἐγγράφων.

Μελέται καὶ Ἄρθρα. Ἀρχικά καὶ συντομογραφία.

Introduction, σ. 289-303: Ἱστορία τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου καὶ Ἄλωποῦ (Ἄλυπίου).

Διορθώσεις, Προσθήκαι καὶ Σχόλια στὸ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκδόσεως (σ. 1-25) ἀφηγηματικὸν μέρος τῆς ἐκδόσεως.

Ἡ γ ο ὑ μ ε ν ο ι κ α ἰ ἄ ν τ ι π ρ ὶ σ ω π ο ι τῆς Ἄλωποῦ-Ἄλυπίου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τῆς συγχωνεύσεώς της μὲ τὸ Κουτλουμουσί (σ. 305-308): Εἴκοσι τρία πρόσωπα μὲ πηγές καὶ σχόλια (1-23).

Ἡ γ ο ὑ μ ε ν ο ι κ α ἰ ἄ ν τ ι π ρ ὶ σ ω π ο ι τοῦ Κουτλουμουσίου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τῆς ἀνακαταλήψεώς της ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰῶνα (σ. 308-312): Εἴκοσι ἐννέα πρόσωπα μὲ πηγές καὶ σχόλια (σ. 24-52).

Σ η μ ε ἰ ὼ μ α περὶ τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῆς Ἄλωποῦ (Ἄλυπίου) καὶ τῆς Κουτλουμουσίου κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ (σ. 313-315).

Σ η μ ε ἰ ὼ μ α περὶ τῆς μεταγραφῆς σλαβικῶν ὑπογραφῶν καὶ σημειώσεων (σ. 316).

T e x t e (σ. 319-428): Παρατηρήσεις, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις στὴ μορφὴ τῶν Regesten (τίτλος, διπλωματικὸς χαρακτηρισμὸς, χρονολογία καὶ βραχεία περίληψη περιεχομένου), στὴν περιγραφή, ἀνάλυση καὶ σημειώσεις τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐκδιδομένων κειμένων τῶν 80 ἐγγράφων.

Π α ρ α ρ τ ῆ μ α τ α (σ. 430-438): Παρατηρήσεις καὶ σχόλια στὰ ἐν τοῖς προηγουμένοις (σ. 225-254) ἐκδιδομένα πέντε ἐκ τῶν ὀκτώ Παραρτήματα.

Γ ε ν ι κ ὸ ς Π ἰ ν α κ α ς (σ. 441-471) ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Π ἰ ν α κ α ς τῶν φωτογραφικῶν ἀπεικονίσεων τῶν ἐγγράφων τοῦ Album (σ. 473-474).

Π ἰ ν α κ α ς Περιεχομένων τοῦ Τόμου (σ. 475-478).

A l b u m

Φάκελος μὲ 76 φωτοτυπίες ἰσαριθμῶν ἐγγράφων. Προηγεῖται Πίναξ μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν ἐγγράφων σὲ ἀριθμητικὴ ἀπαρίθμηση ἀριστερὰ καὶ τὸ φωτοτυπικὸ ἀντίγραφο τοῦ ἀντιστοίχου ἐγγράφου ἢ ἐγγράφων σὲ λατινικὴ ἀπαρίθμηση δεξιὰ. (Μόνον πού ἡ λατινικὴ ἀπαρίθμηση τοῦ φωτοτυπικοῦ ἀντιγράφου δεξιὰ δὲν ἀνταποκρίνεται πάντοτε στὴν ἀριθμητικὴ ἀπαρίθμηση τῶν ἐγγράφων ἀριστερὰ, ὅταν ἡ φωτοτυπία προέρχεται ἀπὸ περισσότερα ἔγγραφα).

Ἔτσι παρουσιάσαμε στοὺς ἀναγνώστες τῶν «Μακεδονικῶν» μὲ πάσα δυνατὴ συντομία τὸν πολῦτιμο αὐτὸν τόμο τῶν ἐγγράφων τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου πού παίρνει σήμερον (1988), μετὰ τόσα χρόνια ἀπὸ τὴν πρώτη ἀτελὴ ἐκδόσή του τὸ 1945, ἐπαξίως πλέον τῆ θέσης του στὴ μνημειώδη σειρά Actes de l'Athos καὶ εἶδαμε τίς μεγάλες δυσκολίες πού ὑπερνίκησε ἡ ἐκδόσή του καὶ τὸ πολῦτιμο περιεχόμενον πού παρουσιάζει αὐτή. Ὁ ὄγκος τῆς ἐργασίας πού χρειάστηκε ἀπαίτησε ὄχι μόνον πολὺν χρόνον, ἀλλὰ καὶ χαλκέντερον ἐκδότην, τὸν καθηγητὴ Paul Lemerle, καὶ ἀξιους βοηθοῦς.

Οἱ ἄνθρωποι φεύγουν, ἀλλὰ τὰ μεγάλα πνευματικὰ ἔργα μένουν.

Sh. D. Campbell, The Maclove Collection, University of Toronto Press 1985, σελ. 422.

Πρόκειται για κατάλογο αντικειμένων που είχε συλλέξει η κ. Lillian Maclove Osmos και χάρισε στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο του Toronto. Η πλούσια συλλογή καλύπτει όλες τις περιόδους, από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τον Paul Klee και τον Henry Moore, σε περιοχές από τη Μικρά Άσία και Ευρώπη ως την Ήλιον. Το προσωπικό ενδιαφέρον της κ. Maclove για τη βυζαντινή τέχνη (ή ίδια ήταν ρωσικής καταγωγής) φαίνεται από το μεγάλο αριθμό αντικειμένων που δημοσιεύονται στον τόμο αυτό με τη φροντίδα της κ. Sheila D. Campbell και τη βοήθεια γνωστών βυζαντινολόγων. Θα σταθώ στα αντικείμενα αυτά που έχουν ειδικότερη σημασία.

1. Δημοσιεύονται έργα κεραμικής και μικροτεχνίας του 5ου-6ου αι., μετάλλιοι ή κεραμικοί λύχνοι και πολυκάνδηλα (άρ. 32-57). Ένδιαφέρον παρουσιάζει ένα μικροσκοπικό γλυπτό που παριστάνει βοσκό να μεταφέρει άμνο (άρ. 32).

2. Κοπτικά μικροτεχνήματα του 4ου-8ου αι. (άρ. 58-74).

3. Πολύ ενδιαφέρουσες σφραγίδες άρτου του 5ου κυρίως αι. Στην ύπ. άρ. 77 αντί της άναγνώσεως «θαῦμα» θά πρέπει να άναγνώσθαι «Θωμᾶ».

4. Κοιλάρια του 4ου-7ου αι. (άρ. 81-87).

5. Βάρη μέτρησης, χρονολογημένα στον 5ο-6ο αι. (άρ. 89-93).

6. Μικροαντικείμενα του 5ου αι. (άρ. 94-100).

7. Κουτρούβια του 5ου-6ου αι. (άρ. 101-105) και «εὐλογίες» (άρ. 104-105).

8. Μαρμάρινη λειψανοθήκη έγκαινίου του 6ου αι. (άρ. 107).

9. Θυματά και κανδήλες του 4ου-10ου αι. (άρ. 109-119).

10. Γλυπτά, μεταξύ των οποίων κοπτικά, του 3ου-6ου αι. (άρ. 120-136).

11. Μετάλλιοι σταυροί του 7ου-13ου αι., διαφόρων μεγεθών και σχημάτων (άρ. 120-136). Ξεχωρίζει η συλλογή σταυρών-λειψανοθηκών με άνάγλυφες παραστάσεις και έπιγραφές: άρ. 159 *Ι(ησοῦ)C X(ριστό)C ΝΗΚΑ*, άρ. 160 *Ο ΑΓΗΟC ΒΑΧΑΗΟC* και *Μ(ήτ)ΗΡ Θ(εο)Υ*, άρ. 161 *Μ(ή)Τ(η)Ρ Θ(εο)Υ* και *Ι(ησοῦ)C X(ριστό)C*, *ΠΑΒΑΟ*, *Π(έ)Τ(ροσ)*, *ΙΟΑΝΗ*, άρ. 162 *Ο ΑΓΗΟC CΤΕΦΑΝΟ[C]* (και δχι *ΤΕΦΑΛΟC*, δηλαδή Θεόφιλος, της εκδότριας), άρ. 163 *ΓΕΟΡΓΗΟC*, και άρ. 164 *Μ(ήτη)Ρ Θ(εο)Υ*. Εικονογραφικά παρουσιάζουν ένδιαφέρον οί σταυροί άρ. 165, 166, 167 και 168. Ένδιαφέρον είναι επίσης και το ύποστήριγμα σταυρού (άρ. 179), με τις έπιγραφές *Ο ΑΓΗΟC ΠΡΟΚΟΠΗC* (και δχι *ΠΡΟΚΟΠΗ* της δημοσίευσης) και *Κ(ύρι)Ε ΒΟΗΘΗ ΠΡΕΣΒΥΤΙΝ ΗΟΑΝΗΝ Κ(αι) ΝΙΚΙΤΑΝ*.

12. Χάλκινες πλάκες επένδυνσης, πιθανότατα κιβωτιδίου, του 11ου αι., από τις οποίες ή μία παρουσιάζει τον Δαβίδ να φονεύει τον Γολιάθ. Η έπιγραφή άναφέρει: *Δα(βί)δ τι(τροσ(ων)) Γολιάθ (τ(ε)) τ(ήν) κάρα*. Η κ. Campbell δέν άναγνώρισε τη μετρική μορφή της έπιγραφής (ιαμβικός δωδεκασύλλαβος), βοηθητική στην άνάγνωση.

13. Μολυβδόβουλλα του 11ου-12ου αι. (άρ. 196-197). Η μεταγραφή του ύπ άρ. 196 είναι λανθασμένη, αντί της όρθης: + *Θ(εοτό)κε βοή/θει τῶ σῶ δ(ούλω) | Λέοντι μα/ [γ]ήστρω κ(αι) πρέ/τωρι του Όφι:κ(ίου) τῶ Σκλη|εῶ*.

14. Φυλαχτό του 11ου-12ου αι. (άρ. 198).

15. Κοπτικά και άλλης προέλευσης ύψάσματα του 6ου-11ου αι. (άρ. 199-245).

16. Μερικά βυζαντινά άγγεϊα του 11ου-14ου αι. (άρ. 251-259).

17. Σταυροί του 9ου-14ου αι. (άρ. 266-275). Στον ύπ. άρ. 273 ή μεταγραφή των έπιγραφών παρουσιάζει άρκετά λάθη αντί των όρθων: [*ό όσιος*] *Ποιμίν*, *ό όσ(ιος) ΠΑΜΒΩ* (*Παῦλος*;), [*ό άγιος*] *Μαζάριος*, *ό όσ(ιος) Δανήλ* *ό Cτυλίτης*, *ό άγ(ιος) Συμε(ών) ό έν*

τῷ Θαναμαστῶ Ὅρει, [ἡ ἀγία] Παρασκευή, ἡ ὄσ(ία) Πελαγία, ἡ ὄσ(ία) Ματρώνα, ἡ ἀγ(ία) Ἀναστασία.

18. Ξυλόγλυπτοι σταυροὶ εὐλογίας καὶ εἰκονίδια τοῦ 16ου-17ου αἰ. (ἀρ. 302-305 καὶ 308-310).

19. Φύλλο βυζαντινοῦ χειρογράφου με παράσταση τοῦ εὐαγγελιστῆ Ματθαίου (ἀρ. 312), προερχόμενο ἴσως ἀπὸ τὸν κώδικα 540 τῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων· βλ. N. B e e s, Les manuscrits des Météores, Athens 1967, σ. 533-35.

20. Σειρὰ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων (ἀρ. 329-331, 333-334, 336-343, 347-350, 353-358, 360-361, 364, 366, 370 καὶ 380. Θὰ σταθῶ στὴ χρονολόγησι μερικῶν ἀπὸ αὐτές, θεωρώντας ὀρθές τὶς προτεινόμενες χρονολογήσεις τῶν ὑπολοίπων.

Ἡ εἰκόνα τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ (ἀρ. 329) πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. (ὄχι τοῦ 15ου αἰ.). Ἡ μορφολογία τῆς καὶ μερικὰ τεχνικὰ χαρακτηριστικὰ τὴν ἐντάσσουν σὲ μία σειρὰ ἔργων τοῦ Ἁγίου Ὁρους αὐτῆς τῆς περιόδου.

Ἡ εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (ἀρ. 331), ἀπὸ τέμπλο λόγῳ τῶν διαστάσεων τῆς, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἔργο τοῦ 16ου αἰ. ἀλλὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ., παρουσιάζοντας ζωγραφικὸ ὕφος κοινὸ με τοιχογραφίες καὶ εἰκόνες τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου (Δυτικὴ Μακεδονία).

Τὰ εἰκονίδια, ὅπου παριστάνονται σκηνές τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου (ἀρ. 333), εἶναι ἴσως τεμάχια περιφέρειας μιᾶς εἰκόνας Θεοτόκου. Εἶναι προτιμότερο νὰ χρονολογηθοῦν στὸ 18ο αἰ. ἀντὶ τοῦ προτεινόμενου 17ου αἰ.

Ἡ περιφέρεια εἰκόνας με σκηνές τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου καὶ Προφῆτες (ἀρ. 334) εἶναι ἔργο τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰ.

Ἡ ἐνθρονη Θεοτόκος (ἀρ. 340) θεωρεῖται ὡς ἔργο τοῦ 15ου αἰ. ἀπὸ τὴν κ. Campbell. Ἡ μορφολογία τῆς εἰκόνας, οἱ δίσκοι ποὺ περιβάλλουν τὴν ἐπιγραφή ΜΗΡ ΘΥ ἀλλὰ κυρίως τὸ εἶδος τῆς πτυχολογίας καὶ τὰ σχηματικὰ καὶ ἄψυχα πρόσωπα τῶν παριστανόμενων ὀδηγοῦν σὲ μία χρονολόγησι στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. Ὁ πιθανότερος χώρος προέλευσης τῆς εἰκόνας εἶναι ἡ Δυτικὴ Μακεδονία.

Ἡ Προδοσία τοῦ Ἰούδα (ἀρ. 350) χαρακτηρίζεται ὡς Yugoslavian, ἐνῶ πρόκειται γιὰ ἐνδιαφέρον κρητικὸ ἔργο τοῦ 16ου αἰ.

Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ (ἀρ. 353) εἶναι ἔργο τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 17ου αἰ. με ἀρκετὰ πιθανὴ τὴν προέλευσι ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Στὸν κάμπο τῆς εἰκόνας ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή· *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Τρηαντάφηλος*.

Οἱ ἐξαιρετικοὺ ἐνδιαφέροντος παραστάσεις τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου (ἀρ. 354-5) προέρχονται ἀπὸ βημόθυρο καὶ δὲν εἶναι εἰκόνες, ὅπως καὶ ὁ ἅγιος Βασίλειος (ἀρ. 356). Τὸ εἶδος τῆς ζωγραφικῆς στοὺς Πέτρο καὶ Παῦλο προσεγγίζει σὲ ποιότητα τὶς δημιουργίες ἐπώνυμων Κρητῶν ζωγράφων τοῦ 16ου αἰ.

Ἡ εἰκόνα με ἀρ. 357 ἀπεικονίζει δύο ἐπισκόπους ἁγίους, τὸν ἅγιο Ἀνθίμο Νικομηδείας (ὄχι Ἀνθέμιο τῆς δημοσίευσης) καὶ τὸν ἅγιο Ἀντίπα, ἐπίσκοπο Περγάμου (στὴ δημοσίευσι θεωρεῖται ὡς ὁ ἅγιος Ἀντώνιος, ἐπίσκοπος Νικομηδείας. Δὲν γνωρίζω τὴν ὑπαρξὴ Ἀντωνίου Νικομηδείας· ἐπειτα ἡ ἐπιγραφή «ἐπίσκοπος Νικομηδείας» ἐπεξηγεῖ μόνο τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνθίμου, ὄχι καὶ τῶν δύο). Τὸ ἔργο, ὀρθὰ χρονολογημένο στὸ 18ο αἰ., ἀνήκει σὲ ἐκεῖνα τὰ ἔργα, ὅπου γίνεται προσπάθεια ἀναβίωσης τῆς παλαιολόγιας ζωγραφικῆς. Πιθανότερος χώρος προέλευσης τῆς εἰκόνας εἶναι μᾶλλον τὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπου καὶ διατηρήθηκε ἡ μνήμη τόσο σπάνιων ἁγίων.

Πολὸ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ εἰκονογραφικὴ ἄποψη εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου (ἀρ. 358), ὁ ὁποῖος, σὲ στροφή τριῶν τετάρτων, ἀνοίγει με τὸ ἀριστερὸ του χέρι τὸ χιτῶνα στὰ πλευρά του γιὰ νὰ δείξει στὸ Χριστό, ποῦ τοῦ ἐπιδίδει τὸ στέφανο τῆς

δόξης, τὸ σημεῖο λογιζομένου. Σὲ ἓνα ἀνοιχτὸ εἰλητάριο, στὸν κάμπο τῆς εἰκόνας, ὑπάρχει ἡ ἐνδιαφέρουσα ρήση σὲ δύο λαμβικούς δωδεκασύλλαβους: *Ῥοῶς τί ἐποίησαν / ἄνομοι Λόγ(ε), ἰόῶς μοι / πλευρὰν / ὑπὲρ σοῦ / λογγε/θῆσαν*. Ἡ ὅλη παράσταση θυμίζει ποίημα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ, E. Miller, Manuelis Philae Carmina, τ. II, Paris 1857, σ. 303, ἀρ. 77: «...Θεὸς πλατύνει τὸ στενὸν Δημητρίου, πέμπων στέφους πούτανιν ἐξ ἕψους νόα».

Ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου (ἀρ. 361) θεωρεῖται λανθασμένα ὡς ἔργο τοῦ 18ου αἰ., ἀφοῦ ἡ ἐπιγραφή στὸν κάμπο εἶναι διαφωτιστική. *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ / Μιχαὴλ [ἔ]τους ᾿ζϿα* (7091 = 1583). Ἡ ἐπιμονὴ σὲ ζωγραφικούς τρόπους τοῦ 15ου αἰ., ποὺ χαρακτηρίζει τὸ ἔργο, δὲν εἶναι ἄγνωστο φαινόμενο τῆς ζωγραφικῆς τοῦ 16ου αἰ. στὴν περιοχὴ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἀπὸ ὅπου φαίνεται νὰ προέρχεται ἡ εἰκόνα.

Σὲ τέτοια δημοσιεύματα δὲν ἔχουμε συνηθίσει νὰ ἀναγράφεται μὲ ἐπιμέλεια ὁ τόπος ἀγορᾶς τῶν ἀντικειμένων, ὅπως γίνεται μὲ συνέπεια στὸν τόμο ποὺ ἐπιμελήθηκε ἡ κ. Sheila Campbell. Μαθαίνουμε ἔτσι ὅτι τὰ εἰκονίδια μὲ ἀρ. 333 καὶ 353 ἀγοράστηκαν στὴν Ἀθήνα τὸ 1964 καὶ οἱ εἰκόνες μὲ ἀρ. 347, 354, 355, 358, 361, 370 καὶ 380 ἀπὸ τοῦ Ζουμπουλάκη τὸ 1961. Βέβαια δὲν γνωρίζω κατὰ πόσο ἦταν ἰσχυρὴ ἡ Διεύθυνση Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἐκεῖνη τὴν περίοδο νὰ ἐλέγξει τότε τὴ διακίνηση ἀρχαιοτήτων μέσα ἀπὸ περιφημὲς ἑλληνικὲς Galleries τῶν Ἀθηνῶν. Μήπως ὁμως σήμερα τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ πρέπει νὰ ἐλέγξει τὸ νομότυπο τῆς πώλησης αὐτῶν τῶν ἔργων καὶ νὰ προβεῖ στὸν ἐπαναπατρισμό τους;

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ

Eu. Dauterman Maguire-H. Maguire-M. Duncan Flowers, Art and holy powers in the Christian house (Illinois Byzantine Studies II), University of Illinois 1989, σελ. 251.

Ὁ τόμος εἶναι ἓνας ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένος κατάλογος μιᾶς ὁμώνυμης ἐκθεσης ποὺ παρουσιάστηκε στὸ Krannert Art Museum τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Illinois στὴν Urbana-Champaign ἀπὸ τὶς 25 Αὐγούστου-1 Ὀκτωβρίου 1989 καὶ στὴ συνέχεια στὸ Kelsey Museum of Archaeology τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Michigan στὸ Ann Arbor.

Τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐκθεσης, μὲ μία διάθεση πρὸς ἀδημοσίευτα, συγκεντρώθηκαν ἀπὸ διάφορα μουσεῖα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ τοῦ Καναδά. Ἔτσι, ἀπὸ τὰ 151 ποὺ ἐκτέθηκαν, τὰ 102 ἐμφανίστηκαν γιὰ πρώτη φορά, καὶ αὐτὸ δίνει στὸν κατάλογο ἓνα ἐπιπλέον στοιχεῖο ἐνδιαφέροντος. Ἡ χρονικὴ περίοδος ποὺ καλύπτουν ὀρίζεται κυρίως ἀπὸ τοὺς 4ο καὶ 7ο αἰῶνα.

Στὸν κατάλογο τὸ ὑλικὸ παρουσιάζεται μὲ τὶς παρακάτω ἐνότητες: ἐπιπλα, φωτισμός, ἀποθήκευση καὶ ἀσφάλεια τοῦ σπιτιοῦ, ἀντικείμενα φαγητοῦ καὶ πιστοῦ, ἐνδυμασία, κόσμημα, καλλωπισμός, υγεία καὶ παιχνίδι. Εἶναι φανερὸ ὅτι, ἂν γιὰ μερικὲς ἐνότητες ὑπάρχει σήμερα κάποια γνώση, γιὰ ἄλλες, ὅπως τὸ ἐπιπλο καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ σπιτιοῦ, ἡ ἀσφάλεια, ὁ καλλωπισμός, ἡ υγεία καὶ τὸ παιχνίδι, τὰ πράγματα εἶναι μᾶλλον ἀνερεῦνητα καὶ ἤχουν περιέργα. Φυσικὰ ἀρκετὸ ὑλικὸ προέρχεται ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ὅπου οἱ συνθῆκες ἐπιτρέπουν τὴ διατήρηση ξύλου καὶ ὑφασμάτων. Ἔτσι στὸν κατάλογο πρωτοδημοσιεύονται δύο κουρτίνες (βῆλα) ἀπὸ λινὸ καὶ μαλλὶ τοῦ 5ου καὶ 6ου αἰ. (ἀρ. 1, 2 τοῦ καταλόγου), ξύλινα κιβωτίδια γιὰ φύλαξη ἀντικειμένων (ἀρ. 30, 31), πλεκτὸ καλάθι (ἀρ. 43), ξύλινο ἀδράχτι (ἀρ. 77), ξύλινο χτένι (λανάρα) μαλλιοῦ

(άρ. 79), φιαλίδια καλλωπισμού, χτένια, φουρκέτες, καθρέπτες (άρ. 104-119), ιατρικά εργαλεία (άρ. 120-125), δύο αύλοι από ξύλο και κόκαλο (άρ. 139-140), ζάρια (άρ. 142-144), παιδικές κούκλες και παιχνίδια (άρ. 145-151). Φυσικά ο κατάλογος δεν ύστερει καθόλου και σε άλλα πιο γνωστά είδη, αφού ο αριθμός τους εμπλουτίζεται με νέα και άδημοσίευτα. Ξεχωρίζουμε την άργυρή σφραγίδα του 8ου-10ου αι. με την επιγραφή, *Θεω/τόκε β/ωήθη Θε/ωφήλ/ας* (άρ. 33), το κοχλιάριο του 6ου αι. με την επιγραφή, *+ Πέτρος* και ένα μονόγραμμα (άρ. 63), τα δαχτυλίδια (άρ. 84, 85, 86) με τις επιγραφές, *Εἷς Θεός ὁ νικῶν*, *Ἄγιος Ἄγιος Ἄγιος*, *Φῶς Ζωή*, και τὰ φυλαχτά με αρ. 132, 133, 135, 186.

Στο προλογικό σημείωμα του βιβλίου επεξηγείται με καθαρότητα ή βασική ιδέα της έκθεσης. Τα αντικείμενα του καθημερινού βίου αντικατοπτρίζουν τους δύο κόσμους των πρωτοχριστιανῶν· τὸν ὄρατὸ καὶ ἀόρατὸ. Ὁ ἀόρατος κυριαρχεῖται ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ καλοῦ καὶ τὶς δυνάμεις τοῦ κακοῦ, οἱ ὁποῖες μπορούσαν, ἀνάλογα, νὰ φέρουν δυστυχία ἢ εὐτυχία. Οἱ ἄνθρωποι πίστευαν ὅτι τὰ ἀπτά αντικείμενα μπορούσαν νὰ ἐπηρεάσουν τὸν πνευματικὸ κόσμο, νὰ ἐλέγξουν τὶς ἀόρατες δυνάμεις. Τὰ σχέδια ποὺ κοσμοῦν αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσης, ἄλλα ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμο καὶ ἄλλα χριστιανικά, ὅπως τὸ κλειδί τοῦ Σολομώντος, τὸ μάτι, οἱ ὁμόκεντροι κύκλοι, τὸ φίδι, τὸ κλειδί, ζῶα καὶ φυτὰ, προσωποποιήσεις, χριστιανικὲς ρήσεις, ὁ σταυρός, χριστιανικά σύμβολα, οἱ ἅγιοι καὶ παραστάσεις τῆς Βίβλου, λειτουργοῦν ἀμφίδρομα· στολίζουν τὸ ἀντικείμενο καὶ τοῦ δίνουν τὴ δύναμη νὰ ἐπιδράσει στὸν ἀόρατο κόσμο.

Ἡ τέχνη σὲ ἀντικείμενα τοῦ καθημερινοῦ βίου παρουσιάζει διαφορετικὴ εἰκόνα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη τέχνη τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ρίζες τῆς ὑπάρχουν στὶς λαϊκὲς δοξασίες καὶ τὴ μαγεία. Τὸ θεματολόγιό τῆς δὲν ὑποστηρίζει καθολικότερες ἀξίες τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἀλλὰ λειτουργεῖ εἰδικότερα γιὰ τὶς πιὸ ἀνθρώπινες ἀνάγκες, ὅπως τῆς προστασίας καὶ εὐφορίας τῶν ἀτόμων.